

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ - 2009:
СТРАТЕГІЧНІ ОЦІНКИ, ПРОГНОЗИ ТА ПРІОРИТЕТИ**

щорічник

під реакцією професора Г.М. Перепелиці

Київ – 2010 р.

Видано за підтримки Генеральної дирекції і обслуговування іноземних представництв
Київської міської Ради

Оцінки, викладені в матеріалах, належать її авторам і віддзеркалюють виключно авторську думку на події міжнародного життя і зовнішню політику України.

Щорічник Інституту зовнішньої політики не представляє офіційної позиції Міністерства закордонних справ України.

Зовнішня політика України-2009: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети /За ред.. Г.М. Перепелиці. – К.:

Мета щорічника – дати комплексний аналіз зовнішньої політики України, ключових тенденцій, властивих їй протягом минулого року та викласти прогнозні сценарії їх розвитку, а також окреслити пріоритетні напрямки реалізації зовнішньополітичного курсу країни. Книжка покликана стимулювати політикум та науковий загал України до дискусії і наукового пошуку шляхів вирішення зовнішньополітичних проблем та вдосконалення зовнішньополітичної діяльності країни.

Щорічник розрахований на широке коло вітчизняних та зарубіжних фахівців, науковців, вітчизняного дипломатичного корпусу, посольств України за кордоном та іноземних представництв в Україні, а також читачів які цікавляться зовнішньою політикою та міжнародними відносинами.

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	4
ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ І. ВНУТРІШНІЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	9
§ 1. Україна в глобальному світі.	10
<i>Б.І. Гуменюк</i>	
§ 2. Зовнішньополітичні дилеми України.	25
<i>М.Г. Капітоненко, В.Ю.Константинов, В.А. Манжоло</i>	
§ 3. Тенденції зовнішньої політики України у 2009 році	41
<i>О.В.Потехін, І. Я. Тодоров</i>	
§4.Україна у міжнародному економічному співробітництві.	61
<i>В. М. Мовчан</i>	
РОЗДІЛ ІІ. БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	80
§ 1. Україна і нові виклики у сфері безпеки.	81
<i>В.П.Горбулін, О.В.Литвиненко</i>	
§ 2. Діалог з НАТО після ювілейного саміту	90
<i>С.М.Есаулов</i>	
§ 4. Україна в міжнародних режимах контролю над озброєннями.	105
<i>О.М. Никоненко</i>	
РОЗДІЛ ІІІ. ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ КУРС УКРАЇНИ	124
§ 1. Політичний діалог Україна – ЄС	125
<i>П.А.Клімкін</i>	
§ 2. Економічна інтеграція і кооперація України та ЄС.	137
<i>В. М. Мовчан, А В.Кобилянська</i>	
РОЗДІЛ ІV. УКРАЇНА В ДВОСТОРОННІХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ	162
§ 1. Українсько-російські відносини в багатополлярному світі.	163
<i>Г.М. Перепелиця</i>	
§ 2. Україна в системі двосторонніх відносин із провідними європейськими країнами.	208
<i>О.І.Шаповалова</i>	
§ 3. Відносини України з США та Канадою.	224
§ 4. Відносини України з країнами Близького Сходу, Азії, Африки, Латинської Америки та Азійсько-Тихоокеанського регіону.	228
Післямова	247
Додатки: Міжнародні документи підписані Україною у 2009 році	250
1. Перелік міжнародних багатосторонніх документів, підписаних Україною у 2009 році.	251
2. Перелік багатосторонніх міжнародних договорів, які були підписані у 2009 році.	252
2. Перелік міжнародних двосторонніх документів, підписаних Україною у 2009 році.	255

ВСТУПНЕ СЛОВО

Щорічник „Зовнішня політика України – 2009: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети ” започаткований Інститутом зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України, призначається, насамперед, для вітчизняного дипломатичного корпусу, посольств України за кордоном та іноземних представництв в Україні, а також міжнародних організацій та аналітичних центрів.

Видання Щорічника „Зовнішня політика України: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети ” – стало вже традиційним. Воно привертає до себе велику увагу як вітчизняних фахівців, дипломатів, політиків, тих хто цікавиться сьогоденням і перспективою розвитку зовнішньої політики України, так і широкої міжнародної спільноти. Проте нинішнє видання особливе тим, що воно містить глибокий аналіз усіх тих непересічних міжнародних подій та складних внутрішніх процесів в країні, які відбувались у 2009 році.

2009 рік став черговим етапом позиціювання України в системі глобальних міжнародних координат, які визначають місце, роль та вплив кожної країни на міжнародне середовище. Інтеграція України в цю систему координат міжнародних відносин являє собою досить складний суперечливий процес. Рік, що минув, був насичений важливими, часом трагічними подіями, проте він приніс також певні здобутки для України.

Україна завдяки географічному розташуванню, розвиненій транспортній системі та енергетичній інфраструктурі відіграє важливу роль у міжнародному енергетичному співробітництві. Вона, зокрема, є важливою ланкою забезпечення європейського споживчого ринку паливно-енергетичними ресурсами. У цьому контексті Україна вживає всі необхідні заходи з метою інтеграції у європейську енергетичну спільноту. Активізовано переговорний процес щодо приєднання України до Договору про створення Енергетичного Співтовариства. Продовжується реалізація проекту інтеграції ОЕС України до Транс'європейської електроенергетичної системи (UCTE).

Досить успішною була співпраця України з міжнародними фінансовими структурами, зокрема, Міжнародним валютним фондом. Допомога міжнародних фінансових організацій значно зменшила негативний вплив світової фінансової кризи на стан економіки і фінансової системи України.

У 2009 році завершено на рівні делегацій підготовку майже всіх розділів, включно з 31 секторальним сегментом Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Було укладено Угоду про стратегічне співробітництво між Україною та Європолом. 23 березня 2009 року було ухвалено Брюсельську декларацію з модернізації української газотранспортної системи. Наприкінці року Україна приєдналася до Європейського енергетичного співтовариства. Створено правові передумови для початку нового етапу співробітництва між Україною та ЄС на основі принципів політичної асоціації та економічної інтеграції.

Під час квітневого саміту НАТО 2009 року були підтверджені всі елементи рішень щодо України, прийняті главами держав та урядів країн-членів НАТО в Бухаресті 2008 року. Відзначено, що Україна досягла прогресу, проте ще залишилося багато роботи, яку необхідно зробити. Тому прийнято рішення надавати й надалі допомогу Україні у впровадженні необхідних реформ на шляху членства в НАТО.

Україна проводить цілеспрямовану політику на створення надійних міжнародних механізмів загальноєвропейської структури безпеки на двосторонньому, регіональному та глобальному рівнях. Позитивна оцінка зусиль України на цьому напрямку є підтвердженням визнання міжнародною спільнотою ролі нашої держави у сфері контролю над озброєннями та нерозповсюдження, а також її вагомому місця у глобальній безпековій архітектурі.

У регіональному розрізі Російська Федерація залишалася основним торговельним партнером України. Попри наявність складного комплексу проблем, газового конфлікту та відсутності конструктивного політичного діалогу, в двохсторонніх відносинах України і Росії вдавалося утримувати протягом 2009 року прагматичний підхід в сфері торгівельно-економічних відносин.

За своїм змістом книга повністю віддзеркалює основні напрямки зовнішньої політики. В її першому розділі аналізується вплив внутрішніх та міжнародних чинників на формування та реалізацію зовнішньої політики України. Висвітлюється роль та місце України в глобальних світових процесах, а також тенденції, які були притаманні зовнішній політиці України у 2009 році. У другому розділі щорічника досліджується безпековий вимір зовнішньої політики України. В ньому визначені глобальні та регіональні загрози, що були актуальними для національної та міжнародної безпеки протягом року. Велику увагу приділено співпраці України та НАТО, участі України в міжнародному режимі контролю над озброєннями. Третій розділ присвячений реалізації Україною євроінтеграційного курсу. В розділі дається оцінка стану та перспективи політичного діалогу Україна-ЄС, а також наводиться характеристика стану економічних відносин між Україною та Європейським Союзом у 2009 році. В заключному четвертому розділі читач знайде важливу інформацію та системний аналіз двосторонніх відносин

України з іноземними державами. Мова йде насамперед про українсько-російські відносини, відносини України з США, Канадою, відносини із провідними європейськими країнами та країнами Близького Сходу, Азії, Африки, Латинської Америки та Азійсько-Тихоокеанського регіону. В додатку Щорічника міститься перелік міжнародних багатосторонніх та двосторонніх документів, підписаних Україною у 2009 році.

Складність завдань, які стоять перед українською дипломатією потребує відкритої дискусії, критичного переосмислення та виважених оцінок зовнішньої політики України. Щорічник „Зовнішня політика України – 2009: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети” як раз і покликаний втілювати означену функцію. Він поєднує в собі науково-аналітичну частину, викладену у висновках та оцінках провідних експертів-міжнародників, та інформативні матеріали надані Міністерством закордонних справ України. Це дає підстави сподіватися, що він буде цікавим для дипломатів, фахівців з міжнародних відносин, а також широкого вітчизняного і міжнародного загалу.

З повагою,

Ректор Дипломатичної академії України
при МЗС України,
Надзвичайний і Повноважний Посол України
доктор історичних наук, професор

Б.І. Гуменюк

ПЕРЕДМОВА

Видання щорічника „Зовнішня політика України – 2009: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети” є непересічною подією в суспільному, політичному, освітньому і науковому житті України, оскільки воно вміщує в собі результати комплексного аналізу зовнішньої політики країни провідними фахівцями-міжнародниками.

Унікальність цього видання полягає в тому, що в ньому представлений неупереджений аналіз міжнародних подій, зовнішньополітичних рішень, успіхів і проблем в реалізації зовнішньополітичного курсу країни за річний період.

Видання цінне тим, що воно дає можливість оцінити ефективність реалізації зовнішньополітичних інтересів України на міжнародній арені, провести їх ідентифікацію в різних регіонах світу. В ньому висвітлюються виклики та тенденції, що проявились в міжнародному середовищі та зовнішній політиці України за річний період. В роботі викладена комплексна оцінка місця та ролі України в регіональних та глобальних системах безпеки.

Аналізуються підсумки стратегічних напрямків реалізації зовнішньої політики України, і дається розгорнута характеристика стану українсько-російських відносин та тенденцій їх розвитку, представлені шляхи вирішення проблем та досягнення цілей європейської та євроатлантичної інтеграції України. В книзі викладений всебічний аналіз економічних та безпекових аспектів реалізації зовнішньополітичного курсу України.

Належна увага в щорічнику приділяється характеристиці та оцінкам двостороннього співробітництва України з іншими країнами. Зокрема, у відповідному розділі представлена інформація про стан реалізації таких ключових напрямків двосторонніх відносин, як поглиблення співробітництва з провідними країнами Європейського Союзу, США та Канадою, Росією та країнами-регіональними лідерами Азії, Африки, Латиноамериканського та Азіатсько-Тихоокеанського регіонів.

Таким чином, щорічник являє собою своєрідний довідник визначальних зовнішньополітичних подій, що відбулися протягом року, в якому викладений комплексний аналіз ключових аспектів зовнішньої політики України.

Щорічна підготовка цього видання свідчить про прагнення України до прозорості та передбачуваної зовнішньої політики, яка б відповідала демократичним стандартам.

Генеральна дирекція Київської міської Ради з обслуговування іноземних представництв підтримує видання, пов'язані з висвітленням міжнародних справ, інформуванням українського суспільства і міжнародної спільноти про зовнішню політику України, формуванням та популяризацією позитивного міжнародного іміджу України.

Щорічник „Зовнішня політика України – 2009: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети” по праву належить до серії таких видань.

З повагою,

Генеральний директор
Генеральної дирекції Київської міської Ради
з обслуговування іноземних
представництв,
Радник першого класу

П.О. Кривонос

РОЗДІЛ І

ВНУТРІШНІЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

§1. УКРАЇНА У ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ

Завершення першого десятиріччя XXI століття позначилося досить динамічними глобальними трансформаціями системи міжнародних відносин. Ці динамічні зміни є результатом процесу глобалізації. Всеосяжний вплив глобальних процесів виявився надзвичайно суперечливим і неоднозначним. З особливою силою ці риси проявилися в 2009 році, які Україна відчула на собі повною мірою.

Глобалізація сприяє стиранню граней між внутрішньою та зовнішньою політикою держав та змінює зміст політики безпеки. Енергетична, науково-технічна, транспортна, соціальна, екологічна політики дедалі більше інтернаціоналізуються. Міністерство закордонних справ уже не користується монополією на ведення власної зовнішньої політики. Це вже функція всіх без винятку міністерств. Глобалізація помітно ускладнює та змінює сутність ведення зовнішньої політики. Порівняно з минулими часами, коли світовий правопорядок визначався максимум двома десятками держав, на даний час потрібно співпрацювати з набагато більшою кількістю суб'єктів міжнародного права, кожен із яких претендує на хоча б формальну рівноправність. До діяльності власне держав додаються можливості кількох сотень міжнародних організацій, інститутів, режимів, а також тисяч приватних, суспільних гравців різного профілю та відтінків¹.

Глобалізація здійснює дуже неоднозначний вплив на розвиток демократичних інституцій. З одного боку, більше інформаційної прозорості, імперативи децентралізації, ринкової конкурентоспроможності. Все це прискорює розповсюдження демократичних цінностей, зважаючи на що кількість формально демократичних держав на планеті постійно зростає. Водночас, забезпечені демократії в системі глобального управління починають зникати. Наприклад, ті самі впливові транснаціональні корпорації не формуються на демократичних принципах. Те саме відбувається з глобальними недержавними організаціями. А хто обирає Європейську комісію, яка є провідним керівним органом Європейського Союзу? Наскільки можуть бути демократичними самі ці наднаціональні інституції? Нарешті, глобалізація супроводжується накопиченням інформації про громадян, їхню поведінку, створенням електронних баз даних про їхні телеметричні параметри, структуру ДНК, відбитки пальців тощо. Отже зростають

¹ Б.І. Гуменюк. Дипломатія доби глобалізації: нові виклики та завдання. // Зовнішні справи, - 2009. – січень. – С.25.

можливості для втручання держави в приватне життя громадян, тобто виникає загроза для демократії².

Глобалізація сама по собі не упорядковує систему міжнародних відносин. Навпаки, вона веде до розповсюдження принципів, які взагалі-то межують із анархією внаслідок усвідомлення того факту, що національні держави втрачають здатність до управління через активізацію глобалізаційних процесів.

Останнім часом простежується певна активізація зусиль держав, спрямованих на створення системи глобального управління. Сьогодні існує чотири теоретичні варіанти створення такого світового керівництва. Це, власне кажучи, концепція „Світовий уряд”, який в уяві окремих дослідників уже навіть існує. Другий напрям – концепція реформування ООН із перетворенням Ради Безпеки ООН на квазі-уряд, а Генеральної Асамблеї – на квазі-парламент. Такий підхід має набагато більше прибічників, проте водночас підлягає критиці як звужено статистичний. Третій напрям – це концепція політичного управління глобальним розвитком світу або ж однією надпотужною державою, скажімо США, або ж рядом країн, об’єднаних в організацію, наприклад НАТО, „Велику вісімку” тощо. Вказана концепція вже досить активно реалізується на практиці, але все-таки зустрічає значний опір тих держав, які не є членами клубу великих країн. І, нарешті, оптимальна, на наш погляд, система – це концепція глобального, корпоративного управління, яка користується найбільшою підтримкою серед теоретиків глобалізації, але все-таки є дещо нереальною в сучасному світі, де сила та великі держави продовжують відігравати провідну роль. Тому остаточний вибір глобального управління відбудеться ще не скоро. Розрив між нагальною потребою в запровадженні управління глобальною економікою і політикою та дуже в’ялими зусиллями держав зі створення такої узгодженої системи глобального управління поки що лише зростає. А це означає лише те, що вигадки про поступове вимирання національних держав, навіть в ЄС, де держави-члени жертвують Брюсселю значну частину свого суверенітету, сильно перебільшені.³

Значимість великих держав як постійних факторів світової політики в ході глобалізації зберігатиметься. Триватиме визначальний вплив на хід світових справ із боку таких держав та організацій, як США, ЄС, Китай, Японія, Бразилія та Індія. У випадку збереження певних сприятливих умов, таким центром може стати й Російська Федерація. Без будь-яких сумнівів, усі вони претендуватимуть на світове лідерство. Та при цьому й

² Лихачов О. Экономическая дипломатия России. Новые вызовы и возможности в условиях глобализации. – М., 2006

³ Б.І. Гуменюк. Дипломатія доби глобалізації: нові виклики та завдання. // Зовнішні справи, - 2009. – січень. – С.25 - 26.

відчуватимуть нестачу інструментів та можливостей для реалізації вказаного лідерства. На наш погляд, світова система так і коливатиметься між спробами однополярного домінування та фактичною багато полярністю

Проте останні два роки засвідчили, що такі коливання відбуваються в бік багатопolarity. Стрімка втрата Сполученими Штатами Америки своїх провідних позицій у світі та послаблення глобальної американської присутності призвели до «перезавантаження» відносин цієї наддержави зі стратегічно важливими регіонами світу: такими як Близький і Середній Схід, Росія, Європа. 2009 рік став роком втілення новою адміністрацією президента США Барака Обами принципово інших пріоритетів американської зовнішньої політики.

Зсув до багатопolarity посилює фінансова криза, яка значно підірвала економічний ресурс зовнішньополітичного впливу США. Такий крен у бік багатопolarity посилює регіоналізм, який проявляється в утворенні регіональних об'єднань з розподілом відповідних сфер домінування.

Останнє десятиліття показало, що глобалізація надає не тільки переваги, а й несе в собі глобальні загрози та виклики для усіх країн світу. Не виключенням з цього процесу є і Україна.

Серед таких глобальних загроз є:

- потепління клімату, що викликано техногенним навантаженням на оточуюче природне середовище;
- поширення епідемії свинячого грипу;
- глобальна фінансово-економічна криза.

Протягом 2009 року Україна брала активну участь у вирішенні цих глобальних проблем.

Україна в розв'язанні глобальних проблем світової політики

Зміна клімату на планеті є головною глобальною загрозою, що буде мати далекосяжні наслідки для майбутнього людської цивілізації. Основною причиною виникнення такої загрози є збільшення викидів вуглецю в атмосферу, що призводить до виникнення парникового ефекту

Основним міжнародним документом, який обмежує обсяги викидів парникових газів в атмосферу Землі залишається Кіотський протокол. Він набув чинності 16 лютого 2005 року після семи років переговорів і узгоджень. Згідно протоколу, промислово розвинені країни повинні скоротити свої загальні викиди парникових газів в 2008-2012 роках щонайменше на 5,2% (у порівнянні з 1990 роком). Крім того, кожній країні виділяється певна квота

забруднення навколишнього середовища парниковими газами, що впливають на глобальне потепління планети.

Україна ратифікувала Кіотський протокол у 2004 році із зобов'язанням не перевищити до 2012 року обсягу викидів, що мала в 1990 році. Реальні викиди на 2004 рік становили лише 45% від обсягу 1990 року. І за прогнозами Мінекономіки, навіть за «оптимістичного сценарію розвитку вітчизняної економіки» Україна не сягне рівня викидів 1990 року. Навіть з таким зниженням, за викидами парникових газів Україна входить в двадцятку найбільших забруднювачів планети, несучи певну відповідальність перед світовою спільнотою за негативні наслідки від зміни клімату ⁴.

. Проте далеко не всі індустріальні країни мають намір долучатися до виконання вимог Кіотського протоколу, Є також група країн, які підписали цей протокол, але не ратифікували його. Логічним продовженням вирішення цієї екологічної проблеми у 2009 році стала копенгагенська конференція Соп-15, що проводилася під егідою ООН на початку грудня. Головна мета конференції - прийняти нову угоду, що прийде на зміну Кіотського протоколу, термін дії якого завершується у 2012 році. В новій угоді мають бути зафіксовані зобов'язання по скороченню викидів парникових газів найбільших країн, що розвиваються (Китаю, Бразилії, Індії) і США. Проте, підписання юридично обов'язкової угоди в Копенгагені не відбулося.

Головна увага на конференції була зосереджена на створенні глобального фонду протидії зміні клімату. Китай, який очолював на переговорах країни третього світу, наполягав на тому, що розвинені країни повинні платити в глобальний фонд, виходячи з розрахункових показників (наприклад, викиди на душу населення). Більше того, перші мають намір визначати пріоритети фінансування, а країна - одержувач - брати участь у розподілі грошей. Розвинені країни, у тому числі й США, платити не відмовляються, але наполягають на тому, що внески до фонду будуть добровільні й керування фондом буде віддане їм ⁵.

Україна висловила свою готовність скоротити квоту на 20% до 2020 року, або на 50% до 2050 року від базового рівня 1990 року на певних умовах. Для України дуже важливо зберегти 1990 рік як базовий рік для визначення квоти, оскільки це дасть державі можливість залучати за рахунок продажу квот значні ресурси, у тому числі й для створення більш екологічно чистої промисловості. У ході конференції низка країн запропонували встановити базовим роком для визначення розміру квот 2005 замість 1990

⁴ Питання та відповіді про зміну клімату та Кіотський протокол. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://climategroup.org.ua/?page_id=75

⁵ Шаповалов А., Граник И. Изменение климата ставят на поток // В Копенгагене началось обсуждение "посткиотского" соглашения. // Коммерсант. Украина, 2009 - № 214, - 08 декабря – С.1.

року. На адресу України прозвучала критика щодо закритості інформації про використання засобів, отриманих від продажу квот на викиди по Кіотському протоколу⁶.

У 2009 році Україна змогла продати 33 млн. тонн викидів зі своєї квоти, у той час як поточний рівень виробництва залишає можливість реалізувати 440 млн. тонн (загальний розмір квоти - 922 млн. тонн). Перешкодою для більш успішної реалізації квот є відсутність сприятливого інвестиційного клімату й погодженої політики всіх органів влади в державі. У 2010 році Україна планує одержати 1,5 млрд. гривень від продажу квот на викиди парникових газів⁷.

До інших глобальних загроз, від яких змушена була захищатися Україна у 2009 році була епідемія пандемічного грипу. Попри жорстку критику, яка звучала з боку опозиції, уряд України тісно співпрацював зі Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) і досить успішно впорався з епідемією пандемічного грипу. Про це, зокрема, заявив керівник Міжнародної місії Європейського бюро ВООЗ Юкка Пуккіла під час зустрічі прем'єр-міністра України Юлії Тимошенко з представниками Всесвітньої організації охорони здоров'я. У свою чергу керівник бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я в Україні Ігор Поканевич також подякував уряду України за ефективні дії та заходи, вжиті після оголошення 6-ї фази пандемії. Він висловив вдячність уряду за повний доступ до інформації, зокрема, за повну відкритість як з боку Міністерства закордонних справ, так і з боку Міністерства охорони здоров'я⁸.

Із переліку глобальних загроз, які постали перед людством у 2009 році, найбільший вплив на міжнародне життя, в тому числі і на ситуацію в Україні, мала світова фінансово-економічна криза.

Україна в умовах світової фінансово-економічної кризи.

Її природа полягала в тому, що після двадцятирічного піднесення світової економіки, яке почалося з середини 80-х років минулого століття, уже до 2000 року потенціал економічного розвитку було вичерпано. Відчувши це, потужний капітал почав перетікати в спекулятивні сфери: в іпотечні та фондові ринки, де без надмірних зусиль упродовж певного часу зміг отримувати надвисокі прибутки. Нарощений величезний віртуальний капітал сумарно, у грошовому еквіваленті, дедалі більше відривався від реальних активів. Цей розрив на початку кризи перевищив співвідношення 10 : 1. Збільшилася гігантська

⁶ Україну двічі назвали "динозавром" на міжнародних переговорах по изменению климата. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://censor.net.ua/go/offer/ResourceID/141556.html>

⁷ Там же.

⁸ Представники ВООЗ дякують Кабміну за високий рівень боротьби з епідемією. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-345798.html>

фінансова піраміда на кшталт загальновідомого ТОВ „МММ”, основними ознаками якої стала іпотечна криза в США, масове неповернення кредитів, спад ліквідності. Як наслідок, снігова куля фінансових проблем поступово покотилася по всьому світу. На думку прем'єр-міністра Сінгапуру Лі Сянь Луна, світова економічна криза може тривати ще кілька років, якщо США не наведуть лад у своїй банківській системі.

Для того, щоб нормалізувати роботу фінансових структур США і європейських країн, необхідно ухвалити політично важкі та економічно дорогі рішення, такі як націоналізація, фінансові вливання, викуп державою безнадійних боргів тощо.

Про причетність загальновідомих і впливових політичних діячів до виникнення глобальної фінансової економічної кризи свідчать й результати опублікованих у лютому 2009 року журналістських досліджень впливового британського видання „Guardian”, яке оприлюднило список з 25 осіб, які, на думку газети, винні у виникненні та розвитку кризи. У список обвинувачених у кризі потрапили також колишні та нинішні видні діячі найбільших фінансових установ США та Великої Британії, такі, як страхова компанія „American International Group Inc.”, банки „Goldman Sachs”, „Lehman Brothers”, „Merrill Lynch”, „Halifax Bank of Scotland”, „Royal Bank of Scotland”, „Bradford & Bingley”, „Northern Rock”, „Bear Stearns”, „Bank of England” та інші.

Водночас, глибока українська криза, яка на даний час посилюється й ускладнюється впливом світової фінансово-економічної кризи, зумовлена насамперед серйозними внутрішніми причинами, котрі виходять далеко за межі фінансових проблем, які переросли в економічний спад виробництва, зростання безробіття, зниження рівня життя широких верств населення. Зокрема, впродовж тривалого періоду в Україні посилено форсувалася політика на підвищення грошових доходів населення, яка не враховувала показників зростання продуктивності праці й яка зовсім не брала до уваги можливостей товарного забезпечення, насамперед продовольством та іншими товарами народного споживання.

Ця, так звана, економічна політика спровокувала зростання інфляції, завдяки якій мільйони людей і особливо найбільшні верстви населення виявилися ошуканими. Ситуація ускладнювалася й тим, що підвищення цін на продукцію головних монополістів промисловості, зокрема, у сільському господарстві та сфері послуг, не ефективно контролювалося та не припинялося українською владою. Ціни виробників зростали швидше за споживчі.

Серйозним чинником економічної кризи в Україні стало й системне небезпечне наростання від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі. Вступ до СОТ було дискредитовано:

основні принципи вказаної організації, які передбачають сприяння експортерам, були підмінені створенням тепличних умов для імпортерів, нібито для боротьби з інфляцією.

Відмова держави від захисту внутрішнього ринку та підтримки українського виробника призвела до того, що в Україну почали завозитися товари народного споживання, промислову продукцію, тоді як вітчизняна продукція не знаходила збуту. Прискоренню припливу імпорту сприяв також і споживчий бум, створений на основі необґрунтованого зростання доходів і споживчого кредитування в основному за рахунок безконтрольних іноземних позик комерційних банків. Тут теж позначилася передчасна відкритість наших ринків для експансії іноземних спекулятивних капіталів. У складі імпорту переважали автомобілі, побутова техніка та інші подібні товари, які виробляються і в Україні також.

Усе це спричинило небезпечне наростання боргів, збільшення від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі, придушення вітчизняних виробників. Безперешкодне залучення зовнішніх позик і активізація іноземних банків на кредитному ринку України стали чинниками стрімкого зростання банківських кредитів. Згідно з дефініціями фінансових криз, які застосовуються у світовій практиці, Україна вже пройшла валютної кризи і увійшла у так звану кризу банківську. При цьому валютна криза розглядається як процес вилучення міжнародних резервів, втрати вартості національної валюти більш як на 25% і зміни валютного режиму, а системна банківська криза – як процес ерозії банківського капіталу, масового вилучення депозитів, скорочення кредитної діяльності банків і масштабного втручання держави в діяльність банків⁹.

Необхідність виконання накопичених зобов'язань за умов скорочення зовнішнього фінансування роблять дедалі актуальнішими проблеми стабільності платіжного балансу та уникнення глибокого економічного спаду. Адже заради розрахунків із кредиторами підприємства-позичальники змушені будуть скорочувати витрати на ведення бізнесу й вилучати власні обігові кошти. В історичній ретроспективі зміна напрямку руху іноземного капіталу оберталася для країн-позичальниць скороченням ВВП у 2009 році у середньому на 13%¹⁰.

Які ж чинники стали передумовою виникнення кризових явищ на кредитно-фінансовому ринку України? Насамперед, це поєднання значного дефіциту поточного рахунку із скороченням залучення іноземних інвестицій і кредитів. За таких умов в Україні сформувалося від'ємне сальдо платіжного балансу, що призвело до вилучення міжнародних резервів і породило значний тиск на курс національної валюти.

⁹ Б.І. Гуменюк. Україна під уламками світової фінансової піраміди // Зовнішні справи, 2009. -№4. – С.41.

¹⁰ Kurier: Предвыборная борьба по-украински. /08 февраля 2010 | 10:51. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/outeropinion/2010/02/08/664345.html>

Погіршення цінової кон'юнктури на світових товарних ринках обернулося для економіки України скороченням експортної виручки, зменшенням дохідної частини бюджету, виникненням ускладнень із обслуговуванням зовнішніх і внутрішніх кредитів у підприємств-експортерів. Відплив іноземного капіталу, втеча від національної валюти і вилучення депозитів з банківської системи стали причиною дестабілізації фінансового ринку України і призвели до виснаження фінансового потенціалу економічного розвитку нашої держави.

Зниження курсу національної валюти за наявності значних валютних дисбалансів у банківському секторі, зменшення реальних доходів населення та погіршення фінансового стану підприємств призвели до зниження якості банківських активів, а вилучення внутрішніх депозитів і скорочення зовнішніх запозичень – до звуження пасивної бази банківських установ.

Продовження світової кредитної кризи та істотна присутність іноземного капіталу на ринку банківських послуг України зумовлюють можливість імпорту фінансової нестабільності іноземними банками. Частка банків з іноземним капіталом у активах банківської системи наближається до 50%, а чиста зовнішня позиція України відносно міжнародних банків становить 9,5% від ВВП. У 2009 році, більшість материнських банків, присутніх на фінансовому ринку України (особливо шведські, італійські та австрійські), внаслідок негативного впливу глобальних кредитних чинників зменшили кредитування власних дочірніх структур.

Отже, нездорове макроекономічне середовище, слабкість корпоративного сектора економіки перед негараздами світових ринків і негативний вплив глобальних чинників запустили маховик дестабілізації фінансової системи України, який з часом дедалі більш болісно і з наростаючою швидкістю травмуватиме ключові сфери життєдіяльності нашого суспільства.

В оздоровленні ситуації у фінансовому секторі надзвичайно важливу роль зіграла співпраця України з міжнародними фінансовими організаціями, зокрема такими, як МВФ, ЄБРР, Світовий банк, ОЕСР.

Міжнародний валютний фонд у листопаді 2008 року ухвалив рішення про надання Україні дворічної програми кредитування stand-by на суму близько 16,4 млрд. дол. і надав перший транш кредиту в розмірі 4,5 млрд. дол. 12 травня 2009 року в Україну надійшли 2,8 млрд. дол. другого траншу кредиту МВФ.

Частину другого траншу в розмірі 1,5 млрд. дол. направлено безпосередньо до Державного бюджету України для фінансування зовнішніх боргових зобов'язань уряду.

Третій транш становив 3,3 млрд. дол. замість запланованих 3,2 млрд. дол. Четвертий транш обсягом 3,8 млрд. дол. МВФ планував надати Україні до кінця 2009 року. З 12 по 24 жовтня 2009 року місія МВФ перебувала в Києві. Експерти МВФ оцінювали виконання показників критеріїв ефективності програми stand-by згідно з Меморандумом про економічну й фінансову політику від 23 липня 2009 року, підписаним між Україною і МВФ.

25 жовтня 2009 року була оприлюднена заяву Міжнародного валютного фонду, в якій МВФ висловив надію, що закон про підвищення соцстандартів буде ветоано Президентом України, оскільки він суперечить програмі співпраці. Проте, 30 жовтня 2009 року Президент В.Ющенко підписав Закон України «Про встановлення прожиткового мінімуму й мінімальної заробітної плати». 7 листопада 2009 року директор-розпорядник МВФ Домінік Стросс-кан заявив в інтерв'ю західним ЗМІ, що Фонд продовжить співпрацю з Україною тільки після завершення президентських виборів, які заплановано на січень 2010 року¹¹.

У 2009 році досить плідно продовжувалась співпраця України зі **Європейським банком реконструкції та розвитку. (ЄБРР)**. ЄБРР виділив Україні грант на допомогу в розмірі 135 мільйонів євро для реалізації програми будівництва саркофага на Чорнобильській АЕС¹². ЄБРР виявив готовність прийняти участь в проекті уряду країни щодо створення оптових аграрних ринків. Український концерн "Беарс Фуд Інґредієнтс" і Національна сільськогосподарська палата України (НСПУ) запропонувала ЄБРР брати участь у проекті створення 7 оптових аграрних ринків, зокрема в Броварах (Київська обл.), Маньківці (Черкаська обл.), Хусті (Закарпаття), Івано-Франківську та Миколаєві. Їх планується побудувати до 2014 року. Передбачається, що обіг мережі з сімох ринків становитиме близько 3 млрд. дол. на рік. Окупність проекту - 7-10 років¹³.

Значну допомогу Україні в подоланні наслідків фінансової кризи надав **Світовий банк**. У 2009 році Україна одержала від Світового банку 400 млн. доларів на підтримку банківського фінансового сектора¹⁴. В рамках даної програми передбачалось виділення двох позик. Перша з них була спрямована на "відновлення стабільності банківського сектора перед лицем кризи, що триває". Решта частини коштів пішла на "реструктуризацію сектора і зміцнення юридичної бази, що дозволить зробити галузь

¹¹ МВФ не прив'язується до виборів, але умову ставить. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-345839.html>

¹² Тимошенко говорит, что инвестиций от ЕБРР было много как никогда.. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://world.pravda.com.ua/rus/news/4b1ab186be10c/#Scene_1

¹³ ЄБРР: Україна може стати світовим постачальником продуктів харчування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-301577.html>.

¹⁴ Валютний курс: фокуси в очікуванні МВФ. // Дзеркало тижня, 2009. – 3 жовтня.

стійкішою у разі нової кризи". "Ключовим елементом" даного проекту названо "забезпечення прозорості, що гарантує рекапіталізацію банків за участю приватного капіталу". Крім того, йшлося про зміни, які були покликані "прискорити роботу з нестабільними банками і понизити тягар для платників податків"¹⁵.

Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) ввела в дію у квітні 2009 року Програму підтримки України, Грузії, Вірменії, Азербайджану у розвитку фінансових ринків і зміцненні центральних банків¹⁶.

Таким чином, допомога міжнародних фінансових організацій значно зменшила негативний вплив світової фінансової кризи на стан економіки і фінансової системи України.

Україна і ООН: діяльність в обох інтересах

У 2009 році роль України у світовій політиці знайшла своє адекватне віддзеркалення в її діяльності в структурах ООН. Саме ця міжнародна організація дає Україні можливості зміцнити свої позиції на міжнародній арені і реалізувати себе, як вагомому контрибутора міжнародної безпеки на впливового актора у вирішенні найбільш злободенних проблем сучасного світу.

Знаковими подіями у відносинах між Україною та ООН протягом 2009 року стали: інституційне ствердження України в структурах ООН; активна участь в миротворчій діяльності ООН, вирішення спірного питання з Румунією щодо розмежування економічної зони навколо острова Зміїний в Міжнародному суді.

У цьому контексті можна вважати, що найбільш визначною подією для України, як члена ООН стало її обрання до комісії організації об'єднаних націй з міжнародного торговельного права (UNCITRAL). Таке рішення було ухвалено 3 листопада 2009 року на пленерному засіданні Генеральної Асамблеї ООН.

Комісія з міжнародного торговельного права (UNCITRAL) є одним з ключових юридичних органів системи ООН у сфері міжнародного торговельного права. Метою діяльності Комісії є розробка сучасних, справедливих і узгоджених правил для комерційних угод, сприяння розширенню можливостей міжнародної комерційної активності. Членство України в UNCITRAL почнеться в 2010 року і триватиме до 2014 року¹⁷.

¹⁵ Світовий банк виділив Україні \$400 млн. на підтримку банків. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-336714.html>.

¹⁶ ОЕСР допоможе державам Східного Партнерства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polskieradio.pl/zagranica/de/news/artykul120150.html>.

¹⁷ Україну обрано до UNCITRAL. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-346351.html>.

25 осіб з числа миротворчого контингенту, який діє у складі Місії ООН у Ліберії, у строки, визначені Радою Безпеки ООН, на період до трьох місяців¹⁸.

2009 рік ознаменував собою завершення справи про демілітацію континентального шельфу та виключних економічних зон України та Румунії в Чорному морі в Міжнародному суді ООН в Гаазі. З приводу рішення Міжнародного суду виникла досить палка дискусія, як в Україні так і за її межами. З боку противників такого рішення палка критика звучала на адресу Президента України В. Ющенка, МЗС України та дипломатичного корпусу України. Зокрема, Громадський рух „Народна самооборона ” 5 лютого 2009 року розповсюдила заяву щодо рішення Міжнародного Суду ООН в Гаазі про розмежування континентального шельфу у Чорному морі між Україною і Румунією У заяві йшлося про те, що „Україна фактично втратила 80 відсотків спірної з Румунією території чорноморського шельфу, на якому розташовані доволі значні поклади нафти і газу ”¹⁹. Перш за все необхідно розрізняти район делімітації і спірний район. Спірний район - це зона, окреслена на картах, які додаються до рішення суду, запитальними лініями обох країн. Район делімітації - значно більша частина морських просторів.

Що стосується спірного району, то приблизно 25 відсотків його відійшло Україні, а 75 відсотків - Румунії. Але, як доводять фахівці-геологи, в тій частині, що відійшла до України, знаходиться абсолютна більшість розвіданих нафтогазових родовищ. У глибоководному районі, який за рішенням суду відійшов Румунії, запаси не є значними, а затрати, необхідні для їх розробки, повинні бути колосальними²⁰.

Що стосується району делімітації, то Україні дісталася зона удвічі більша, ніж Румунії. І в ній також знаходяться родовища вуглеводнів. Таким чином, якщо враховувати і район делімітації, і спірний район, і всі інші обставини, то очевидно, що має місце певна компенсація — Румунія одержала дещо більше у спірній зоні, Україна — у зоні делімітації. Слід також зазначити, що лінія розмежування морських просторів, яку провів Міжнародний суд ООН, практично збігається з тією, яка ще 1987 року пропонувалася румунській стороні Радянським Союзом²¹.

Така суперечка, якщо вона не вирішена на міжнародному рівні, вирішується або війною, або в міжнародному суді. І Міжнародна конвенція по морському праву якраз передбачає розмежування лінії економічної зони у міжнародному суді. Спочатку до суду

¹⁸ Ющенко відрядив миротворчий контингент у Кот-д'Івуар. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-342905.html>.

¹⁹ Коментар Прес-служби МЗС України у зв'язку із заявою Громадського руху „Народна самооборона ” від 05.02.2009 р. щодо рішення Міжнародного Суду ООН в Гаазі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/25655.htm>.

²⁰ Там же.

²¹ Там же.

звернулася Румунія, а потім – Україна. Економічна зона, яку ми нібито втратили, не була нашою, вона була спірною. Інша справа, що Україна мала переважне право відсудити собі цю зону, але суд прийняв інше рішення і це його право. І, в принципі, суд виніс рішення на користь Румунії. Тому що якби суд спирався на основи міжнародного права, то ми б отримали ту лінію, яку планували. Але всім відомо, що Міжнародний суд приймає компромісне рішення, а компроміс - завжди поступки. Отже, Україна поступилася частиною економічної зони, на яку вона претендувала. Але переважна більшість економічної зони континентального шельфу залишається Україні²².

До безперечних переваг, які отримала Україна в результаті такого рішення Міжнародного суду, за твердженнями Речника МЗС України В.Кирилича відноситься те, що Суд визнав і підтвердив, що Зміїний є островом з 12 мілями територіального моря. Отже, питання про природу Зміїного знято з порядку денного. Суд врахував ту важливу обставину, що українська берегова лінія в зоні делімітації втричі більша, ніж румунська лінія, і це суттєво підсилює позицію України. Завершення спору є важливим чинником у поглибленні двостороннього українсько-румунського співробітництва, який надає право Україні розпочати повноцінну господарську діяльність в належному їй районі²³.

Україна в європейському демократичному процесі.

Протягом 2009 року Україна, як демократична держава, активно розвивала тісну співпрацю з демократичними інституціями Європи, зокрема, Радою Європи, Європейським судом з прав людини, ОБСЄ. В епіцентрі такої співпраці у 2009 році були: питання підготовки президентських виборів в Україні у 2010 році, дотримання прав людини в Україні, боротьби з корупцією в країні та виконання Україною своїх зобов'язань, як члена Ради Європи.

До безперечних успіхів діяльності України в Раді Європи у 2009 році відноситься набуття нею членства в Бюро Комітету міністрів Ради Європи. Основним завданням Бюро є організація засідань Комітету міністрів Ради Європи, формування їх порядку денного. Крім того, Бюро направляє діяльність робочих органів Комітету міністрів Ради Європи. До Бюро, яке складається з шести осіб входять представники як країн попереднього головування, так і країн, що головуватимуть у майбутньому. Україну в Бюро Комітету

²² Леся Дідківська. Гаазький суд: що ми віддали і що здобули. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unian.net/ukr/news/news-298915.html>.

²³ Коментар Речника МЗС України В.Кирилича щодо попередньої оцінки рішення Міжнародного Суду ООН у Гаазі в справі про делімітацію континентального шельфу і виключних економічних зон України та Румунії в Чорному морі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/25376.htm>.

міністрів Ради Європи представлятиме Постійний представник України при Раді Європи Є.Перелигін²⁴.

Поряд з цим Україна неодноразово ставала об'єктом критики з боку зазначених провідних європейських організацій, зокрема, в питаннях дотримання прав людини та реформування судової системи. Зокрема, на підставі аналізу скарг, які надходять у Європейський суд у Страсбурзі, комісар Ради Європи з прав людини Томас Гаммарберг прийшов до висновку, що у таких державах як Албанія, Боснія й Герцеговина, Молдова, Росія, Сербія й Україна рішення судів часто виконуються або частково, або із тривалою затримкою, або часом повністю ігноруються. Заступник директора департаменту Державної виконавчої служби Олексій Солонко " визнав, що невиконання судових рішень є серйозною проблемою в Україні. Він сподівається, що її допоможе розв'язати нова редакція Закону про виконавче виробництво²⁵.

Під час зустрічі з українським міністром юстиції Комісара РЄ було поінформовано про кроки, які вживаються Україною для виконання наданих рекомендацій. Зокрема, у сферах реформування кримінальної юстиції, системи прокуратури, пенітенціарної та судової систем, вдосконалення роботи міліції та адвокатури. А також у сферах, що стосуються прав національних меншин, біженців й шукачів притулку, протидії торгівлі людьми тощо. На виконання рекомендацій Комісара Ради Європи з прав людини в Україні було створено Міжвідомчу робочу групу на чолі з Міністром юстиції, завданням якої було визначено практичне втілення указаних рекомендацій²⁶.

Іншою важливою проблемою, що вийшла на міжнародний рівень стала корупція. Представник Генерального секретаря Ради Європи з координації програм співробітництва в Україні Аке Петерсон закликав Верховну Раду прийняти низку законопроектів про протидію корупції, що чекають на остаточне ухвалення з грудня 2006 року²⁷.

. Члени робочої групи ООН на початку 2009 року висловили свою стурбованість великою кількістю затримань, що здійснюються в країні. У якості однієї з корінних причин довільних затримок в Україні, робоча група вважає зосередження повноважень у

²⁴ Україна увійшла до Бюро Комітету міністрів Ради Європи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eunews.unian.net/ukr/detail/192235>

²⁵ Украина попала в «черный список» Совета Европы.. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2009/09/02/112127-6.html>.

²⁶ Комісар РЄ з прав людини здійснить оціночний візит в Україну. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/news/236857.html>

²⁷ Рада Європи: Україна зволікає з ухваленням антикорупційних законів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-319184.html>.

Генпрокуратурі, що має функції, як у сфері кримінального переслідування, так і у сфері нагляду. Ще одною причиною є неефективна система захисту по кримінальних справах²⁸.

Під пильним контролем Парламентської асамблеї Ради Європи знаходився виборчий процес в Україні. 9 жовтня 2009 року Європейська комісія “За демократію через право” (Венеціанська комісія) розглянула зміни до закону про вибори Президента України. З 24 по 26 листопада 2009 року з метою оцінки політичної ситуації в Україні перебувала Делегація Парламентської асамблеї Ради Європи. В своїй заяві вона відзначила “загалом вільну та змагальну атмосферу в Україні” в ході проведення передвиборчої президентської кампанії. “Делегація ПАРЕ, що відвідала Україну з передвиборчою місією, спостерігала загалом вільну та змагальну атмосферу в Україні в ході підготовки до виборів Президента країни, які відбудуться 17 січня 2010 року”, - констатується в заяві²⁹.

Делегати ПАРЕ відзначили, що після виборів 2004 року суттєво покращилася ситуація зі свободою ЗМІ. Хоча при цьому вона визнала, що ЗМІ працюють, відчуваючи сильну залежність від фінансів та бізнесу. Водночас делегація висловила занепокоєння зменшенням суспільної довіри електорату, чиї великі сподівання на швидкі зміни залишились невиправданими. “Як наслідок, зростає політичний цинізм. Делегація занепокоєна сильними взаємозв’язками між політичними і фінансовими течіями. Політична боротьба багатьма вважається боротьбою особистостей, амбіцій та фінансових інтересів, а не змаганням політичних платформ та ідей. Делегація була занепокоєна інформацією, яку вона отримала стосовно неналежного проведення передвиборчої кампанії кандидатами; зокрема, особливу стурбованість викликало використання «мови ворожнечі» та антисемітські наклепницькі натяки. Делегація сподівається, що подібні інциденти знайдуть осуд з боку політиків”, - наголошується у документі³⁰.

Також ПАРЕ зазначила, що: незважаючи на неодноразові рекомендації Ради Європи, українське виборче законодавство, яке зазнало змін на краще, ще не в повній мірі відповідає стандартам Ради Європи. Запропоновані липневі доповнення до відповідного законодавства стали кроком назад в окремих аспектах виборчого законодавства.

Тим не менш, враховуючи обмежений час, який залишається, делегація ПАРЕ вважає, що з твердою політичною волею чинне законодавство в його сучасному вигляді може все ж таки створити функціональні рамки для проведення цих виборів. Делегація пропонує політичним партіям в Україні привести виборче законодавство у відповідність

²⁸ ООН обеспокоена «безудержной» коррупцией в Украине. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2009/03/09/233532-8.html>

²⁹ Делегация ПАРЕ склала оцінку політичної ситуації в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-349047.html>.

³⁰ Там же.

до стандартів Ради Європи відразу після того, як новий президент розпочне виконувати свої обов'язки, а не за декілька тижнів перед новими виборами³¹.

В той же час Парламентська Асамблея Ради Європи відмовилася визнавати голод 30-х років геноцидом українського народу. На весняній сесії в Асамблеї у квітні 2008 року Бюро Асамблеї підтримало запропоновану українською делегацією ініціативу розглянути тему голодомору 1930-х років на Україні. Представники Росії виступили проти такого трактування питання. Делегація РФ запропонувала об'єднати документи й ушанувати пам'ять всіх жертв із 1930-х років. Саме цей підхід одержав схвалення парламентаріїв ПАРЕ. Як зазначають експерти, таке рішення ПАРЕ викликано не проблемами оцінки голодомору, а скоріше загальним настроєм європейців у зв'язку з перезавантаженням відносин з Росією, ініційованого Москвою й Вашингтоном³²

* * *

Як показало останнє десятиліття, всеосяжний вплив глобальних процесів виявився надзвичайно суперечливим і неоднозначним. Із переліку глобальних загроз, які постали перед людством у 2009 році, найбільший вплив на міжнародне життя, в тому числі і на ситуацію в Україні, мала світова фінансово-економічна криза. Нездорове макроекономічне середовище, слабкість корпоративного сектора економіки перед негараздами світових ринків і негативний вплив глобальних чинників запустили маховик дестабілізації фінансової системи України. В оздоровленні ситуації у фінансовому секторі надзвичайно важливу роль зіграла співпраця України з міжнародними фінансовими організаціями, зокрема такими, як МВФ, ЄБРР, Світовий банк, ОЕСР. Допомога цих міжнародних фінансових організацій значно зменшила негативний вплив світової фінансової кризи на стан економіки і фінансової системи України.

У 2009 році роль України у світовій політиці знайшла своє адекватне віддзеркалення в її діяльності в структурах ООН. Саме ця міжнародна організація дала Україні можливості зміцнити свої позиції на міжнародній арені і реалізувати себе, як вагомому контрибутора міжнародної безпеки на впливового актора у вирішенні найбільш злободенних проблем сучасного світу. Знаковими подіями у відносинах між Україною та ООН протягом 2009 року стали: інституційне ствердження України в структурах ООН; активна участь в миротворчій діяльності ООН.

Поряд з цим Україна неодноразово ставала об'єктом критики з боку провідних європейських організацій, зокрема, в питаннях дотримання прав людини та реформування судової системи.

³¹ Там же.

³² ПАСЕ не увидела геноцида в голодоморе. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gzt.ru/topnews/politics/277926.html>.

§2. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ДИЛЕМИ УКРАЇНИ

Концептуальні виклики

Виклики, які стоять перед українською зовнішньою політикою сьогодні часто носять стратегічний характер. Для нейтралізації таких загроз «звичайних» заходів недостатньо. Потрібно змінювати концептуальні основи зовнішньополітичної стратегії.

Майже двадцять років, що минули з часу утворення незалежної України, в динамічному та взаємопов'язаному глобалізованому світі стають історично важливим та сповненим подій відрізком часу. Розділена за часів „холодної війни” й перетворена на її символ, Європа відчуває темпи цих змін, швидко трансформуючись з об'єкту світової політики на одного з її провідних суб'єктів. Бурхливі політичні процеси, що визначають зміст та форму унікальних структурних перетворень, стали особливою рисою європейської підсистеми міжнародних відносин. Все частіше на її адресу можна почути епітети „постмодерністська епоха міжнародних відносин” та „пост-вестфальська система” – які цілком схожі на компліменти, адже свідчать про випробовування на континенті нових інститутів та механізмів політичних процесів, що перетинають державні кордони; при цьому унікальність цих процесів полягає в їх доведеній здатності підтримувати мир на континенті, сповненому історичних протиріч та тривалих традицій ворожнечі. Завдяки лише цьому великий європейський експеримент можна вважати успішним.

Успіх його, однак, проявляється і в іншому. Позбавившись надмірного і, в деяких випадках, визначального впливу наддержав, європейські держави швидко адаптувались до реалій постбіполярного світу. Перетворення на активних акторів світової політики відбувається швидко, іноді завдяки, так би мовити, політичній кон'юнктурі, але, в цілому, високоефективно. Україна, перед якою стояло схоже за своєю складністю завдання, впоралася із ним із значно скромнішими результатами.

Схоже, що в непевності цих результатів і полягає фундаментальна проблема зовнішньої політики України. Традиційно вважається, що джерелом всіх або майже більшості негараздів є концептуальна невизначеність із основними постулатами зовнішньополітичної доктрини, зокрема неузгодженість та неефективність стратегії "багатовекторності", що довгий час була де-юре, а, можливо, й залишається де-факто єдиним практично випробуваним інструментом захисту національних інтересів. Така ж доля спіткала й стратегію „одновекторності” – форсованої інтеграції в західні структури, яка супроводжувалася загостренням відносин з Росією. В кінці першого десятиріччя XXI-го століття стала очевидною її неефективність і безрезультатність. Але сама ця проблема є

наслідком іншого, більш фундаментального протиріччя: Україна втрачає можливості набуття статусу активного суб'єкту європейської політики, дедалі більшою мірою перетворюючись на об'єкт впливу загальноструктурних імперативів, глобальних та регіональних тенденцій світового розвитку; в той час як геополітичні умови вимагають саме політичної активності, здатності впливати на структуру нового світового порядку.

Сьогодні все більш реальною стає небезпека політичного та ціннісного розподілу Європи. Якщо в Європі поновиться суперництво двох центрів сили, Україна 1) виявиться слабким партнером в усіх своїх ключових двосторонніх відносинах; 2) втратить майже всі важелі управління такого роду асиметрією; 3) відчує на собі загострення так званої дилеми безпеки в розвитку всіх регіональних проблем, що, швидше за все, призведе до різкого наростання конфліктогенності.

І тоді, незалежно від «перезавантажень», зближень і взагалі від стану відносин у трикутнику ЄС—США—Росія, національні інтереси України виявляться беззахисними. Вразливість України посилюється відсутністю або деградацією ефективних механізмів стратегічної взаємодії з Росією, ЄС та США. Така ціна зовнішньополітичних помилок, унаслідок яких Україна — держава з унікальним геополітичним положенням не тільки за своїми можливостями, а й ризиками — практично не бере участі в ефективних регіональних міжнародних режимах. Тривалий час такий стан справ не давався взнаки. Ризики були приховані, а зовні все виглядало благополучно. Але ілюзія безпеки, створена численними домовленостями, меморандумами і гарантіями, сьогодні для України значною мірою розвіяна. Наслідок цього — повномасштабна зовнішньополітична криза. Її відмітними рисами є зростання невизначеності та ціни будь-яких порушених питань, а також скорочення часу на ухвалення рішень.

За великим рахунком, існує два шляхи забезпечення регіональної безпеки, і обидва сьогодні є серйозними перешкодами для України. Перший шлях — це проведення правильної силової політики, підтримання такого співвідношення сил, яке робило б не вигідним будь-яке зазіхання на безпеку, суверенітет чи територіальну цілісність держави. Це — класичний рецепт європейської дипломатії XIX століття, дотримання принципів Realpolitik. Він вимагає орієнтуватися виключно на силові можливості суперників-конкурентів, ігнорувати моральні та нормативні міркування і робити основну ставку на участь у «правильних» коаліціях. Загалом можна сказати, що цей шлях закрився для України з рішеннями Бухарестського саміту, оскільки ніяка інша коаліція, крім НАТО, не відповідає вимогам такого підходу. Подальше використання у зовнішній політиці логіки Realpolitik заведе Україну в глухий кут.

Альтернативний підхід полягає у створенні такої системи взаємозалежності, в якій агресія стала б просто не вигідною. Взаємозалежність, що зароджується в секторальному економічному співробітництві і торгівлі, поширюється на нормативну, правову та соціальні сфери, створюючи в перспективі навіть спільні ідентичності, внаслідок чого держави та суспільства перестають сприймати один одного ворогами навіть при величезних силових дисбалансах (наприклад, США і Канада). Географічно близьким, ціннісно привабливим і переконливим є приклад Західної Європи останніх 60 років. Регіон, який колись побив усі рекорди з кількості війн та їхніх жертв, став взірцем миру і порядку. Такого результату було досягнуто завдяки зростаючій взаємозалежності у всіх сферах економіки та громадського життя, що в остаточному підсумку дало змогу створити Європейський Союз у його сучасному вигляді.

Для України ефективне управління взаємозалежністю на сьогодні є значно перспективнішим, ніж силова протидія. Зрозуміло, що оптимальна зовнішньополітична стратегія поєднуватиме ці елементи, проте питома вага співробітництва має переважати. До того ж як мінімум у середньостроковій перспективі визначальним для національних інтересів України залишиться регіональне співробітництво. Можна і напевне потрібно розвивати будь-яке можливе співробітництво з перспективними ринками Східної і Південно-Східної Азії, Африки і Латинської Америки, проте ніякий розвиток у цих регіонах не зможе компенсувати прорахунків і помилок у Європі. Але перебіг такого співробітництва наражається на серйозні проблеми.

Складна динаміка югославських конфліктів стала тестом на міцність конгломерату моделей європейської безпеки, який показав існуючі в її структурі суперечності. Вся річ у тім, що в якийсь момент принципи Realpolitik і неолібералізму з його опертям на взаємозалежність перемішалися, і європейська система безпеки втратила свою стрункість і внутрішню несуперечливість. Її нормативна база непомірно розширилася, увібравши в себе положення Заключного Гельсінкського акта часів холодної війни (1975), Паризької декларації епохи перехідного періоду (1990) та численних документів і прецедентів новітнього періоду. Результатом стало не зміцнення безпеки вільної від холодної війни Європи, а розвиток серйозних довгострокових протиріч у структурі європейських міжнародних відносин. Їхні прояви у вигляді накладання і дублювання функцій різних міжнародних організацій, геополітичних суперечностей, зон «вакууму сили», дефіциту демократії ми спостерігаємо і сьогодні.

Підсумки 2008-2009

Події останніх двох років серйозно змінили середовище, в якому Україна реалізує свої національні інтереси. Вони не лише вплинули на всі ключові напрями української зовнішньої політики, але й внесли структурні трансформації у регіональну систему міжнародних відносин. В результаті цих змін загострилися загрози, активізувалися виклики, і назріла необхідність внесення корективів у зовнішньополітичний курс держави.

2008-2009 роки стали роками численних зовнішньополітичних викликів для України, пов'язаних як із системними трансформаціями світової політики, так і з розвитком регіональних та локальних тенденцій. Результатом такого поєднання став високий ступінь «кризовості» зовнішньої політики, що характеризувався великою кількістю стратегічних дилем, розв'язання яких відбувалося в умовах дефіциту часу та за високої «ціни питання».

Основними зовнішньополітичними викликами стали:

- на глобальному рівні: світова фінансова та економічна криза; президентські вибори в США та нова зовнішньополітична стратегія адміністрації Б.Обами; продовження боротьби із міжнародним тероризмом та її наслідки;
- на регіональному (найважливішому) рівні: проголошення незалежності Косова; ескалація конфлікту на Кавказі; криза регіональних організацій та режимів безпеки; проблеми із ПДЧ для України; енергетична безпека;
- на рівні двосторонніх відносин: президентські вибори в Росії та оновлена стратегія Д.Медведєва.

Сукупність цих викликів поставила під сумнів здатність України відігравати роль регіонального лідера. Для успішного виконання цієї ролі необхідно було визначити якомога ясніше майбутній формат відносин із НАТО (а значить і основні параметри системи регіональної безпеки); виробити механізм управління регіональними «замороженими» конфліктами; та впорядкувати відносини із Росією у сфері безпеки. Жодне з цих завдань не було повною мірою виконано.

Результатом стала безпорадність української зовнішньої політики. Знамениті «патріотизм, професіоналізм та прагматизм» змінилися невизначеністю, непослідовністю на неефективністю. Зниження міжнародної суб'єктності України, здатності впливати навіть на найближче оточення у поєднанні з перманентною внутрішньополітичною нестабільністю є головним джерелом загроз та викликів національній безпеці України.

Окрім внутрішніх негараздів були і зовнішні прорахунки. До найбільш відчутних можна віднести провал ПДЧ та нездатність попередити дестабілізацію в Чорноморському регіоні. Проблема вступу до НАТО, звичайно, з'явилася на порядку денному давно, і розв'язувати її доведеться долаючи численні труднощі. Але до цілком конкретних завдань

зовнішньої політики належить напрацювання чітких умов та наслідків інтеграції до НАТО на відносини із Росією та доведення українського бачення до російської сторони. Так само, Україна має донести свій погляд на цю проблему до країн-членів ЄС, особливо до Німеччини та Франції, доклавши зусиль до знаходження компромісів. Доти, доки ці проблеми не розв'язано, цей вектор зовнішньої політики залишатиметься малоперспективним.

Що стосується подій на Кавказі, то небезпека такого сценарію проявилася ще із проголошенням незалежності Косова. Реакція України була й залишається обережною, наслідком чого стала втрата ініціативи в регіоні, де саме внутрішні етнічні конфлікти є основним джерелом дестабілізації. Шанс «обміняти» позицію щодо Косова на прийнятні умови участі Росії у врегулюванні «заморожених» конфліктів було втрачено, що стало однією з причин трагічних подій в Грузії серпня 2008 року. Ці події є прямим викликом національній безпеці України.

У 2008-2009 роках також далися взнаки давні нерозв'язані проблеми, насамперед проблема енергетичної безпеки та стан двосторонніх відносин із Росією. Україні не вдалося включити Російську Федерацію у якомога інтенсивнішу мережу інститутів та режимів, в тому числі й з питань енергетики. Внаслідок цього асиметрія у російсько-українських відносинах залишається некомпенсованою та грає не на користь позиціям України.

У 2009 році деякі негативні для України процеси посилились. З них з усією небезпекою постала загроза стратегічного характеру: можливість формування в Європі тієї чи іншої форми біполярного протистояння. Така структуризація регіональної міжнародної системи жодним чином не відповідає українським інтересам. А між тим, «перезавантаження» російсько-американських відносин після приходу до влади у США адміністрації Президента Обами; передвиборче загострення відносин з Росією; криза процесів євроатлантичної інтеграції – все це робить дедалі більш ймовірним саме такий розвиток подій.

На початку 2009 року консультативна комісія з експертів-міжнародників, які представляють обидві провідні політичні партії у США, рекомендувала Президенту Обамі взяти курс на зближення з Росією, вказавши при цьому на принципово важливі елементи такого зближення. Таких елементів було названо два, і обидва безпосередньо стосувалися України: відмова від прийняття до НАТО України та Грузії та перегляд американських планів розміщення елементів системи протиракетної оборони у Центральній та Східній

Європі, насамперед у Польщі та Чехії³³. Мова, по суті, йде про кардинальний перегляд підходів Адміністрації США до геополітичної карти Східної Європи. Автори доповіді вважають, що покращення відносин із Росією варте таких поступок. Інтересам України, безумовно, відповідає потепління в американо-російських відносинах. Але в той же час, для України принципово важливо, яку ціну доведеться заплатити за таке покращення.

Запропонована авторами доповіді ціна зрозуміла, і влаштувати Україну вона може лише за виконання декількох принципових умов. Закриття дверей НАТО ставить під сумнів багаторічний досвід як двосторонніх україно-американських відносин, так і українське бачення стратегії побудови європейської системи безпеки. Ключовими елементами такої стратегії було забезпечення мирного й стабільного середовища в регіоні; поширення надійного режиму безпеки на всі європейські «сірі зони». Альтернативою цьому не може стати черговий розподіл Європи на сфери впливу. Чітке розуміння цієї обставини всіма учасниками діалогу стосовно майбутнього європейської стабільності та вироблення конкретних механізмів врегулювання «заморожених конфліктів» і профілактики м'яких загроз є основними цілями, які Україні варто обстоювати у випадку змін американських підходів до розширення НАТО.

Проблема ПРО стосується України меншою мірою. Три роки тому можлива участь України в американських планах розгортання протиракетної оборони була предметом обговорення, але наразі вона не стоїть на порядку денному. Тому перегляд стратегії Вашингтона в цьому питанні сигналізуватиме не стільки про долю України, скільки про готовність США йти на поступки Росії задля її допомоги у розв'язанні іранської проблеми. Однак, такі поступки неодмінно послаблять вплив США на європейські процеси та інститути безпеки, і ключовим питанням для України стане питання про те, хто саме заповнить «вакуум сили», що утвориться. Необхідно докласти зусиль для того, щоб цим «хто» виявився дієвий загальноєвропейський механізм підтримання безпеки. В цьому контексті відзначимо, що попри всі складнощі Європейський Союз поступово перетворюється в один із головних чинників структуралізації загальноєвропейської системи. Головний інструмент ЄС – не тверда, а м'яка сила, сприяння стабілізації сусідніх країн, „європеїзація” їхнього внутрішнього розвитку, концентрація на стратегічних сферах – енергетичній та міграційній.

Одним із кроків до формування загальноєвропейських механізмів є програма Східного партнерства Європейського Союзу – інструмент запроваджений у 2008 році. У 2009 він став головним пунктом порядку денного травневого саміту ЄС . «Східне

³³ Василий Чепелевский. До лучших времен. Бараку Обаме посоветовали дружить с Россией и не принимать Грузию и Украину в НАТО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://lenta.ru/articles/2009/03/17/nato/>

партнерство» в деяких аспектах принципово відрізняється від широковідомої «Європейської політики сусідства», що стала об'єктом різнопланової та активної критики, зокрема серед єврооптимістів в Україні.

- по-перше, в програмі «Східного партнерства» запропоновано нові інструменти співпраці між ЄС та його східними сусідами. В першу чергу це стосується розробки Угод про асоціацію, які мають змінити Угоди про співпрацю та співробітництво; впровадження Комплексної програми розвитку інститутів (Comprehensive Institution-Building Programme (CID) на двосторонньому рівні; надання близько 600 млн. євро фінансової допомоги країнам-учасникам програми протягом 2009-2013 років;

- по-друге, важливе місце у «Східному партнерстві» займає проблематика енергетичної безпеки. Окрім активного використання таких понять як «енергетична взаємозалежність» та «енергетичне співтовариство», передбачено також підтримку України в її спробах повністю інтегруватися до енергетичного ринку Європи;

- зрештою, по-третє, «Східне партнерство» містить окрім технічних також і політичні аспекти, ясно вказуючи на підтримку демократичних реформ у країнах-учасниках програми; пріоритетність розвитку інститутів ефективного та прозорого управління, перетворюючись таким чином із чисто технічного документу (яким часто називали «Європейську політику сусідства») у політичну програму.

Ця політична програма викликає різну реакцію всередині самого ЄС, демонструючи відмінності у підходах як до загальних питань зовнішньої політики та безпеки, так і до форм регіональної співпраці. Оскільки активізація розробки ініціативи «Східного партнерства» була пов'язана із подіями на Кавказі минулого року, то виникла спокуса надати їй антиросійського забарвлення. В першу чергу ця спокуса виникла у Москві, де «Східне партнерство» вважають антиросійською ініціативою. Коментар офіційних представників ЄС про те, що ця програма не є сферою впливу або альянсом, тим більше антиросійським, виглядає переконливим і базується на простому аналізі історичної еволюції підходів ЄС до співпраці із своїми східними сусідами.

Пріоритетне місце в цій ініціативі належить економічним питанням та проблемам енергетичної безпеки; а також допомозі, спрямованій на підтримку внутрішнього демократичного розвитку країн-учасниць. Зовнішньополітичний елемент в цьому відсутній, як немає поки що узгодженої зовнішньополітичної стратегії ЄС в цілому, в тому числі й у відносинах із Росією. З цієї простої причини ЄС не здатний на сучасному етапі задумувати та реалізовувати масштабні геостратегічні проекти. Радше він розв'язує численні проблеми у відносинах із країнами-сусідами на Сході, від яких багато в чому залежить європейська безпека. Особливу позицію стосовно «Східного партнерства»

займають Німеччина і Франція, намагаючись максимально позбавити його натяків на можливе членство в ЄС. З іншого боку, країни Центральної та Східної Європи, насамперед Польща, не приховують бажань перетворити цю програму на проміжний етап євроінтеграції.

Окремі позиції мають країни Чорноморського басейну, які є активними учасниками регіонального співробітництва – Болгарія та Румунія. Оскільки серед країн, яким спрямовано «Східне партнерство», є Україна та Грузія, це може змінити вже існуючі формати регіональної співпраці – насамперед зменшивши ефективність Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС).

Для України «Східне партнерство» найбільш важливе своєю енергетичною частиною. В принципі, з усіх запрошених до участі в цій програмі країн, Україна може похвалитися найбільшими успіхами у розвитку відносин із ЄС. А тому виступає своєрідною моделлю для випробовування нових інструментів, які ЄС хоче застосувати до всіх країн цього вельми розтягнутого регіону. З цих причин об'єднання в рамках такої «колективної» стратегії ЄС навряд чи додасть Україні можливостей у політичному діалозі; скоріше «Східне партнерство» покликане підтягнути рівень такого діалогу із, скажімо, Молдовою чи Вірменією до рівня України. Нівелюючи політичні здобутки, програма, тим не менш, відкриває для України можливості знову використати власні ресурси в сфері забезпечення енергетичної безпеки континенту.

В цьому ж контексті важливого значення набуло підписання Україною та ЄС спільної Декларації в березні 2009 року. Документ стосується двох принципових моментів: технічного вдосконалення газотранспортної системи (ГТС) України та повнішого її включення до Єдиного енергетичного простору Європи. Як перше, так і друге відповідає інтересам України та ЄС, але довгий час реалізація цих ініціатив відкладалася. Стратегічне значення Спільної декларації полягає у документальному закріпленні намірів ЄС не допустити посилення позицій постачальника природного газу до критичного рівня. Численні прорахунки протягом останніх років вже зробили ЄС надто вразливим. Укріплення української газотранспортної системи надасть Європейському Союзу додаткові важелі у можливих майбутніх «газових війнах» з Росією. Збільшення транзитних можливостей України також зменшить геополітичне значення альтернативних газопроводів, що будуються під значним контролем Росії. Інтеграція України до Єдиного енергетичного простору також давно очікує своєї черги на порядку денному. Цей процес матиме остаточним результатом посилення контролю над транзитом газу з боку його споживачів і послаблення будь-яких посередницьких структур. До того ж транзит газу територією України стане значно прозорішим. Виходячи із логіки економічної

взаємозалежності, обидва досягнуті результати відповідають інтересам України, як держави-транзитера. В політичному відношенні вони проявляться у послабленні можливостей Росії конвертувати свої ресурсні можливості у вплив на Україну. В цілому, Декларація суперечить російським інтересам, оскільки довгий час Росія цілеспрямовано виступала проти зміцнення режиму Єдиного енергетичного простору.

Важливим був і саміт НАТО у квітні 2009 року. У Декларації саміту прозвучали добре відомі слова – про збереження та посилення трансатлантичної єдності та збереження в силі положень Статті 10 Вашингтонського договору, про відкритість дверей Альянсу для всіх європейських демократичних країн, що поділяють його цінності, готові до несення обов'язків, пов'язаних із членством, та вступ яких до НАТО сприятиме зміцненню спільної безпеки та стабільності. Україні присвячено два параграфи Декларації, у яких підтверджуються рішення Бухарестського саміту минулого року; а також окреслюється формат подальших відносин, що визначатиметься Хартією про особливе партнерство аж 1997 року. Це констатація глухого кута у відносинах, які так і не набули нової якості за 12 років. НАТО в черговий раз пов'язала це із дефіцитом політичних та економічних реформ в Україні. Значно більше уваги приділено відносинам із Росією. НАТО задекларувала стратегічну важливість відносин із Російською Федерацією, у сферах від регіональної стабільності й до ядерного роззброєння та систем протиракетної оборони. Цим самим перед Росією відкривається широкий діапазон засобів впливу на Альянс та, зокрема, його відносини із третіми країнами.

Україна може засвоїти декілька важливих уроків, що випливають із результатів саміту НАТО 2009 року:

- Очевидний вже давно висновок: без внутрішніх перетворень, насамперед у політичній системі, правовому полі, судовій системі та відносинах між цивільними та військовими інститутами можна забути не лише про членство у НАТО, але й про поглиблення співпраці з нею.

- Україна є важливим елементом для досягнення цілей НАТО в області забезпечення європейської стабільності. Від позиції України залежить розвиток системи регіональної безпеки в басейні Чорного моря; роль України у врегулюванні «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі залишається активною; від України залежить стан відносин НАТО з Росією; і, зрештою, Україна – єдина з держав, що не є членами НАТО, яка бере участь у всіх миротворчих ініціативах під егідою Альянсу. Це відкриває можливості відстоювати власні інтереси, навіть без набуття членства у НАТО.

- Спекуляції на тему російської загрози більше не є ефективною стратегією переконання у відносинах із Альянсом. Новий курс адміністрації США, зміна російської ролі у європейських системах безпеки та невпинне розширення сфери відповідальності НАТО зміщують пріоритети. Для найбільш виграшних переговорних позицій у відносинах з Альянсом Україні доцільно чітко демонструвати чим, як і на яких умовах вона може бути корисною для трансатлантичної системи безпеки.

- Тактичний висновок полягає в тому, що в черговий раз розвіяно міф про нав'язування чиеїсь волі в рамках Альянсу. Приклад позиції Туреччини з питання про кандидатуру Генерального секретаря Альянсу свідчить, що навіть технічні питання можуть стати засобом просування своїх інтересів, навіть ціною протистояння консолідованій позиції всіх інших членів організації. Консенсусний механізм прийняття рішень надає будь-кому з членів широкі можливості захисту власних прав та інтересів.

Саміт НАТО не відкрив принципово нової сторінки в історії цієї організації. Проблеми, пріоритети, розподіл обов'язків залишилися приблизно тими самими. Але нова зовнішньополітична лінія США в найближчому майбутньому справлятиме сильний вплив на конкретизацію форм діяльності Альянсу, на його відносини із сусідами, включаючи Україну.

Висновки та рекомендації

У цих умовах найоптимальніше рішення, швидше за все, полягало б в активізації європейських держав та інститутів, виробленні тих форматів регіонального співробітництва, які найповніше відповідали б реаліям процесів європейської інтеграції. Але ці зусилля частково не були реалізовані, а частково провалилися. У результаті довгі роки вже після холодної війни головними архітекторами європейської безпеки були хто завгодно, але не країни Європи. Коли ж справа дійшла до серйозних викликів — війни в Іраку, стратегії відносин з Росією або євроатлантичними перспективами України, — європейська єдність, до якої дехто вже почав звикати, розвіялася, поступившись місцем добре знайомим з історії дипломатичним інтригам.

Занадто часто Європа намагалася «замкнутися в собі» перед обличчям системних проблем. У нинішніх умовах продовження такої стратегії стає найкоротшим шляхом до відновлення біполярності, що в цілому не відповідає довгостроковим інтересам ЄС і його держав-членів.

Активізація європейської складової — це тільки частина рішення, яке може бути вигідним і для України. Проте значно важливішим чинником останнім часом стає мінлива роль Росії. Користуючись сприятливою кон'юктурою, вона робить спроби реалізувати

власне бачення європейської безпеки. Ключові його елементи сформульовані президентом Медведевим у Берліні в червні 2008 року: дотримання норм міжнародного права; неприпустимість застосування сили, або загрози такого застосування в міжнародних відносинах; гарантії забезпечення рівної безпеки; відмова держав і міжнародних організацій від ексклюзивних прав на підтримання миру і стабільності в Європі; установлення базових параметрів контролю над озброєннями та дотримання принципу розумної достатності у військовому будівництві.

Таким чином передбачається створити досить широку зону спільної безпеки, яка охопила б територію всієї Європи та пострадянського простору і поширювалася б на всі ключові сфери: політичну, військову, енергетичну, економічну.

Ця ініціатива загалом укладається в ту нову активну роль, яку Росія прагне відігравати в європейських і глобальних справах. До того ж за останнє десятиліття у сфері безпеки накопичилася неабияка кількість проблем, а численні механізми та інститути їх вирішення виявляються неефективними. У певному сенсі російська ініціатива знакова: передбачається, що зміцніла у фінансовому та військовому відношенні Росія виступить своєрідним донором європейської безпеки. Планується так, утім, переважно в самій Росії. В Європі ж ініціативи Медведєва викликають стриману реакцію: ось уже більше року європейці формулюють своє ставлення до російського бачення вирішення проблем безпеки.

Основна проблема полягає в тому, що ініціатива Росії містить у собі ту ж таки фундаментальну суперечність між принципами Realpolitik та неолібералізму. З одного боку, наголошується на колективності та системності безпеки, але з іншого — простежується прагнення розділити сфери і зони відповідальності, отримати право вето у питаннях розширення існуючих і створення нових коаліцій і блоків. У результаті виникає гібридна система безпеки, в якій геополітично конкуруючі альянси певним чином забезпечуватимуть єдину безпеку для всіх. Що викликає великі сумніви.

Для України ж усе це стає серйозним концептуальним викликом. Міць Росії трансформується в структурну силу, тобто Росія намагається в цілковитій відповідності із сучасними теоретичними уявленнями про силову політику скористатися моментом з метою не стільки примусити до якихось поступок своїх сусідів, скільки змінити правила гри в Європі, зробивши їх сприятливішими для реалізації своїх довгострокових інтересів. Наскільки ці прагнення відповідають інтересам України? Це питання є основним для визначення того, як Україна має реагувати на ініціативи Кремля.

Очевидно, що за абстрактними фразами про міжнародне право та незастосування сили стоїть бажання Росії максимізувати свої нинішні конкурентні переваги і вплив на

геополітичні процеси в Європі. На сьогодні можливості Росії в цьому плані досить обмежені. Європейська безпека гарантується міжнародними організаціями, в яких вплив Росії слабкий або зовсім відсутній. До того ж концептуальні зміни в діяльність цих організацій було внесено тоді, коли російський потенціал був ослаблений. Ефективність підтримання безпеки в Європі останнім часом справді знизилася, що дає РФ підстави виступати з такими масштабними ініціативами. Але хоч би скільки Росія переймалася проблемами «заморожених» конфліктів у регіоні або, приміром, удосконаленням режиму контролю над озброєннями, її дії визначаються відновленою разом із частинами силового потенціалу логікою геополітичного протистояння. Його найважливішою метою цілком може стати Україна. Зміни правил гри в Європі, які пропонує Росія, стосуються врегулювання таких принципових проблем:

- 1) розв'язання суперечності між принципами права народів на самовизначення і територіальною цілісністю держав;
- 2) визначення рамок і умов використання «гуманітарної інтервенції» у конфліктах;
- 3) закріплення принципів функціонування військових і військово-політичних союзів у Європі.

Кожна із цих проблем протягом тривалого часу була серйозною перешкодою на шляху реалізації геополітичних інтересів Росії, а також слугувала джерелом подвійних стандартів у міжнародній політиці. І якщо викорінення останніх загалом відповідає інтересам європейських держав, то форми і методи досягнення Росією своїх зовнішньополітичних цілей, особливо у світлі подій 2008 року, у багатьох викликають запитання.

Питання і побоювання виникають і для України. Як розставлено акценти в російському плані? Адже якщо слова про право і незастосування сили слугують лише прикриттям для переведення міжнародної безпеки в Європі на рейки Realpolitik із поділом сфер впливу і для невтручання, то такий план категорично неприйнятний не лише для України, а й для всієї Європи XXI століття. Він веде європейську політику далеко в минуле, в часи конкуруючих альянсів та антагоністичних інтересів. Нинішня, нехай не ідеальна, система безпеки в такому разі значно краще відповідає вимогам взаємозалежної Європи.

У разі ж, якщо Росія справді прагне зробити механізми багатостороннього забезпечення стабільності ефективнішими, її прагнення слід підтримати, а запропонований план — обговорити в багатосторонньому форматі та удосконалити.

Можливими напрямками такого удосконалення, важливими для України, могли б стати:

1. Конкретизація принципів урегулювання регіональних і локальних конфліктів, зокрема визначення співвідношення права на самовизначення та принципу територіальної цілісності держав. Важливість для українських інтересів врегулювання низки конфліктів на пострадянському просторі, особливо Придністровського, зумовлює необхідність внесення українських міркувань із цього приводу.

2. Визначення механізму взаємодії різних міжнародних організацій у справі підтримання стабільності в Європі. При цьому доцільно відмовитися від ідеї заборони втручання тих чи інших організацій у врегулювання якихось конфліктів; натомість закріпити принцип максимально можливого співробітництва всіх існуючих інституцій, за якого кожна робить у врегулювання колізій власний внесок.

3. Окреслення загального формату основних підходів до врегулювання локальних і регіональних сутичок, визначення комплексу допустимих заходів при їхньому розв'язанні, а також процедур залучення третіх сторін у такі конфлікти.

4. Конкретизація пропозицій Росії в царині енергетичної безпеки. З часу озвучення ініціатив Медведєва минуло насичених подіями на енергоринку півтора року, результатом яких стало зародження нового формату участі України в системі енергетичної безпеки. З'ясувати, наскільки сьогодення позиція Росії відображає готовність іти на створення прозорості, єдиної системи, яка враховувала б інтереси тріади — постачальника, транзитера і споживача енергоресурсів, — ключове завдання роботи над російськими пропозиціями.

Ініціатива Росії справді корисна в тому сенсі, що спрямована на вироблення багатостороннього, компромісного формату гарантування безпеки в Європі. Проте надто загальний характер запропонованого залишає більше запитань, ніж відповідей.

Для України висновки з викладеного вище прості. Необхідно відмовитися від спроб «замкнутися в собі» на користь якомога активнішої участі у виробленні форматів і механізмів європейської безпеки. Треба зробити все можливе, щоб уникнути відновлення біполярного протистояння в Європі в будь-якому вигляді. Нарешті слід рішуче відмовитися від ідей нейтралітету на користь максимального залучення в регіональні міжнародні режими та інститути, оскільки вони — найкращий на сьогодні механізм захисту національних інтересів в умовах стратегічної асиметрії.

Шляхи оновлення зовнішньополітичної стратегії

В основу оновлення зовнішньополітичної стратегії України доцільно покласти ідею про взаємозв'язок внутрішньої та зовнішньої політики. Зосередженість країни на стабільному розвитку у найближчі 5-10 років стане найкращою передумовою для

реалізації адекватної, прагматичної та динамічної зовнішньої політики в умовах дефіциту безпеки та інтеграції.

Конкретизація зовнішньополітичної стратегії може відбуватися на засадах таких принципів:

- посилення міжнародної суб'єктності України;
- геополітична локалізація та концентрації зовнішньополітичних зусиль України на європейському континенті з метою посилення впливу на безпосереднє міжнародне становище;
- рух від замкненості, маргіналізації та «нейтральності» зовнішньої політики до максимального залучення в регіональні міжнародні режими;
- вибір на користь рівнонаближеності замість рівновіддаленості/нейтралітету, що відкриває можливості для мінімізації конфронтаційних складових геополітичного середовища та максимізації переваг геополітичного положення України;
- здійснення функцій комунікаційного вузла взаємодії європейського, євразійського та субрегіональних просторів як у Балто-Чорноморському регіоні, так і у загальноконтинентальному форматі;
- пошук системного компромісу з Росією та реактивація впливу України у Східній Європі та на пострадянському просторі;
- артикуляція загальноєвропейського характеру зовнішньої політики України.

Практичним втіленням означених принципів може стати формування зовнішньополітичної стратегії, що передбачає використання регіональних та панєвропейських режимів багатосторонньої співпраці заради подолання асиметричної залежності України від надвпливових акторів у європейському і євразійському просторах та маргіналізації нашої держави на периферії інтеграційних процесів в економічній, енергетичній та безпековій сферах.

В довгостроковій перспективі позиціонування України залежить від становлення механізмів діалогу і співробітництва в рамках панєвропейського, континентального простору, насамперед між Росією та Європейським Союзом, а міжнародний вплив нашої держави – від здатності стимулювати цей процес та відігравати в ньому конструктивну інтегруючу роль. Україні слід виступити з власними ініціативами і сприяти узгодженню та формуванню механізмів тристоронньої взаємодії у форматі ЄС-Україна-Росія.

* * *

Національні інтереси в їх традиційному (теоретичному та нормативному) сенсі в Україні є інертними. Вони лише зрідка корелюють з суспільними настроями та сприяють

(але не визначають) посиленню реактивного впливу на зовнішньополітичну поведінку держави. Оптимальним рішенням для української зовнішньої політики є відмова від формального тлумачення національних інтересів (які не працюють, але оскільки є неконкретними, припускають множинні трактування та надмірну "гнучкість" у перенесенні в практичні завдання зовнішньої політики). Ще одним важливим чинником внутрішнього впливу на формування та здійснення зовнішньої політики України є характер взаємозв'язку політичного керівництва та державної служби. Розділення політичного керівника МЗС та апарату міністерства є суто формальним, що призводить до політизації МЗС та послаблення спроможності до послідовного проведення конкретних інтересів-завдань в політиці, особливо на практичному рівні (проекти, програми тощо). Міжнародне середовище детермінує умови здійснення зовнішньополітичної програми України в двох просторах:

- безпосереднє оточення - регіональний простір (відносний чинник, специфічний саме для України);
- система міжнародних відносин - глобальний простір (абсолютний чинник, вплив на який самої України мінімальний, але його вплив є визначальним для України).

В регіональному просторі ключовий вплив на Україну спричиняють два фактори: динаміка євроінтеграції та динаміка євробезпеки. Євроінтеграція для України сьогодні містить суттєву проблему, пов'язану з втратою динаміки в консолідації європейського простору. Гальмування процесу політичного будівництва й, особливо, розбудови його зовнішньополітичної структури означає небезпеку концентрації на внутрішніх процесах за рахунок посилення дій за межами ЄС. Для України принципово важливими в цьому сенсі є не стільки програми співробітництва (їх розвиток не знаходиться в небезпеці), а саме готовність ЄС виступати в якості самостійного й консолідованого політичного гравця в Євразії, на пострадянському просторі, в Чорноморсько-Каспійському регіоні.

В сфері безпеки Україні також корисне збереження певного клімату "перманентних регіональних загроз", оскільки внутрішньо не стабільна, з постійним політичним розломом в середині держави, Україна потребує постійної мобілізації (внутрішні завдання суто економічні, мобілізувати навколо них не можна, бо напряду зачіпає інтереси правлячих кіл); найкращий варіант - зовнішні "загрози". Така мобілізація має позитивний відгук й у зовнішньополітичному вимірі.

Україна є важливим, але "інертним" - в умовах міжнародного спокою - ресурсом для всіх провідних гравців. Політична слабкість та зовнішньополітична непослідовність України не роблять її надійним та важливим партнером в досягненні позитивних завдань

міжнародної політики. Лише одна річ мобілізує цю інертну потребу в Україні - загроза втрати власної частки впливу.

§3. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В 2009 РОЦІ

Зовнішня політика України протягом всього 2009 року залишалася заручницею кризових внутрішньополітичних процесів. Політична боротьба в умовах передвиборчої президентської кампанії кардинально ускладнювала здійснення стабільної та ефективної зовнішньої політики, ослаблювала позиції країни на ключових міжнародних напрямках. Протягом понад 7 місяців зовнішньополітичне відомство залишалося без легітимного керівника. Далася взнаки внутрішня розбалансованість в прийнятті зовнішньополітичних рішень. Існувало принаймні три центра формування державних рішень у сфері зовнішньої політики: крім МЗС в якості таких виступали Головне управління зовнішньої політики Секретаріату Президента та Бюро з європейської та євроатлантичної інтеграції Кабінету Міністрів України.

Ці чинники визначили певні зміни в рейтингу впливовості інститутів та груп еліт в Україні на зовнішню політику³⁴. Помітно зростання впливів з боку Кабінету Міністрів (що не сприяло покращенню її ефективності), внесок Верховної Ради України у формування зовнішньополітичного курсу країни залишався мізерним (хоча й зріс в 5 разів – через низьку базову відмітку попереднього року) (табл. 1).

Таблиця 1

Відповіді експертів на запитання: Які інститути та групи еліт всередині України мають сьогодні найбільший вплив на зовнішню політику України? (сума відсотків більше 100, оскільки експерти могли обирати до трьох варіантів):

	Грудень 2009	Грудень 2008
Президент України та його секретаріат	76%	87%
Керівництво Кабінету Міністрів	58%	31,5%
Міністерство закордонних справ	38%	40,7%
Фінансово-промислові групи	36%	24,1%
Вузьке неформальне коло осіб навколо Президента	28%	48,1%
Рада національної безпеки та	12%	14,8%

³⁴ Даний аналіз базується на результатах опитувань експертів, проведених Центром миру, конверсії та зовнішньої політики України - ЦМКЗПУ (керівник О.Потехін) за традиційною методикою серед чотирьох груп осіб, причетних до аналізу, планування, експертизи зовнішньої та безпекової політики України та прийняття політичних рішень (працівники органів державної влади й державних аналітичних структур, військова еліта, фахівці неурядових організацій, журналісти).

оборони		
Верховна Рада України	8%	1,8%
Незалежні аналітики, експерти, журналісти	6%	0
Регіональні лідери	2%	0
Ніхто з перелічених	0%	3,7%
ІНШЕ: 1. Прем'єр-міністр одноособово; 2. усі, окрім незалежних експертів та аналітиків, лише псують імідж України		

Відносини з Європейським Союзом

Позитивні результати спостерігалися у ході переговорів з Європейським Союзом щодо укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Завершено на рівні делегацій підготовку майже всіх розділів, включно з 31 секторальним сегментом. Проте подальше успішне проведення цих переговорів, зокрема, стосовно створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, залишалося найбільш актуальним питанням у відносинах між сторонами. Було укладено Угоду про стратегічне співробітництво між Україною та Європолом.

23 березня 2009 року було ухвалено Брюсельську декларацію з модернізації української газотранспортної системи. Наприкінці року Україна приєдналася до Європейського енергетичного співтовариства. Створено правові передумови для початку нового етапу співробітництва між Україною та ЄС на основі принципів політичної асоціації та економічної інтеграції. Виникла потреба в активізації заходів для досягнення Україною відповідності критеріям членства в ЄС, зокрема, в частині адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Українською стороною започатковано роботу стосовно організації виконання та моніторингу Порядку денного асоціації Україна — ЄС, який політично схвалений сторонами 16 червня 2009 року на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС. В листопаді 2009 року Порядок денний асоціації був остаточно схвалено Радою Міністрів ЄС.

Протягом 2009 року продовжувалося становлення ініціативи “Східне партнерство”. При цьому пріоритетним напрямом для української сторони залишався розвиток двостороннього виміру цієї ініціативи, а саме програм Комплексної інституційної

розбудови та Регіонального розвитку. Започатковано Східноєвропейське партнерство з питань навколо лишнього середовища та енергозбереження.

Традиційно абсолютна більшість опитаних ЦМКЗПУ експертів відзначають необхідність вступу України до Європейського Союзу. При цьому спостерігалася тенденція зростання кількості тих, підтримував це без застережень (табл. 2).

Таблиця 2

Відповіді експертів на запитання: Чи відповідає національним інтересам України вступ до Європейського Союзу?

	Грудень 2009	Грудень 2008
Так	78	72,2
Скоріше так, ніж ні	20	25,9
Скоріше ні, ніж так	0	0
ні	0	0
важко сказати	2	1,8

Серед чинників, що на сьогоднішній день найбільше перешкоджають реалізації євроінтеграційних прагнень України, першість продовжує утримувати *нездатність лідерів держави визначати та втілювати на практиці стратегічні пріоритети* (66%). Відносне падіння ваги цього фактору протягом 2009 року ми розцінюємо як підтвердження того, що про стратегічні пріоритети лідерів всерйоз годі й згадувати – їх декларування вступало в кричущу невідповідність з політичною практикою.

Друге місце (по 42% кожний) поділили між собою *корупція та організована злочинність, вплив російського чинника* (що суттєво зріс протягом року) та *повільні економічні реформи* – подвоєння ваги у порівнянні з 2008 роком. Хоча тільки близько третини експертів називають у якості головної перешкоди *небажання на практиці правлячої еліти інтегруватися до Європи*, відсутність єдності політикуму у подоланні наслідків економічної кризи. На наш погляд, саме це є першоджерелом, яке визначає чотири провідних перешкоди на шляху євроінтеграції, згадані вище.

Водночас суттєво зменшився «негативний рейтинг» таких чинників, як *спадщина радянської системи мислення та суспільної організації* (14% у 2009 році проти 35,2% у 2008) та *байдужість до України керівних структур ЄС, які гальмують цей процес* (22% у грудні 2009 проти 35,2% наприкінці 2008). Можна сміливо зробити висновок про перенесення відповідальності за перешкоди європейській інтеграції України з об'єктивних чинників на суто суб'єктивні, пов'язані з вадами сучасної української влади. Підтвердженням негативного впливу владних еліт на імідж і можливості України в напрямку європейської інтеграції є й зростання (навіть незначне) негативного рейтингу такого чинника, як *порушення прав людини* (6% у 2009 проти 0% – у 2008 році) (табл. 3). Оцінки забезпечення курсу на євроінтеграцію діями органів виконавчої влади, фінансовим та кадровим забезпеченням, якості виконання ухвалених рішень не досягають навіть до посереднього рівня.

Парадоксальним на цьому тлі виглядає відносно покращення рейтингу законодавчого забезпечення цього курсу, мабуть експерти вдячні законодавцям за те, що вони досі хоча б не зруйнували існуючих актів та оцінили потенціал приведення законодавства до відповідності з європейським. Оптимізм переважає щодо перспектив підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2010 році, хоча відмітимо, що він може виявитися безґрунтовним у разі продовження процесів турбулентності в українській політиці після президентських виборів.

Таблиця 3

Відповіді експертів на запитання: Що в Україні сьогодні головним чином перешкоджає її інтеграції до Європи (сума відсотків більше 100, оскільки експерти могли обирати до трьох варіантів)

	Грудень 2009	Грудень 2008
Спадщина радянської системи мислення та суспільної організації	14	35,2
нездатність лідерів держави визначити та втілювати на практиці стратегічні пріоритети	66	83,3
корупція та організована злочинність	42	38,9
вплив лівих політичних сил	0	0
професійна нездатність дипломатичної служби	4	1,8
вплив “російського чинника”	42	33,3
повільні економічні реформи	42	20,4
слабкість інститутів громадянського суспільства	12	12,9
порушення прав людини	6	0
небажання на практиці правлячої еліти інтегруватися	32	31,5
байдужість до України керівних структур ЄС, які гальмують цей процес	22	35,2
ніщо не перешкоджає	0	0

Таблиця 4

Відповіді експертів на запитання: Оцініть, будь ласка, ефективність забезпечення реалізації курсу України на європейську інтеграцію за наступними параметрами

	Висока	Посередня	Низька	Нульова	Важко відповісти
1. Дії органів виконавчої влади	2 (12.2008 1,8%)	28 (12.2008 31,5%)	54 (12.2008 50%)	12 (12.2008 14,8%)	4 (12.2008 1,8%)
2. Законодавче забезпечення	0 (12.2008 0%)	44 (12.2008 25,9%)	42 (12.2008 40,7%)	12 (12.2008 33,3%)	2 (12.2008 0%)
3. Кадрове забезпечення	2 (12.2008 0%)	26 (12.2008 25,9%)	54 (12.2008 59,2%)	18 (12.2008 12,9%)	0 (12.2008 1,8%)
4. Фінансове	0 (12.2008	14 (12.2008	62 (12.2008	22 (12.2008	2

забезпечення	0%)	25,9%)	53,7 %)	14,8%)	(12.2008 5,5%)
5. Якість виконання ухвалених рішень	0 (12.2008 0%)	14 (12.2008 18,5%)	66 (12.2008 63 %)	18 (12.2008 18,5 %)	2 (12.2008 0%)
6. Забезпечення громадської підтримки	0 (12.2008 1,8%)	36 (12.2008 61,1 %)	54 (12.2008 16,7%)	10 (12.2008 22,2 %)	0 (12.2008 0%)
7. Забезпечення міжнародної підтримки	2 (12.2008 3,7%)	42 (12.2008 59,2%)	46 (12.2008 25,9 %)	8 (12.2008 11,1 %)	2 (12.2008 0%)

Таблиця 5

Відповіді експертів на запитання: Якими, на Ваш погляд, є шанси України на підписання Угоди про асоціацію з ЄС в 2010 р.?

	1 високими 20	2 середніми 42	3 низькими 22	4 нульовими 10	5 важко сказати 6
--	---------------------	----------------------	---------------------	----------------------	----------------------

Відповідаючи на питання про реалізацію Україною можливостей, наданих членством у СОТ, переважна більшість експертів вважають – 82% опитаних, що наша держава не скористалася тими можливостями, які надає членство у Світовій організації торгівлі, і жоден не дотримується протилежної точки зору (табл. 6).

Таблиця 6

Відповіді експертів на запитання: Чи використала Україна можливості, надані вступом до Світової організації торгівлі?

	Грудень 2009	Грудень 2008
Так	0	5,5
Скоріше так, ніж ні	14	3,7
Скоріше ні, ніж так	76	55,5
ні	6	11,1
важко сказати	4	24,1

Отже, європейська інтеграція залишалася ключовим пріоритетом, який акумулює в собі цілий комплекс внутрішньо- та зовнішньополітичних зусиль України з метою наближення до ЄС та створення необхідних передумов для вступу до Європейського Союзу у майбутньому. Органічною частиною євроінтеграційного курсу України є забезпечення реалізації переваг від приєднання України до СОТ.

Відносини з НАТО

Під час квітневого саміту НАТО 2009 року були підтверджені всі елементи рішень щодо України, прийняті главами держав та урядів країн-членів НАТО в Бухаресті 2008 року. Відзначено, що Україна досягла прогресу, проте ще залишилося багато роботи, яку необхідно зробити. Тому прийнято рішення надавати й надалі допомогу Україні у впровадженні необхідних реформ на шляху членства в НАТО.

Практика довела, що вчасно розробити і прийняти Річну національну програму не вдалося. Саме тому Указом Президента України від 2 березня 2009 року був запроваджений черговий, вже сьомий річний Цільовий план у рамках Плану дій Україна – НАТО. Нарешті, тільки у другій половині року - 7 серпня було видано Указ Президента “Про затвердження Річної національної програми на 2009 рік з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору”. Варто зазначити, що в назві документу йдеться саме про членство в Альянсі. На відміну від минулорічних протистоянь стосовно ПДЧ прийняття РНП пройшло майже непоміченим. Так само, без зайвого галасу розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2009 року затверджено план заходів щодо виконання у поточному році Річної національної програми з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору.

Зазначений план заходів надав можливість розпочати практичну реалізацію Річної національної програми, яка має на меті активізацію співробітництва України з НАТО у політичній, економічній, військовій, безпековій, правовій та інших сферах із залученням експертних та інших можливостей держав — членів Північноатлантичного альянсу.

Втім у 2009 році тема Альянсу певною мірою була вже не такою болючою в українському дискурсі. Співпраця з НАТО з метою набуття членства з політичної мала переходити в практичну площину. Презентація проекту Річної національної програми на 2010 рік з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору, що відбулася на початку грудня 2009 року, довела зацікавленість наших партнерів саме в практичній повсякденній роботі, а не в гучних заявах щодо негайного приєднання до Альянсу.

Учасники грудневого засідання Комісії Україна-НАТО на рівні глав зовнішньополітичних відомств всебічно обговорили виконання Річної національної програми України за 2009 рік. В цілому позитивно оцінивши досягнуті результати в новому форматі продовження реформ, союзники підтвердили готовність нарощувати темпи та якість відповідної роботи у наступні роки. Міністр закордонних справ України П.Порошенко наголосив на прагненні нашої держави продовжувати трансформації у рамках виконання РНП, спрямовані на досягнення високих стандартів функціонування держави та суспільства, існуючих у країнах-членах НАТО, підвищення добробуту, рівня

життя та безпеки українського населення. Учасники засідання привітали активну взаємодію України з НАТО у підтриманні міжнародного миру і безпеки та підтвердили готовність до розширення практичного співробітництва у різних сферах, у тому числі реагування на надзвичайні ситуації, науки і техніки, екології, кібер-захисту, боротьби з корупцією. П.Порошенко подякував Міжнародному секретаріату НАТО, країнам-членам Альянсу за надану ними суттєву допомогу у подоланні епідемії грипу в нашій державі. В ході засідання окрема увага була також зосереджена на питанні підготовки нової Стратегічної концепції НАТО. Представники країн-членів Альянсу позитивно оцінили прагнення нашої держави зробити свій внесок у процес розробки цього ключового документа і окреслені українською стороною підходи.

Україна залишалася єдиною країною партнером НАТО, яка брала участь в практично всіх операціях і місіях під проводом Північноатлантичного Альянсу. Зокрема, в Багатонаціональних силах в Косово, тренувальній місії в Іраку, Міжнародних силах сприянні безпеці в Афганістані, операції «Активні зусилля» у Середземному морі. РНБОУ було ухвалено рішення щодо збільшення втричі українського миротворчого персоналу в Афганістані. Але слід зазначити, що масштаби участі України у миротворчій діяльності дають підстави оцінювати її як символічну.

Експерти продовжують вважати підготовку до членства в НАТО основним пріоритетом співробітництва з Альянсом. Щоправда, порівняно з результатами грудневого опитування 2008 року, рівень підтримки євроатлантичної інтеграції дещо знизився. Визначаючи, який статус найбільш відповідає національним інтересам України, експерти надають перевагу вступу до НАТО – 78% (у грудні 2008 – понад 90%) опитаних підтримують ідею членства. З них 70% вважають, що Україні варто вступати до Альянсу незалежно від інших країн, і 8% виступають прихильниками вступу разом із деякими країнами СНД (у грудні 2008 р. цей показник становив відповідно 87% та 3,7%). Жоден з опитаних, як і у грудні 2008 року, не висловився за позаблоковий статус України як найпріоритетніший.

В експертному середовищі зросла прихильність до нейтрального статусу України. У грудні 2007 року 19,6% експертів підтримали нейтральний статус України, грудневе опитування 2008 року дало лише 7,4%, а цьогорічне опитування показало, що 18% експертів підтримують ідею державного нейтралітету. Окремі експерти вважають цілком можливим поєднання нейтралітету та активної участі у системі колективної безпеки ЄС, що на наш погляд, є нереальним. Також пропонується т.зв. «умовний нейтралітет» через укладення угоди з НАТО і ОДКБ.

Визначаючи найбільш пріоритетні напрямки співробітництва, першість, як і минулого року, утримує такий актуальний для України аспект, як *надання додаткових гарантій безпеки Україні* (54%, у грудні 2008 року – 57,4%). На друге місце вийшла *пряма допомога у здійсненні військової реформи* (40%, у грудні 2008 – 44,4%). На третьому та четвертому місцях відповідно опинилися *необхідність створення передумов вступу України до НАТО найближчим часом* та *створення таких передумов у перспективі*. При цьому прискорення набуття членства в Альянсі серйозно втратило в оцінках експертів (лише 36% наприкінці 2009 року, проти 55,5% у грудні 2008). Водночас віддалена перспектива вступу до НАТО збільшила свій результат вдесятеро – третина експертів висловилися за створення передумов для вступу до НАТО України у майбутньому (порівняно з 3,7% у грудні 2008). Порівняно з грудневим опитування 2008 року, інші результати по пріоритетах співробітництва з НАТО майже не змінилися (табл. 7).

Таблиця 7.

Відповіді експертів на запитання: Які напрямки співробітництва з НАТО є пріоритетними для України сьогодні? (%) (сума відсотків більше 100, оскільки експерти могли обирати до трьох варіантів)

	Грудень 2009	грудень 2008
Таких немає, співробітництво з НАТО взагалі не потрібне	0	0
створення передумов для вступу України до НАТО в перспективі	34	3,7
створення передумов для вступу України до НАТО найближчим часом	36	55,5
спільна розробка концептуальних засад військової політики	2	14,8
пряма допомога у здійсненні військової реформи	40	44,4
допомога у створенні системи демократичного цивільного контролю за силовими структурами	24	25,9
Надання додаткових гарантій безпеки Україні	54	57,4
узгодження військово-технічної політики, підтримка ВПК	22	21,4
торгівля зброєю, спецтехнікою, послугами військово-технічного призначення	14	16,7
підготовка кадрів	26	18,5
Спільні навчання	12	12,9
Участь у миротворчих операціях	24	22,2

Таблиця 7.

Відповіді експертів на запитання: Оцініть, будь ласка, ефективність забезпечення реалізації курсу України на приєднання до ПДЧ в НАТО за наступними параметрами

	Висока	Посередня	Низька	Нульова	Важко
--	--------	-----------	--------	---------	-------

					відповісти
1 Дії органів виконавчої влади	0 (12.2008 3,7)	26 (12.2008 27,8)	46 (12.2008 50)	28 (12.2008 11,1)	0 (12.2008 7,4)
2 Законодавче забезпечення	2 (12.2008 3,7)	48 (12.2008 29,6)	32 (12.2008 44,4)	16 (12.2008 20,4)	2 (12.2008 1,8)
3 Кадрове забезпечення	2 (12.2008 0)	32 (12.2008 22,2)	58 (12.2008 55,5)	6 (12.2008 18,5)	2 (12.2008 3,7)
4 Фінансове забезпечення	2 (12.2008 0)	14 (12.2008 29,6)	54 (12.2008 59,2)	28 (12.2008 7,4)	2 (12.2008 3,7)
5 Якість виконання ухвалених рішень	0 (12.2008 1,8)	24 (12.2008 31,5)	56 (12.2008 53,7)	20 (12.2008 11,1)	0 (12.2008 1,8)
6 Забезпечення громадської підтримки	0 (12.2008 0)	12 (12.2008 27,8)	64 (12.2008 29,6)	22 (12.2008 38,9)	0 (12.2008 3,7)
7 Забезпечення міжнародної підтримки	2 (12.2008 5,5)	40 (12.2008 31,5)	48 (12.2008 42,6)	10 (12.2008 18,5)	0 (12.2008 1,8)

Отже, євроатлантичний вибір поки що зберігається як зовнішньополітичний орієнтир, але його відносна деактуалізація не могла не відбутися, якщо брати до уваги показники щодо ефективності за набором параметрів дій на підтримку просування України до вступу до Альянсу (див. табл. 7).

Динаміка зовнішніх впливів на політичні процеси в Україні

Традиційно незмінною залишається трійка зарубіжних акторів – лідерів зовнішнього впливу на прийняття політичних рішень в Україні (Рис. 1). Як і в 2008 році, експерти вважають, що найбільший вплив на процес прийняття рішень в Україні продовжує здійснювати Російська Федерація (96%, у грудні 2008 року – 90,4%). Через внутріполітичні чвари, наявність багатопарового проросійського лобі та зміни у широкому міжнародному контексті, спроби Києва будувати відносини з Москвою з позиції відстоювання власних національних інтересів, зв'язуючи їх з головним зовнішньополітичним пріоритетом – інтеграцією до європейських і євроатлантичних структур, не могли бути результативними. Серпневе (2009 року) звернення президента РФ до президента України наочно показало високий рівень претензій Кремля на право визначати геополітичну і гео економічну орієнтацію Києва та засоби, на які покладається їх реалізація. Хоча чогось нового в цьому відкрити важко, але Україна в цілому виглядала більш вразливою до прямих пропагандистських атак, закулісних маневрів та

багатоходових комбінацій Москви за участі, або несвідомого потурання провідних українських політиків.

Сполучені Штати Америки суттєво втратили, на думку українських експертів, рівень впливу на прийняття рішень в Україні і перемістилися на третю сходинку (40%, у грудні 2008 року – 74,1%). Друге місце в переліку зарубіжних партнерів, що мають істотний вплив на Україну обійняв Європейський Союз (60%, у грудні 2008 року – 46,3%). Північноатлантичний альянс у грудні 2009 року взагалі не розглядався експертами як «гуру» - жоден з опитаних не назвав НАТО серед зовнішніх партнерів, що впливали на прийняття рішень в Україні (0%, у грудні 2008 року -9,2%).

Світова економічна криза не лише виявила найбільш вразливі складові української економіки, але й показала, наскільки неконкурентоздатною на світових ринках і залежною від зовнішніх чинників є Україна. Експертне середовище відзначило таку залежність у суттєвому зростанні показників МВФ та транснаціональних корпорацій. Україна отримала від МВФ в рамках програми «стенд-бай» три транші загальним обсягом 10,6 млрд. дол. Більш ніж удвічі зріс рейтинг Міжнародного валютного фонду, що вочевидь пов'язано з активною підтримкою МВФ України протягом 2009 року. Якщо у 2008 році 22,2% експертів відзначали вплив МВФ на прийняття рішень в Україні, то у грудні 2009 року майже половина опитаних віддали за нього свій голос (48%). Так само у двічі зріс показник транснаціональних корпорацій (18%, у грудні 2008 – 9,2%).

На графіку подано експертні оцінки, отримані у грудні 2008 року та у грудні 2009 року.

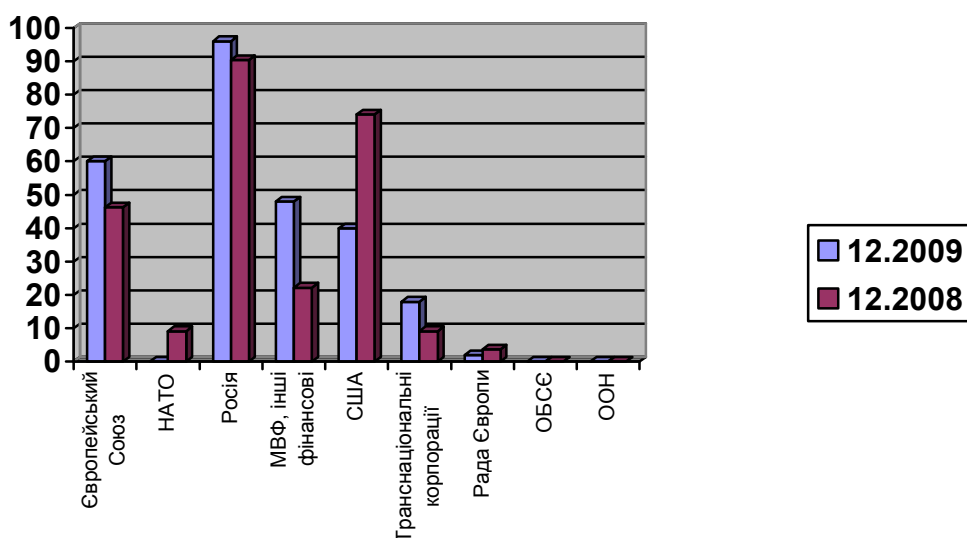

Рис. 1 *Вплив зарубіжних партнерів на прийняття рішень в Україні*

Погляди експертів на те, які зовнішньополітичні партнери України є пріоритетними для неї, залишаються незмінними. Як і рік тому, лідерська четвірка не змінила свого складу – ЄС, НАТО, США та Росія зберігають свої позиції. Водночас роль кожного з вищеназваних акторів (за виключенням Росії, яка значно покращила свій результат), порівняно з результатами опитування 2008 року, продовжує зменшуватися (табл. 8).

Інші країни, організації та інституції традиційно мають значно менший рівень пріоритетності для України в очах експертів.

Таблиця 8

Відповіді експертів на запитання: Назвіть три-чотири учасника міжнародних відносин (країни, союзи держав, міжнародні організації тощо), успішний розвиток відносин з якими є найбільш пріоритетним для України сьогодні

1. ЄС 78% (у грудні 2008 – 81,5%)	7. Білорусь – 10%
2. Російська Федерація 72% (у грудні 2008 – 55,5%)	8. МВФ – 8% (у грудні 2008 3,7%)
3. НАТО 60% (у грудні 2008 – 70,4%)	9. Румунія (у грудні 2008 1,8), Молдова, країни Центральної та Східної Європи, арабські країни – 4%
4. США 56% (у грудні 2008 – 68,5%)	10., ШОС (у грудні 2008 – 5,5%), ГУАМ (у грудні 2008 – 5,5%), Франція (у грудні 2008 – 3,7%), СОТ (у грудні 2008 – 3,7%), країни БРІК – по 2%
5. Польща 16% (у грудні 2008 – 11,1%)	10. Важко сказати – 0% (у грудні 2008 – 3,7%)
6. Німеччина (у грудні 2008 – 7,4%); Китай (у грудні 2008 – 3,7%) – по 14%	

Відповідаючи на питання про найбільш успішний розвиток відносин України із закордонними державами, експерти стабільно визначають кращим партнером України сусідню Польщу (табл. 10). Щоправда, рівень підтримки Польщі в такій якості знизився (44% проти 57,4% у грудні 2008 року). Спостерігається втома Варшави від виконання ролі адвоката Києва в ЄС. Ритуальні дії двох столиць не призвели до серйозних спільних проектів, а інтерес до спрощеного перетинання кордону практично є суто однобічним – з українського боку.

На другу позицію вийшла Білорусь, яка ситуативно і раніше з'являлася в рейтингу. Несподівано високий результат Білорусі (42%), вірогідно, пов'язаний з певною активізацією українсько-білоруських відносин у 2009 році, візитом президента сусідньої країни, деякою спільністю проблем обох держав у східному напрямку (тобто, у взаєминах з Росією), а також претензіями Києва служити посередником для Мінська в європейських структурах, зокрема, у Раді Європи (не надто обґрунтованими).

Третє місце посів Європейський Союз (36%, у грудні 2008 – 27,8%), що вочевидь є наслідком активізації відносин Україна - ЄС одночасно по кількох напрямках.

США посунулися з другого на четверте місце. Така позиція стала результатом сприйняття експертним середовищем політики США стосовно України, зокрема, в контексті переформатування відносин між Сполученими Штатами та Росією (табл. 9). Хоча при цьому у 2009 році продовжували втілюватися положення Хартії про стратегічне партнерство (від грудня 2008 року). Зокрема, започатковано діяльність україно-американської Комісії зі стратегічного партнерства. Традиційно зразковий характер відносин між Україною та Канадою у 2009 році був закріплений підписанням дорожньої карти двостороннього співробітництва.

Таблиця 9

Відповіді експертів на запитання: Яким чином на міжнародне становище України вплине «перезавантаження» американсько-російських відносин?

1 позитивно	2 скоріше позитивно, ніж негативно	3 скоріше негативно, ніж позитивно	4 негативно	5 ніяк не вплинуть
0	34	54	6	6

Водночас активні українсько-лівійські відносини дозволили розмістити Лівію на п'ятій сходинці рейтингу найуспішніших двосторонніх відносин (22%) – у грудні 2008 року жоден експерт про Лівію не згадував. Активізацію України у відносинах з країнами Азії, Африки та Латинської Америки експерти усе частіше називають пріоритетом у зовнішньополітичному та зовнішньоекономічному вимірі.

Відсутність будь-яких успіхів нашої держави на зовнішньополітичній арені констатував кожен п'ятий (20%, наприкінці 2008 року таких було 25,9%).

Таблиця 10

Відповіді експертів на запитання: Назвіть три-чотири учасника міжнародних відносин (країни, союзи держав, міжнародні організації тощо), з якими відносини України розвивалися останнім часом найбільш успішно

1 Польща – 44% (у грудні 2008 – 57,4%)	8. НАТО (у грудні 2008 – 16,7%), Китай – 10%
2 . Білорусь – 42% 3. ЄС – 36% (у грудні 2008 – 27,8%)	9. МВФ (у грудні 2008 – 14,8%), Азербайджан – 8% 10. УЄФА – 6%
4. США – 26% (у грудні 2008 – 55,5%)	11. Німеччина, СОТ – 4% 12. ГУАМ (у грудні 2008 – 3,7%) - 2%
5. Лівія – 22% 6. Грузія – 20% (у грудні 2008 – 31,5%) 7. Росія – 12%	Таких немає – 20% (у грудні 2008 – 25,9%)

Загрози

Протягом 2009 року оцінки експертів майже не змінилися щодо актуальних для України загроз. Серед них експерти називають погіршення іміджу України, економічний занепад, перетворення України на буферну зону, надзвичайно низький рівень ефективності силових структур і нездатність протидіяти існуючим та потенційним загрозам, зростання рівня бідності населення і конфліктогенність майнового розшарування в суспільстві, руйнування системи суспільних цінностей (табл. 11).

Таблиця 11

Відповіді експертів на запитання: Чи існують для України наведені загрози?

		Існує	Не існує і є всі передумови запобігти її виникненню	Не існує, але може виникнути	Важко відповісти
1.	Порушення територіальної цілісності держави під впливом внутрішніх чинників	34 (12.08 – 33,3)	14 (12.08 – 14,8)	52 (12.08 – 51,2)	0 (12.08 – 0)
2.	Анексія частини її території іншою державою	24 (12.08 – 29,6)	30 (12.08 – 22,2)	46 (12.08 – 44,4)	0 (12.08 – 3,7)
3.	Втрата або обмеження державного суверенітету	48 (12.08 – 35,2)	34 (12.08 - 18,5)	18 (12.08 – 40,7)	0 (12.08 – 5,5)
4.	Втягування України в конфронтацію міжнародних суб'єктів	20 (12.08 – 51,8)	22 (12.08 – 11,1)	54 (12.08 – 33,3)	4 (12.08 – 3,7)
5.	Втягування України у збройні конфлікти на території сусідніх країн	18 (12.08 – 25,9)	36 (12.08 - 37)	40 (12.08 – 33,3)	6 (12.08 – 3,7)
6.	Поширення міжнародних конфліктів на територію України	6 (12.08 – 22,2)	50 (12.08 – 33,3)	40 (12.08 - 42,6)	4 (12.08 – 0)
7.	Погіршення міжнародного іміджу України	98 (12.08 – 92,6)	2 (12.08 – 0)	0 (12.08 – 7,4)	0 (12.08 - 0)
8.	Узурпація влади певними політичними силами	62 (12.08 – 53,7)	18 (12.08 – 7,4)	20 (12.08 – 35,2)	0 (12.08 – 3,7)
9.	Економічний занепад	84 (12.08 – 81,5)	0 (12.08 – 0)	14 (12.08 – 18,5)	2 (12.08 - 0)

10.	Позбавлення (або значне ускладнення) доступу України до ресурсів (насамперед енергоресурсів)	56 (12.08 - 70,4)	4 (12.08 - 3,7)	40 (12.08 - 25,9)	0 (12.08 - 0)
11.	Позбавлення (значне ускладнення) доступу України до іноземних ринків збуту вітчизняної продукції	50 (12.08 - 64,8)	20 (12.08 - 11,1)	30 (12.08 - 22,2)	0 (12.08 - 0)
12.	Критична залежність стратегічних підприємств, галузей економіки від іноземного капіталу	68 (12.08 - 48,1)	12 (12.08 - 5,5)	18 (12.08 - 44,4)	2 (12.08 - 1,8)
13.	Переростання внутрішніх протиріч на відкриті конфлікти із застосуванням сили	10 (12.08 - 33,3)	28 (12.08 - 33,3)	62 (12.08 - 31,5)	0 (12.08 - 0)
14.	Перетворення України на буферну зону	74 (12.08 - 75,9)	12 (12.08 - 7,4)	10 (12.08 - 14,8)	4 (12.08 - 1,8)
15.	Поширення на територію України міжнародного тероризму	8 (12.08 - 12,9)	40 (12.08 - 48,1)	52 (12.08 - 37)	0 (12.08 - 1,8)
16.	Зниження ефективності силових структур до рівня, що не забезпечує надійний захист від існуючих та потенційних загроз	76 (12.08 - 77,8)	2 (12.08 - 9,2)	22 (12.08 - 11,1)	0 (12.08 - 1,8)
17.	Високий рівень бідності населення, конфліктогенний рівень майнового розшарування населення України	66 (12.08 - 88,9)	14 (12.08 - 0)	20 (12.08 - 11,1)	0 (12.08 - 0)
18.	Руйнування системи суспільних цінностей	68 (12.08 - 63)	16 (12.08 - 7,4)	12 (12.08 - 22,2)	4 (12.08 - 7,4)

Таблиця 12

Відповіді експертів на запитання: Якою, на Ваш погляд, є ефективність роботи ВР України щодо питань зовнішньої політики, оборони і національної безпеки?

1 висока	2 середня	3 низька	4 нульова	5 важко сказати
0 (у грудні 2008 - 0%)	12 (у грудні 2008 - 3,7%)	50% (у грудні 2008 - 55,5%)	38% (у грудні 2008 - 37%)	0 (у грудні 2008 - 3,7%)

Експерти констатували також збільшення регіональних відмінностей щодо українського зовнішньополітичного курсу, що виглядає логічним в умовах розгортання передвиборчої кампанії 2009 року.

Таблиця 13

Відповіді експертів на запитання: Як відомо, існують відмінності між регіонами у ставленні до зовнішньополітичного курсу України. Як Ви вважаєте, сьогодні вони...

1 поглиблюються	2 нівелюються	3 залишаються без змін	4 важко сказати
24% (у грудні 2008 – 22,2%)	8% (у грудні 2008 – 14,8%)	66% (у грудні 2008 – 63%)	2% (у грудні 2008 – 0)

Варто зазначити, що експерти попри усі прояви політичної кризи зі стриманим оптимізмом дивляться на можливість подолання стагнації військово-промислового комплексу та встановлення ефективної системи цивільного контролю за діяльністю збройних сил (табл. 14,15).

Таблиця 14

Відповіді експертів на запитання: Оцініть, будь ласка, які існують передумови подолання сучасної стагнації ВПК України?

1 добрі	2 посередні	3 низькі	4 нульові	5 важко сказати
0% (у грудні 2008 – 3,7%)	54% (у грудні 2008 – 40,7%)	36% (у грудні 2008 – 53,7%)	6% (у грудні 2008 – 1,8%)	4 (у грудні 2008 – 0%)

Таблиця 15

Відповіді експертів на запитання: Оцініть, будь ласка, які є перспективи встановлення ефективної системи цивільного контролю за діяльністю Збройних Сил України ?

1 добрі	2 посередні	3 низькі	4 нульові	5 важко сказати
18% (у грудні 2008 – 9,2%)	56% (у грудні 2008 – 61,1%)	18% (у грудні 2008 – 24,1%)	2 (у грудні 2008 – 3,7%)	6 (у грудні 2008 – 1,8)

Водночас, експертний погляд, не дивлячись на гучні заяви МЗС, дуже стримано ставиться до перспектив отримання дійових гарантій національній безпеці на підставі Будапештського меморандуму 1994 р. (табл. 16).

Таблиця 16

Відповіді експертів на запитання: Якими, на Ваш погляд, є перспективи України отримати нові дієві гарантії міжнародної безпеки у розвиток Будапештського меморандуму 1994 р.?

1 високими	2 середніми	3 низькими	4 нульовими	5 важко сказати
2	20	54	20	4

Основні цілі і засоби зовнішньої політики України

При визначенні пріоритетів зовнішньої політики України експертам було запропоновано низку варіантів, а також можливість сформулювати власний. Оцінка

зазначених цілей проводилася за трибальною системою, де 1 бал означав “найбільшу” значимість вказаної цілі для зовнішньої політики України, а 3 бали – “другорядність”. Відповідно, найменший показник за результатами опитування вказує на максимальну пріоритетність (табл. 17).

Як і минулого року, найактуальнішими цілями зовнішньої політики України, на думку експертів, є прагматична економічна та енергетична співпраця з Європейським Союзом. Ступінь актуальності створення зони вільної торгівлі з ЄС зріс (1,23 бали у 2009 проти 1,35 - у 2008). Необхідність збереження та розвитку транзитного потенціалу набувала нового значення в умовах постійних дискусій щодо загроз, що їх потенційно чи актуально містять російсько-українські угоди з постачань та транзиту енергоносіїв. Тому ця опція вийшла на третє місце, випередивши оформлення відповідної угоди з ЄС про перспективу членства.

Варто звернути увагу на зменшення практично удвічі кількості противників створення стратегічного союзу з Республікою Білорусь – лише 30% експертів визначили цю мету як таку, що не відповідає національним інтересам України. Тобто відбулося розчарування у здатності нашої країни використовувати репутацію демократичної держави як важіль ствердження свого міжнародного становища та реалізації своїх інтересів отриману ще 2004 році. Саме демократією Україна вигідно відрізняється в цьому відношенні від Білорусі та Російської Федерації.

У 2009 році тривало активне співробітництво України з міжнародними організаціями. Зокрема, українська делегація на чолі з Президентом України В. Ющенком у вересні взяла участь у роботі 64-ї сесії Генеральної асамблеї ООН, відбулося обрання України до складу Економічної та Соціальної ради ООН та Комісії ООН з міжнародного торговельного права.

Розширюється сфера залучення українських миротворців до операцій та місій з підтримання миру під егідою ООН. 11 вересня Президент України видав Указ “Про направлення миротворчого персоналу для участі України у Силах Організації Об’єднаних Націй з підтримання миру на Кіпрі”. Всього протягом року 386 українських військовослужбовців та правоохоронців взяли участь в 7 миротворчих операціях ООН. 9 вересня 2009 року Україна приєдналася до резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо становища внутрішньо переміщених осіб та біженців з Абхазії та Південної Осетії (Грузія).

Перший заступник Міністра закордонних справ В. Хандогій брав участь у неформальній міністерській зустрічі ОБСЄ з проблематики майбутньої архітектури європейської безпеки (27—28 червня, м. Корфу, Греція). Україна подала офіційну заявку

на головування в ОБСЄ в 2013 році. На виконання Меморандуму про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України та Організацією з безпеки і співробітництва в Європі щодо проекту ОБСЄ, 16 вересня 2009 року у м. Києві Міноборони підписало контракт з ОБСЄ про утилізацію запасів меланжу (компонента рідкого ракетного палива) контракт на утилізацію 3 168 тонн меланжу.

21—23 жовтня 2009 року в Україні проведено п'яту сесію форуму Ради Європи “За майбутнє демократії” на тему “Вибірчі системи: зміцнення демократії у XXI-му столітті”. Почалася підготовка до головування України в Комітеті Міністрів Ради Європи, яке планується в травні-листопаді 2011 року.

Продовжувалась робота України в Організації за демократію та економічний розвиток — ГУАМ. 26 лютого 2009 року у Києві у рамках 9-го засідання Ради міністрів закордонних справ держав — членів цієї організації відбулись заходи з інавгурації Секретаріату ГУАМ, що стало яскравим свідченням успішного перетворення даного міждержавного об'єднання в повноцінну міжнародну організацію. Крім міністрів закордонних справ ГУАМ, в урочистій церемонії взяли участь представники держав — партнерів цієї організації: США, Польщі, Японії, Чехії.

Триває участь України в діяльності Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). Впродовж вірменського головування в ОЧЕС (листопад 2008 року — квітень 2009 року) та у ході поточного головування Азербайджану в цій організації галузеві міністерства і відомства України діяли згідно з планами, затвердженими Кабінетом Міністрів України. Найбільш активно розвивалася співпраця України в рамках реалізації регіональних транспортних проектів з будівництва Чорноморської окружної автомагістралі та з розвитку Чорноморських морських шляхів.

Здійснювались заходи із зміцнення безпеки в Чорноморському регіоні. 3—23 квітня та 2—27 серпня 2009 року відбулись чергові активації Чорноморської групи військово-морського співробітництва (BLACKSEAFOR) під командуванням представника Військово-Морських Сил Збройних Сил України, в яких брав участь корабель Військово-Морських Сил Збройних Сил України “Славутич”. 8—9 вересня 2009 року проведено щорічне військово-морське навчання “Довіра-2009” в рамках імплементації Документа про заходи зміцнення довіри та безпеки у військово-морській галузі на Чорному морі

Таблиця 17

Відповіді експертів на запитання: Якими, на Ваш погляд, мають бути сьогодні основні цілі зовнішньої політики України? Позначте важливість кожної з зазначених цілей

(1 – найвищий пріоритет, 3 - другорядна ціль)

	Грудень 2008	Грудень 2009
Збереження та розвиток транзитного потенціалу	1,44	1,40
Укладення поглибленої угоди з ЄС з перспективою членства	1,41	1,42
Розвиток взаємовигідних стосунків з Росією	1,73	1,49
Сприяння надходженню масштабних інвестицій з боку країн Заходу	1,50	1,48
Створення зони вільної торгівлі з ЄС	1,35	1,23
Приєднання до Спільної енергетичної політики ЄС	1,37	1,38
Участь у здійсненні Спільної зовнішньої та безпекової/оборонної політики ЄС	1,42	1,96
Розвиток співробітництва з країнами Центрально-Східної Європи	1,47	1,74
Пріоритетний розвиток відносин з США	1,55	1,73
Розвиток відносин з Китаєм, Індією, іншими азійськими лідерами	2,09	1,94
Висунення нових мирних ініціатив, підтримка політики роззброєння та контролю над озброєннями	2,51	2,62
Активне співробітництво з ПАРЕ, іншими європейськими структурами	2,19	1,98
Поглиблення інтеграції в рамках Єдиного економічного простору	63%*	66 %*
Просування України до найскорішого набуття членства в НАТО	1,63	1,72
Створення стратегічного союзу з Республікою Білорусь	59,2%*	30%*
Розвиток співробітництва у рамках ГУАМ	2,27	2,00

* Це не відповідає національним інтересам (табл. 18).

Таблиця 18

Відповіді експертів на запитання: Чи відповідає національним інтересам України вступ до Єдиного економічного простору разом з РФ, Казахстаном та Білоруссю?

1 так 0 (у грудні 2008 – 0%)
2 скоріше так, ніж ні 16% (у грудні 2008 – 5,5%)
3 скоріше ні, ніж так 16% (у грудні 2008 – 27,8%)
4 ні 68% (у грудні 2008 – 64,8%)

Таблиця 19

Відповіді експертів на запитання: Яким чином позначається на міжнародному становищі України... (треба було дати лише одну відповідь)?

	1	2	3	4	5	6
--	---	---	---	---	---	---

	Умови реалізації інтересів України покращуються, однак поки що – без відчутного прогресу	Досягнуто реального прогресу у реалізації інтересів України на міжнародній арені	Міжнародне становище України залишається незмінним	Зберігається тенденція до погіршення, однак вона не пов'язана з діяльністю...	Відбувається погіршення міжнародного становища в тому числі й через...	важко сказати
діяльність президента	16% (у грудні 2008 – 14,8%)	0% (у грудні 2008 – 1,8)	12% (у грудні 2008 – 7,4%)	18% (у грудні 2008 – 5,5%)	54% (у грудні 2008 – 70,4%)	0(у грудні 2008 - 0 %)
діяльність прем'єр-міністра	8% (у грудні 2008 9,2%)	6 (у грудні 2008 0)	18% (у грудні 2008 5,5%)	10% (у грудні 2008 27,8%)	56% (у грудні 2008 51,8%)	2% (у грудні 2008 5,5)
Дії Верховної Ради	0% (у грудні 2008 0%)	0 (у грудні 2008 0)	22% (у грудні 2008 1,8%)	8% (у грудні 2008 1,8%)	64% (у грудні 2008 90,7%)	6 (у грудні 2008 5,5%)

Таблиця 20

Відповіді експертів на запитання: Яким чином на міжнародне становище України вплинуть результати виборів президента України 2010 р.?

1 позитивно	2 скоріше позитивно, ніж негативно	3 скоріше негативно, ніж позитивно	4 негативно	5 ніяк не вплинуть
6	30	28	8	28

Висновки

У 2009 році в основному зберігалися тенденції у зовнішній політиці України, які були властиві їй у попередньому періоді, як і основні параметри міжнародного становища нашої країни. Втома від Києва у міжнародного співтовариства продовжувала зростати. Розрив між змістом політичних декларацій та дійсними кроками української влади поглиблювався. Це не означає, що увага основних гравців до України значно знизилася. Київ не був залишений сам на сам з кризою. Втім, йому й не було надано серйозного кредиту довіри.

Спроби України на зовнішній арені позиціонувати себе як носія демократичних ідей та рушійної сили в утвердженні й поширенні європейських цінностей в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні не виглядали переконливими. Теза про переведення в площину практичних дій європейського та євроатлантичного вибору України не надто

наповнювалася змістом. Експерти вказали на збереження непрозорого характеру ухвалення державних рішень в цій сфері.

Серед основних ризиків для української зовнішньої політики були: відсутність координації зовнішньої політики держави; низький коефіцієнт корисної дії зовнішньополітичної діяльності, неефективний дипломатичний менеджмент; відсутність адекватної реакції на нові виклики та можливості для України, що виникають у зв'язку із геополітичними та геоекономічними змінами. Залишалася проблемою досягнення взаємодоповнюваності зовнішньої та внутрішньої політики держави. Не вдалося досягти суспільного консенсусу щодо політики європейської та євроатлантичної інтеграції.

Підсумовуючи, важливо зазначити, що зовнішньополітичний курс України залишався в 2009 році в цілому незмінним і незворотнім. Започаткований діалог щодо необхідності його принципового оновлення у 2010 році, сподіваємося, не завдасть непоправної шкоди збереженню України як суверенної, демократичної держави, що прагне інтеграції до Європи.

§4. УКРАЇНА У МІЖНАРОДНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ

Для світової економіки 2009 рік був, вочевидь, найтяжчим за кілька останніх десятиріч. Світова фінансова криза, яка розпочалась у 2007 році та досягла піку наприкінці 2008 року, призвела до глобальної рецесії. За оцінками МВФ, у 2009 році світове виробництво впало на 0,8%.³⁵ Найрізкіше скорочення випуску спостерігалось в розвинутих економіках (*advanced economies*). Очевидно, що їх проблеми в умовах глобалізації швидко стали проблемами усього світу.

Домінантними рисами 2009 року стали різке обмеження доступу до фінансових ресурсів, хвиля дефолтів та масової реструктуризації боргів, скорочення світового платоспроможного попиту, зниження цін на багатьох світових товарних ринках, у тому числі цін на нафту та сталь, а також застосування національними урядами та міжнародними організаціями безпрецедентних за масштабами заходів боротьби з кризою, що призвело до накопичення фіскальних проблем у багатьох країнах світу. Саме ці риси визначали нове економічне середовище, в якому діяла Україна цього року.

Для України 2009 рік був надзвичайно складним. Внутрішні проблеми країни та регіональні проблеми, зокрема проблеми енергопостачання, посилили вплив світової кризи. Рік розпочався величезним енергетичним конфліктом з Росією. Стрімкими темпами скорочувались обсяги зовнішньої торгівлі товарами та послугами. Притік іноземного капіталу майже зупинився, а відтік посилювався, що зумовило формування значного від'ємного сальдо рахунку фінансових операцій. Ситуація на валютному ринку залишалась непевною протягом усього року. Для утримання курсу НБУ продовжував витрачати власні резерви. Співробітництво з МВФ у рамках договору «stand-by» було призупинено. В результаті міжнародне економічне співробітництво України у 2009 році було різко відмінним від ситуації, яка спостерігалась в попередні кілька років.

Енергетична криза та нові газові угоди з Росією

Напружені відносини між НАК «Нафтогаз України» та ВАТ «Газпром» переросли у відкритий конфлікт у перші дні 2009 року, коли відсутність угод про постачання природного газу в Україну та транзит газу через її територію зумовила повне припинення

³⁵ World Economic Outlook Update A Policy-Driven, Multispeed Recovery. January 26, 2010.
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/update/01/index.htm>

постачання газу в Україну та інші країни Європи на три тижня³⁶. Лише 19 січня компанії підписали два довгострокові контракти на постачання природного газу до України і на транзит природного газу до європейських споживачів, що дозволило відновити газопостачання. Базовими рисами нових контрактів є³⁷:

- **тривалість.** Було підписано контракти на 2009-2019 роки, що внесло елемент стабільності у енергетичні відносини в регіоні;
- **формульний підхід у визначенні ціни газу.** Ціна імпортного природного газу розраховується щоквартально на основі базової ціни 450 дол. США за тисячу кубометрів із коригуванням на коливання середньоарифметичних цін на мазут і газойль на ринку FOB Med Italy (так званий "Northern Platt's") за дев'ять місяців, що передують кварталу, в який здійснюється поставка;
- **усунення посередника.** Посередник ЗАТ "РосУкрЕнерго" був виключений із схеми постачання газу з одночасним продажем Україні залишку його природного газу, який складає 11 млрд. кубометрів, по ціні 153,9 дол. США за тисячу кубометрів.
- **встановлення нової ставки транзиту.** Тарифна ставка на транзит російського природного газу, починаючи з 2010 року, розраховується, виходячи з базової ставки 2,04 дол. США за тисячу кубометрів на 100 км, скоригованої на рівень інфляції в ЄС.

Підписання довгострокового контракту та встановлення формульного підходу при встановленні цін на імпортний газ є, без сумніву, позитивними досягненнями, оскільки дозволило знизити невизначеність на ринку. Але підписані контракти містили також ряд умов, які є потенційно конфліктними. Серед головних умов угод, які викликали найбільше занепокоєння в Україні, слід назвати наступні:

- **принцип «бери-або-плати» в імпорту газу.** «Нафтогаз» зобов'язався щорічно купувати 52 млрд. кубометрів природного газу по принципу «бери-або-плати» протягом 2010-2019 років, причому за недобір обсягів передбачені штрафні санкції, а реекспорт газу заборонений. Обсяг

³⁶ Формальною причиною припинення переговорів між НАК «Нафтогаз» та ВАТ «Газпром» стала неспроможність української сторони виплати борг за поставки газу, який виник наприкінці 2008 року на фоні падіння попиту на енергоресурси та девальвації гривні. За вересень-листопад 2008 року «Нафтогаз» накопичив борг загальною сумою в 2,6 млрд. дол. США, з яких 1,95 млрд. дол. США тіла боргу (без урахування штрафних санкцій) було виплачено 30 грудня головним чином за рахунок державних кредитів. Джерело: Місячний економічний моніторинг України, №1-2009, www.ierf.com.ua

³⁷ Науменко, Д. «Перехід до довгострокових контрактів» // Місячний економічний моніторинг України, №2-2009, www.ierf.com.ua

поставок газу в Україну може бути знижений на максимум 20%, однак лише за умови попередження за шість місяців та за згодою сторін.

- **відсутність симетричного принципу у транзиті газу.** Транзитні поставки природного газу до Європи Газпромом не регламентуються принципом «транспортуй-або-плати». Цей пункт угоди суперечить Енергетичній Хартії ЄС і порушує економічні інтереси України.
- **низька базова ставка транзиту.** Узгоджена базова ставка на транзит на рівні 2,04 дол. США за тисячу кубометрів на 100 км, починаючи з 2010 року, є однією з найнижчих в Європі. Такі низькі ставки, як правило, застосовуються в обмін на поступки при купівлі природного газу або з політичних міркувань. Ця ставка не покриває операційні витрати, амортизацію і капітальні видатки української сторони.
- **відсутність прив'язки формули до умов місцевого ринку.** Формула, передбачена в контракті з Україною, суперечить європейській практиці ціноутворення, згідно якої ціна природного газу прив'язується до цін його замінників на внутрішньому ринку, що дозволяє утримувати стабільність енергетичного балансу країни. Для України контрактна ціна на газ залежить від європейських цін на мазут та газойль, хоча останній ніколи не використовувався в Україні як паливо. Однак для встановлення більш економічно обгрунтованої ціни Україна має створити ефективно працюючий внутрішній ринок для товарів-замінників.

Ці позиції контракту зменшують його загальну стабілізуючу функцію і є потенційним джерелом конфліктів. Вже у 2009 році принцип «бери-або-плати» продемонстрував свою проблемність. На фоні різкого погіршення економічної ситуації Україна знизила попит на газ і, відповідно, його імпорт. Однак платити за газ, який не було ввезено, «Нафтогаз» теж не міг, зважаючи на поганий фінансовий стан, який продовжував погіршуватись в умовах економічної кризи. В результаті міжурядових переговорів у листопадні компанії підписали додатки до січневої угоди, де передбачили зменшення законтракованих обсягів імпорту газу на 2009 і 2010 рік³⁸, що зняло питання санкцій за недобір газу у 2009 році. В 2010 році контрактний обсяг було зменшено з 52 млрд. кубометрів до 33,75 млрд. кубометрів. Однак зобов'язання «бери-або-плати» залишилось в контракті. Це означає збереження потенційного конфліктного питання у відносинах з Росією, якщо в умовах поступового зниження енергоємності економіки країни скорочення споживання газу в Україні носитиме постійний характер.

³⁸ Місячний економічний моніторинг України, №12-2009, www.ier.com.ua

Вочевидь, в умовах напруження енергетичних відносин України та Росії збільшується важливість позиції ЄС як третьої зацікавленої сторони у питаннях транзиту газу. Тому дуже важливою подією 2009 року стала Спільна міжнародна інвестиційна конференція з модернізації газотранспортної системи України, яка пройшла у березні в Брюсселі³⁹. На цій конференції обговорювалися конкретні заходи, які необхідно здійснити уряду України та європейським інституціям для того, щоб забезпечити стабільну роботу і розвиток транзитних потужностей України, прозорий механізм діяльності оператора газотранспортної системи (ГТС), рівний доступ третіх сторін до ГТС, проведення реформ у газовому секторі України. Зокрема було вирішено створити координаційну одиницю в структурі «Нафтогазу», яка повинна підготувати бізнес-план модернізації ГТС України з переліком конкретних проектів і вивчити можливості інвестування в ці проекти. Європейська Комісія взяла на себе зобов'язання підтримати Україну в її зусиллях провести газові реформи та надати допомогу в пошуку інвесторів⁴⁰. А в жовтні 2009 року відбулося офіційне відкриття проекту Twinning, загальною метою якого є формування більш прозорого, ефективного і конкурентоспроможного ринку газу в Україні.

Співробітництво з МВФ

На фоні економічної кризи, за рік до повного погашення попередніх запозичень у Міжнародного валютного фонду (МВФ) Україна звернулася по новий кредит. У жовтні 2008 року Україна та МВФ підписали Меморандум з питань економічної та фінансової політики, який став основою для надання Україні кредиту на умовах «stand-by» у розмірі 11 млрд. СДР (SDR), на період з листопада 2008 року до жовтня 2010 року. Перший транш кредиту у розмірі 3 млрд. СДР Україна отримала у листопаді після затвердження угоди⁴¹.

Співробітництво в рамках підписаної угоди було продовжено у 2009 році. Протягом року Україна отримала ще 4 млрд. СДР двома траншами: у травні надійшло 1,875 млрд. СДР, а у липні ще 2,125 млрд. СДР⁴². Таким чином, станом на кінець 2009 року Україна отримала майже дві третини фінансування, передбаченого в рамках угоди «stand-by».

Однак фактична співпраця з МВФ в рамках угоди була надзвичайно складною, що призвело до затримки з виплатою другого траншу, підписання нового Меморандуму про

³⁹ http://ec.europa.eu/external_relations/energy/events/eu_ukraine_2009/joint_declaration_en.pdf

⁴⁰ Мовчан В., Кобилянська А., Сисенко Н. «Економічна інтеграція і кооперація: Україна та ЄС. Підсумки 2009 року» // International Review №4(12), грудень 2009 року

⁴¹ Мовчан В. «Україна у міжнародному економічному співробітництві» // Зовнішня політика України-2008: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. За ред. Г.М.Перепелиці. – Київ: ВД «Стилос», 2009.

⁴² <http://www.imf.org/external/np/fin/tad/exfin2.aspx?memberKey1=993&date1key=2010-02-05>

взаєморозуміння у липні, а врешті-решт до ненадання четвертого транш в рамках угоди «stand-by» до кінця 2009 року. Що відбулось?

Головні зобов'язання України у сфері економічної та фінансової політики, які містились у Меморандумі, підписаному у 2008 року⁴³, включали заходи стабілізації банківської системи, зміни валютно-курсової політики, зобов'язання щодо держаних фінансів та щодо торгівельної політики. Зокрема, передбачалось, що в Україні буде затверджено нульовий касовий дефіцит державного сектору у 2009 році за рахунок обмеження зростання мінімальної зарплати, середньої зарплати у державному секторі, пенсій та інших соціальних виплат рівнем очікуваної інфляції у 2009 році та забезпечення фінансової стабільності «Нафтогазу», у тому числі за рахунок вирівнювання цін на газ внутрішнього видобутку та імпортований газ та зниження субсидій теплогенеруючим компаніям, які споживають імпортований газ.

Різке погіршення економічної ситуації в країні – у першому кварталі 2009 року падіння реального ВВП склало понад 20% у вимірі рік до року – та складна політична ситуація призвели до невиконання країною взятих на себе зобов'язань у фіскальній сфері ще на початку 2009 року. У Таблиці 1 представлено кількісні критерії виконання Україною зобов'язань перед МВФ, дотримання яких є однією з підстав отримання наступних траншів кредиту. Як бачимо, кількісні критерії, які стосувались монетарної бази та резервів, були витримані, доті як касовий дефіцит державного сектору зберігався стабільно високим.

Таблиця 1. Кількісні критерії, передбачені в Меморандумі між Україною та МВФ

		<i>вересень 2008р.</i>	<i>грудень 2008р.</i>	<i>березень 2009р.</i>	<i>червень 2009р.</i>	<i>вересень 2009р. (прогноз)</i>	<i>грудень 2009р. (прогноз)</i>
Верхня межа касового дефіциту державного сектору (млрд. грн.)	(1)	-4,994	9,930 (прогноз)	0,000 (прогноз)	-2,000 (прогноз)	-5,000	0,000
	(2)		30,026 (факт)	11,040 (факт)	22,500 (факт)	40,000	55,000
Верхня межа касового дефіциту державного сектору враховуючи «Нафтогаз» (млрд. грн.)	(2)		30,026 (факт)	10,097 (факт)	21,847 (факт)	58,600	79,100
Нижня межа чистих міжнародних резервів МВФ (млрд. дол. США)	(1)	37,5	26,7 (прогноз)	21,8 (прогноз)	18,7 (прогноз)	16,6	14,9
	(2)		27,8	22,2	20,8	16,6	14,9
Верхня межа монетарної бази	(1)	170,8	190,0 (прогноз)	192,0 (прогноз)	197,5 (прогноз)	203,0	211,0

⁴³ <http://www.imf.org/external/np/loi/2008/ukr/103108.pdf>

	<i>вересень 2008р.</i>	<i>грудень 2008р.</i>	<i>березень 2009р.</i>	<i>червень 2009р.</i>	<i>вересень 2009р. (прогноз)</i>	<i>грудень 2009р. (прогноз)</i>
(млрд. грн.)	(2)	186,7	174,7	181,7	210,0	211,0

Джерело: www.imf.org

Примітка: (1) Меморандум з питань економічної та фінансової політики, підписаний 31 жовтня 2008 року; (2) Технічний меморандум про взаєморозуміння, підписаний 23 липня 2009 року. - <http://www.imf.org/external/country/UKR/tr/index.htm>

В результаті переговорів представники України та МВФ домовились про перегляд програмних критеріїв з урахуванням глибшого спаду економічної активності в країні, що пізніше було закріплено у Технічному меморандумі про взаєморозуміння⁴⁴. Це дозволило розблокувати виплату другого траншу та вчасно здійснити виплату третього. Надзвичайно цікавим є факт, що всупереч звичайній практиці МВФ частина другого траншу та весь третій транш в рамках угоди «stand-by» були використані не для збільшення резервів Національного банку, а на фінансування дефіциту державного бюджету, зокрема забезпечення вчасного виконання зовнішніх зобов'язань держави.

Третій перегляд виконання умов угоди, який розпочався у жовтні, до кінця року завершено не було. Занепокоєння представників МВФ викликав, в першу чергу, факт прийняття Верховною Радою України закону про підвищення соціальних стандартів, який передбачав різке зростання державних зобов'язань, не підкріплених відповідними фінансовими ресурсам ані в 2009, ані в 2010 роках. Це, вочевидь, не відповідає зобов'язанням України перед МВФ⁴⁵.

У грудні 2009 року та на початку 2010 року Україна продовжувала співпрацювати з МВФ, зокрема в питаннях формування державного бюджету на 2010 рік, який збалансував питання соціально захисту та забезпечення стабільного економічного зростання країни. Триває співпраця з питань грошово-кредитної та валютно-курсової політики, питань банківського нагляду.

Дуже важливим для країни було рішення МВФ знизити програмний критерій щодо нижньої межі чистих міжнародних резервів НБУ на 2 млрд. доларів США, що дозволило українській владі використати міжнародні резерви для погашення міжнародних зобов'язань України, зокрема вчасно оплатити поставки газу.

Відновлення кредитування в рамках угоди «stand-by», зокрема надання четвертого траншу, який передбачався у розмірі 2,5 млрд. СДР, стане можливим лише за умови формування внутрішньополітичного консенсусу в країні щодо подальшого напрямку

⁴⁴ Ukraine: Letter of Intent and Technical Memorandum of Understanding. July 23, 2009: <http://www.imf.org/external/np/loi/2009/ukr/072309.pdf>

⁴⁵ MF Mission Statement on Ukraine. Press Release No. 09/366, October 25, 2009: <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2009/pr09366.htm>

реформування економіки. На цьому неодноразово наголошували представники МВФ⁴⁶, і саме це визначатиме результативність подальшої співпраці країни з цією міжнародною організацією.

Україна та СОТ

Кількісні результати членства України у СОТ у 2009 році оцінити важко, оскільки головною рушійною силою, що визначала тенденції міжнародної торгівлі цього року, була, безперечно, фінансова та економічна криза. Однак якісні наслідки членства є очевидними. По-перше, внаслідок членства України в СОТ у період кризи відбулось зниження ризику встановлення нових торгівельних обмежень, які можна було б очікувати у іншому випадку. Також протягом 2009 року Україна відчула, що членство у СОТ обмежило її можливості довільно встановлювати додаткові торгівельні обмеження. Це чітко було продемонстровано у випадку встановлення тимчасової надбавки до діючої ставки ввізного мита на окремі товари, а також під час спроби запровадити інспекції виробництва товарів тваринного походження у країнах-імпортерах.

6 березня 2009 року в Україні набув чинності закон, в якому передбачалось встановлення тимчасової 13% надбавки до діючих ставок ввізного мита на всі товари за виключенням «критичного» імпорту на шість місяців.⁴⁷ Офіційно задекларованою метою закону було вирішення проблеми критичного стану платіжного балансу. Передбачалось, що імпортна надбавка використовуватиметься як «пожежний» захід, який може діяти не довше одного року та «не може застосовуватись як протекціоністський захід для окремої галузі або товару». Однак довести непротекціоністський характер цього рішення Україні не вдалось.

Відповідно до закону, до переліку товарів, які відносяться до «некритичного» імпорту і щодо яких мала застосовуватись надбавка до діючих ставок ввізного мита, ввійшли такі товари як м'ясо та вироби з нього, цукор, алкогольні напої, вугілля, вироби з текстилю, взуття та головні убори, деякі метали та окремі види машин та обладнання, у тому числі окремі види побутової техніки та автомобілі. Перелік включав близько 13% тарифних ліній відповідно до десятизначної Гармонізованої товарної номенклатури (УКТЗЕД). Решта товарних позицій розглядались як «критичний» імпорт. Імпорт товарів, які визначили як «некритичні», склав близько 16% вартості імпорту 2008 року (14,0 млрд.

⁴⁶ Further Action Needed to Reinforce Signs of Market Recovery: IMF. / By Peter Dattels and Laura Kodres. *IMFSurvey Magazine: IMF Research*, April 21, 2009:

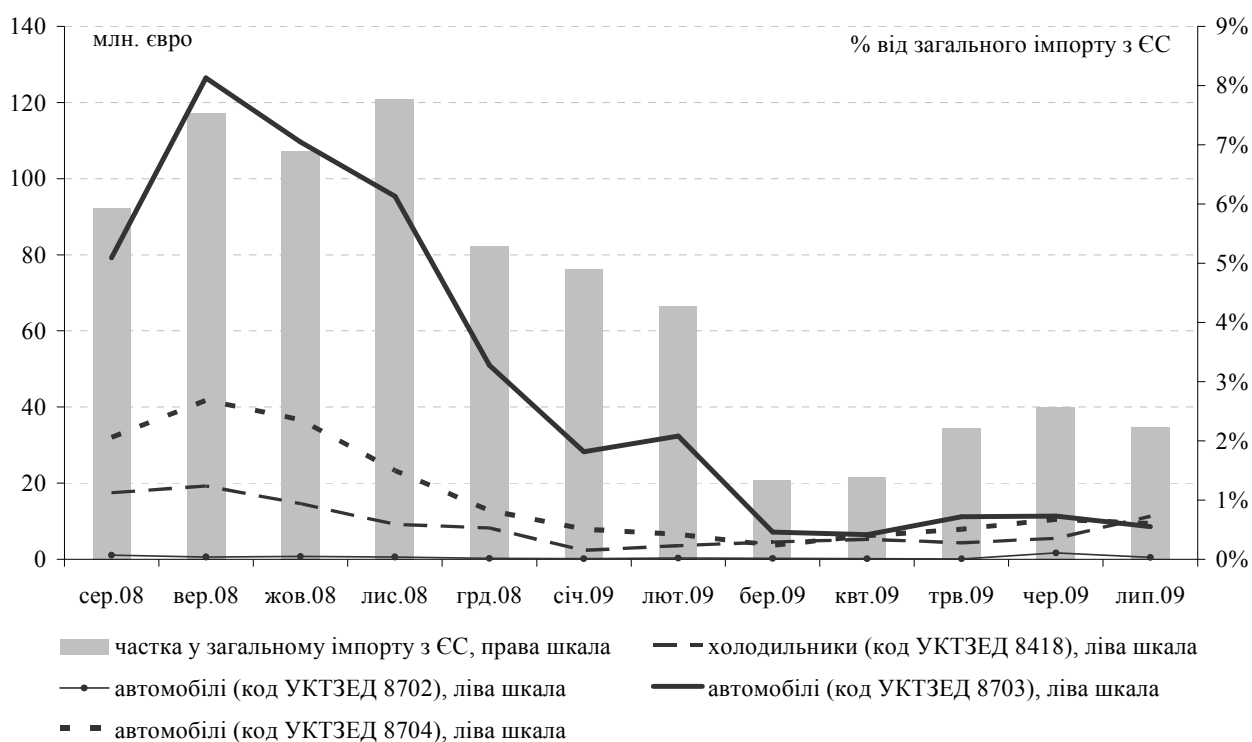
<http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2009/pr09482.htm>; <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2009/int110409a.htm>;
<http://www.imf.org/external/np/tr/2010/tr101410.htm>

⁴⁷ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України з метою поліпшення стану платіжного балансу України у зв'язку із світовою фінансовою кризою», № 923-VI від 4 лютого 2009 року

дол. США). При цьому основне обмеження стосувались автомобілів (код УКТЗЕД 87), імпорту яких становить майже половину загальної початкової вартості «некритичного» імпорту. Пізніше рішенням Кабінету Міністрів⁴⁸ перелік було звужено до двох товарних категорій – автомобілів (коди УКТЗЕД 8702, 8703 та 8704) та холодильників (код УКТЗЕД 8418).

Введення тимчасової 13% надбавки до діючих ставок ввізного мита у березні мало додатковий негативний вплив на імпорту відповідних товарних категорій, однак найрізкіше падіння імпорту відбулось ще наприкінці 2008 та на початку 2009 років. Рис. 1 показує відповідну динаміку імпорту товарів, на які поширювалась дія тимчасової надбавки, з країн ЄС. Падіння імпорту було в першу чергу пов'язано з девальвацією гривні, фактичним припиненням споживчого кредитування та падінням платоспроможного внутрішнього попиту.

Рисунок 1. Вплив тимчасової надбавки до діючих ставок ввізного мита на торгівлю з ЄС

Джерело: Євростат, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/external_trade/data/database

Встановлення надбавки не було підтримано СОТ. 4 серпня Генеральна Рада СОТ затвердила звіт Комітету з питань обмежень платіжного балансу⁴⁹, згідно з яким 13% надбавка до діючих ставок ввізного мита мала бути скасована до 7 вересня 2009 року як така, що суперечить правилам СОТ та не допомагає усунути проблеми, пов'язані зі станом платіжного балансу. 7 вересня 2009 року дія цієї надбавки була припинена.

⁴⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.09 № 230

⁴⁹ GENERAL COUNCIL: Meeting of 28-29 July 2009. *Proposed Agenda*
http://www.wto.org/english/thewto_e/gcounc_e/meet_jul09_e.htm

У травні 2009 року Державний комітет ветеринарної медицини України запровадив обов'язкову перевірку дотримання вимог до потужностей, виробничих процесів, умов зберігання тощо у країнах, з яких в Україну імпортується будь-яка продукція тваринного походження.⁵⁰ За офіційною інформацією, ці інспекції були покликані вирішити питання імпорту м'ясної продукції низької якості. Перевірки мали розпочатися у середині січня 2010 року. Однак Україна не змогла обґрунтувати запровадження такого типу інспекцій перед СОТ. Погроза санкцій з боку СОТ змусила Україну скасувати рішення у грудні 2009 року.⁵¹

Торгівля товарами

Світова фінансова криза призвела до різкого скорочення обсягів зовнішньої торгівлі товарами України. За попередніми оцінками НБУ, в цілому за 2009 рік експорт товарів впав на 40,3% порівняно з 2008 роком і склав 40,4 млрд. доларів США. Найбільше падіння спостерігалось протягом перших двох кварталів року. Падіння імпорту товарів становило 45,4% до 45,7 млрд. доларів США на фоні девальвації гривні, обмеженого кредитування та скорочення внутрішнього попиту. В результаті, протягом 2009 року відбулось зменшення дефіциту торгівлі товарами до 5,3 млрд. доларів США з 16,1 млрд. доларів США рік тому.

В експорті послуг найбільше скоротились поставки за кордон засобів виробництва та товарів проміжного споживання – вдвічі (Таблиця 2), тоді як експорт споживчих товарів скоротився лише на чверть, що зумовило підвищення частки цих товарів у загальній структурі експорту.

В імпорті товарів падіння було більш рівномірним, хоча різке скорочення інвестиційної активності всередині країни зумовило відносно швидше падіння імпорту засобів виробництва – на 65,9% за дев'ять місяців року (Таблиця 3). Якщо подивитись на структур імпорту за товарним категоріями (Таблиця 4), падінню імпорту засобів виробництва відповідає скорочення імпорту машин та устаткування на 70,6% за перші три квартали 2009 року порівняно з відповідним періодом минулого року.

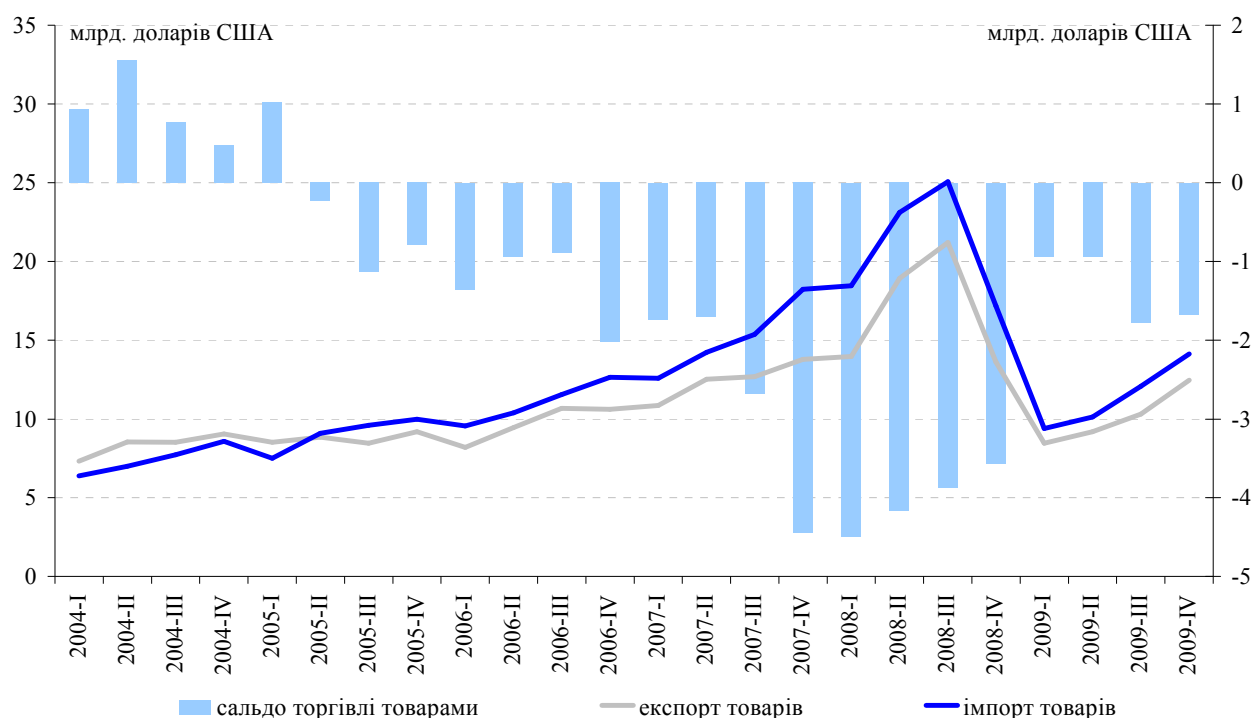
В результаті різних швидкостей падіння торгівлі за різними категоріями товарів змінилась структура зовнішньої торгівлі товарами в Україні. Зокрема, в експорті відбулось збільшення частки продовольчих товарів на 9,4 процентних пункти (п.п.) до 23,4% внаслідок збереження досить стабільного експорту сільськогосподарської продукції, у

⁵⁰ Наказ Державного комітету ветеринарної медицини України від 20 травня 2009 року N 149

⁵¹ Наказ Державного комітету ветеринарної медицини України від 11 грудня 2009 року N 518

тому числі зерна. В той же час відбулось падіння частки експорту металів на 10,6 п.п. до 32,5% внаслідок зниження цін та попиту на метал у світі.

Рисунок 2. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України

Джерело: НБУ

Таблиця 2. Експорт товарів за категоріями використання

	номінальний вартісний обсяг, млн. дол. США				темпи приросту/падіння, %		
	9 міс. 2006	9 міс. 2007	9 міс. 2008	9 міс. 2009 р.	9 міс. 2007	9 міс. 2008	9 міс. 2009 р.
УСЬОГО	27934	35651	51502	26878	27,6	44,5	-47,8
Засоби виробництва	1928	3231	4835	2274	67,5	49,6	-53,0
у % до загального обсягу	6,9	9,1	9,4	8,5			
Товари проміжного споживання	20928	26388	42022	21031	26,1	59,2	-50,0
у % до загального обсягу	74,9	74,0	81,6	78,2			
Споживчі товари	2583	3272	4388	3272	26,7	34,1	-25,4
у % до загального обсягу	9,2	9,2	8,5	12,2			
Інші категорії товарів	2495	2761	258	301	10,7	-90,7	16,9
у % до загального обсягу	8,9	7,7	0,5	1,1			

Джерело: НБУ

Таблиця 3. Імпорт товарів за категоріями використання

	номінальний вартісний обсяг, млн. дол. США				темпи приросту/падіння, %		
	9 міс. 2006	9 міс. 2007	9 міс. 2008	9 міс. 2009 р.	9 міс. 2007	9 міс. 2008	9 міс. 2009 р.

	номінальний вартісний обсяг, млн. дол. США				темпи приросту/падіння, %		
	9 міс. 2006	9 міс. 2007	9 міс. 2008	9 міс. 2009 р.	9 міс. 2007	9 міс. 2008	9 міс. 2009 р.
УСЬОГО	30629	40431	63095	30145	32,0	56,1	-52,2
Засоби виробництва	4733	6330	9721	3315	33,7	53,6	-65,9
у % до загального обсягу	15,5	15,7	15,4	11,0			
Товари проміжного споживання	19662	25873	39016	19313	31,6	50,8	-50,5
у % до загального обсягу	64,2	64,0	61,8	64,1			
Споживчі товари	5940	7905	13787	6912	33,1	74,4	-49,9
у % до загального обсягу	19,4	19,6	21,9	22,9			
Інші категорії товарів	294	323	571	605	9,9	77,1	5,9
у % до загального обсягу	1,0	0,8	0,9	2,0			

Джерело: НБУ

В імпорті найбільш виразною структурною зміною стало різке скорочення частки продукції машинобудування на 12,1 п.п. до 19,8%. Відповідно, виросли частки інших категорій імпорту, в тому числі продовольчих товарів, мінеральних продуктів, хімічної продукції тощо (Таблиця 4).

Таблиця 4. Зовнішня торгівля України за категоріями товарів*

Найменування груп товарів	Експорт товарів			Імпорт товарів		
	9 міс. 2008 р.	9 міс. 2009 р.	темпи приросту / падіння	9 міс. 2008 р.	9 міс. 2009 р.	темпи приросту / падіння
УСЬОГО	54099	27953	-48.3	66628	31610	-52.6
у тому числі:						
Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	7555	6552	-13.3	4775	3456	-27.6
у % до загального обсягу	14.0	23.4		7.2	10.9	
Мінеральні продукти	5039	2205	-56.2	18499	9970	-46.1
у % до загального обсягу	9.3	7.9		27.8	31.5	
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	5537	2457	-55.6	9478	5755	-39.3
у % до загального обсягу	10.2	8.8		14.2	18.2	
Деревина та вироби з неї	1335	1081	-19.0	1849	1147	-38.0
у % до загального обсягу	2.5	3.9		2.8	3.6	
Промислові вироби	1279	841	-34.2	3054	1695	-44.5
у % до загального обсягу	2.4	3.0		4.6	5.4	
Чорні й кольорові метали та вироби з них	23336	9076	-61.1	5240	1913	-63.5
у % до загального обсягу	43.1	32.5		7.9	6.1	
Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади	8511	4653	-45.3	21279	6259	-70.6
у % до загального обсягу	15.7	16.6		31.9	19.8	
Різне*	1507	1088	-27.8	2454	1415	-42.3
у % до загального обсягу	2.8	3.9		3.7	4.5	

Джерело: НБУ

Примітка: * з урахуванням неформальної торгівлі

Якщо розглядати зміни географічної структури торгівлі, найбільше падіння експорту відбулось у торгівлі з країнами Америки, Європи та СНД (Таблиця 5). Торгівля з

країнами Азії постраждала найменше, в першу чергу за рахунок різкого зростання експорту в Китай. Скорочення імпорту було більш однорідним у торгівлі з різними регіонами світу, хоча падіння імпорту з країн СНД було найменшим.

Таблиця 5. Географічна структура торгівлі товарами України за січень-листопад 2009 року

	<i>Експорт</i>	<i>Імпорт</i>	<i>Загальний товарообіг</i>	<i>Сальдо</i>	<i>Експорт</i>	<i>Імпорт</i>
	<i>% від загального</i>			<i>млн. дол. США</i>	<i>темпи приросту/падіння, %</i>	
Всього	100,0	100,0	100,0	-4815,1	-43,4	-49,9
<i>у тому числі:</i>						
Країни СНД	34,0	43,0	38,8	-5278,5	-44,0	-45,5
Європа	25,6	36,0	31,1	-5407,3	-50,5	-49,2
Азія	30,8	14,4	22,1	5145,2	-26,6	-59,7
Африка	6,5	1,4	3,8	1771,0	-37,3	-62,3
Америка	2,8	4,9	3,9	-969,8	-75,2	-49,6
У розрізі окремих країн:						
Російська Федерація	21,1	28,0	24,8	-3803,1	-49,4	-39,5
Німеччина	3,1	8,6	6,0	-2350,0	-35,1	-48,3
Китай	3,8	6,1	5,0	-1095,6	158,6	-52,8
Казахстан	3,7	4,9	4,4	-670,0	-16,9	-31,7
Польща	3,1	4,9	4,0	-871,9	-49,8	-52,1
Туреччина	5,3	2,1	3,6	1045,1	-57,3	-53,6
Білорусь	3,3	3,7	3,5	-303,4	-40,6	-45,0
Італія	3,0	2,5	2,8	69,8	-60,5	-55,5
Узбекистан	1,1	4,0	2,7	-1249,9	-26,7	-18,1
Індія	3,0	1,0	2,0	638,7	13,1	-29,3
США	0,6	2,9	1,8	-960,4	-89,0	-55,2
Франція	1,1	2,2	1,7	-480,9	-16,8	-44,4
Угорщина	1,9	1,5	1,7	73,1	-48,7	-51,4
Нідерланди	1,4	1,5	1,4	-116,6	-51,4	-49,4
Корея, Республіка	1,3	1,3	1,3	-46,0	-14,4	-73,0
Туркменістан	0,8	1,8	1,3	-438,8	-18,2	-86,5
Єгипет	2,5	0,1	1,2	834,6	-40,0	-32,0
Чеська Республіка	0,8	1,4	1,2	-273,2	-53,4	-55,2
Сполучене Королівство	0,9	1,4	1,1	-265,4	-50,3	-55,2
Іспанія	1,4	0,8	1,1	178,5	-36,5	-47,1
Австрія	0,8	1,3	1,1	-244,5	-46,9	-44,9
Швейцарія	1,1	1,0	1,0	-15,0	-49,9	-63,3
Румунія	0,8	1,1	1,0	-141,9	-54,1	-61,0
Іран	1,9	0,1	1,0	665,0	-9,6	-57,0

Джерело: Держкомстат

Торгівля послугами

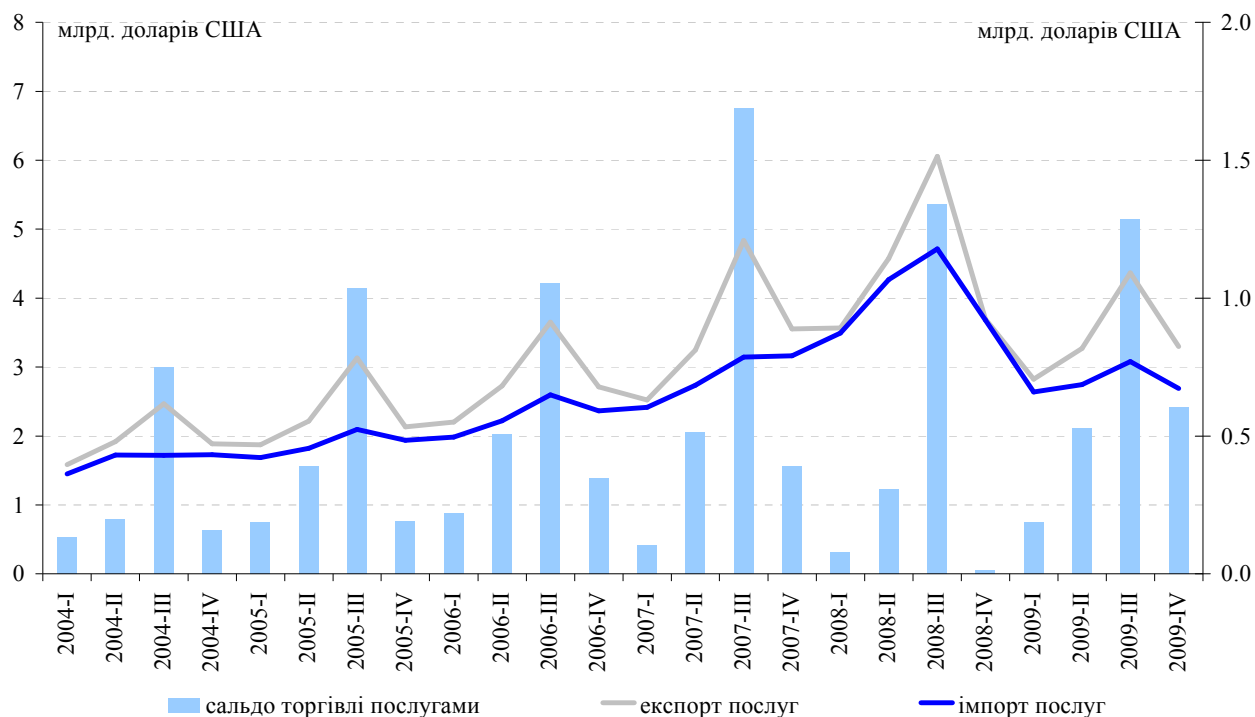
Обсяги торгівлі послугами також знизились у 2009 році на тлі різкого сповільнення економічної активності у світі. За попередніми оцінками НБУ, у 2009 році загальний

обсяг торгівлі послугами склав 24,9 млрд. доларів США, що на 26,8% менше, ніж рік тому. Падіння імпорту було дещо стрімкішим, що зумовило зростання додатного сальдо торгівлі послугами до 2,6 млрд. доларів США за 2009 рік порівняно з 1,7 млрд. доларів США рік тому.

Найбільше падіння обсягів торгівлі послугами спостерігалось в останньому кварталі 2008 року та у першому кварталі 2009 року, посиливши традиційні сезонні тенденції скорочення торгівлі послугами у ці квартали (Рис. 3). Поступове відновлення економічної активності в Україні та сусідніх країнах, яке почалось у другому кварталі 2009 року, позитивно вплинуло на торгівлю послугами.

У експорті послуг найбільше скоротились подорожі (на 39,3% порівняно трьома кварталами 2008 року), які є другою за обсягами категорією експорту після транспорту. Також значно впали обсяги експорту за такими категоріями як реклама і маркетинг (35,6%) та послуги в галузі сільського господарства з видобутку корисних копалин (32,1%). Експорт транспортних послуг скоротився трохи менше ніж на третину. В той же час експорт деяких категорій послуг зростає, незважаючи на кризу. Так, стрімко підвищився експорт послуг зв'язку (на 48,8%), послуг в галузі архітектури та інженерні послуги (37,8%), а також роялті та ліцензійних послуг (35,1%).

Рисунок 3. Динаміка зовнішньої торгівлі послугами України

Джерело: НБУ

Таблиця 6. Торгівля послугами України за 9 місяців 2009 року

	<i>Номінальні обсяги торгівлі, млн. доларів США</i>				<i>темпи приросту/падіння, %</i>	
	<i>експорт</i>	<i>імпорт</i>	<i>сальдо</i>	<i>загальний обсяг торгівлі послугами</i>	<i>експорт</i>	<i>імпорт</i>
Всього	10467	8465	2002	18932	-26,3	-32,1
Транспорт	4445	2487	1958	6932	-23,2	-51,5
залізничний	906	751	155	1657	-25,9	-44,6
морський	934	272	662	1206	0,3	-63,9
повітряний	791	567	224	1358	-14,8	-29,6
інший	1814	897	917	2711	-33,1	-59,5
Подорожі	3092	2619	473	5711	-39,3	-20,8
Будівельні послуги	181	45	136	226	19,1	-18,2
Фінансові послуги	287	949	-662	1236	-22,2	-3,1
Послуги зв'язку	299	116	183	415	48,8	12,6
Страхові послуги	27	84	-57	111	-27,0	-6,7
Комп'ютерні та інформаційні послуги	250	151	99	401	5,5	-23,4
Роялті та ліцензійні послуги	77	473	-396	550	35,1	-22,3
Реклама та маркетинг	174	86	88	260	-35,6	-9,5
Наукові та конструкторські послуги	296	131	165	427	-7,8	-39,9
Послуги в галузі архітектури та інженерні послуги	317	161	156	478	37,8	-26,5
Послуги юридичні, консультативні та в галузі бухгалтерського обліку	178	289	-111	467	-24,6	-6,2
Послуги в галузі сільського господарства та видобутку корисних копалин	220	37	183	257	-32,1	-50,0
Урядові послуги	401	333	68	734	-18,0	19,4
Інші послуги	223	504	-281	727	-42,7	-37,9

Джерело: НБУ

Падіння імпорту послуг було різкішим за рахунок стрімкого скорочення імпорту транспортних послуг, який зменшився на 51,5% за дев'ять місяців 2009 року. В результаті за цей період Україна імпортувала менше транспортних послуг, аніж послуг в категорії «подорожі», які скоротились лише на 20,8%.

Географічна структура торгівлі послугами зазнала незначних змін, однак домінування торгівлі з Європейським Союзом та Російською Федерацією збереглося. У експорті послуг збільшилась частка торгівлі з країнами СНД до 38,8% загального експорту послуг у січні-вересні 2009 року порівняно з 37,5% рік тому, незважаючи на виключення експорту послуг в Грузію з категорії експорту послуг до країн СНД. В той же час частка країн ЄС скоротилась до 32,0% з 34,2% відповідно. Ситуація в імпорті послуг

була протилежною: відбулось зростання частки імпорту послуг з країн ЄС з 55,4% рік тому до 57,5% за дев'ять місяців 2009 року та падіння імпорту послуг з країн СНД з 16,8% до 15,1%, частково за рахунок виключення імпорту послуг з Грузії. Зростання ролі імпорту послуг з ЄС частково можна пояснити дуже помірними темпами падіння фінансових, страхових, юридичних та консультаційних послуг, які Україна традиційно купує в Європейському Союзі, порівняно з середнім показником скорочення імпорту послуг за усіма категоріями.

Потоки капіталу

У 2009 році чистий притік іноземного капіталу, який спостерігався протягом кількох минулих років, змінився чистим відтоком. За попередніми оцінками НБУ, у 2009 році дефіцит рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій склав 11,8 млрд. доларів США порівняно з 9,6 млрд. доларів США додатного сальдо рік тому (Таблиця 7).

Таблиця 7. Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій (аналітична форма представлення), млн. доларів США

	2008 рік	2009 рік
Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій	9554	-11787
Капітальні трансфери	5	84
Прямі інвестиції (сальдо)	9903	4463
Портфельні інвестиції (акціонерний капітал)	398	-74
Кредити та облігації	12315	-9039
Середньо і довгострокові кредити, облігації	13346	-4199
Сектор державного управління	-89	-1158
Надходження	2805	959
Виплати	-2894	-2117
Банки	7586	-2822
Надходження	11500	5459
Виплати	-3914	-8281
Інші сектори	5849	-219
Надходження	14426	9968
Виплати	-8577	-10187
Короткострокові кредити	-1031	-4840
Банки	-1559	-4783
Інші сектори	528	-57
Інший капітал	-13067	-7221
у тому числі		
Готівкова валюта поза банками	-12897	-9610

Джерело: НБУ

Зміни торкнулись фактично всіх компонентів фінансового рахунку платіжного балансу. Так, притік прямих іноземних інвестицій (ПІІ) зменшився більш ніж вдвічі і склав в цілому за рік лише 4,5 млрд. доларів США. Чистий притік ПІІ був забезпечений в першу чергу ре-капіталізацією банківської системи України, в якій значну частку займають банки з іноземним капіталом. За даними НБУ, станом на 1 грудня 2009 року частка

активів банків з іноземним капіталом у загальних активах банківської системи країни складала 46,9%. Однак на відміну від попередніх років у 2009 році в Україні фактично не відбулось появи нових іноземних гравців у банківській системі. Єдиним виключенням є купівля Промінвестбанку російським Внешекономбанком, в результаті чого інвестиції Російської Федерації в українську банківську систему сягнули понад 25% загальних іноземних інвестицій. Для порівняння, частка Італії складає 16%, Австрії 14%, Франції 12%.

Чистий відтік іноземного капіталу спостерігавсь за іншими категоріями рахунку фінансових операцій, як-то портфельні інвестиції, кредити та облігації та інший капітал. Характерною рисою 2009 року, як і в попередньому році, залишився відтік іноземної валюти з банківської системи України через готівковий ринок. За рік з банківської системи було виведено 9,6 млрд. доларів США готівки порівняно з 12,9 млрд. доларів США у 2008 році.

Протягом року банки та підприємства нефінансового сектору переважно погашали борги попередніх періодів. Однак виплати могли б бути ще більшими, якби багато компаній не реструктуризували свої заборгованості. Однією з найбільших та найгучніших випадків реструктуризації став випадок заборгованості НАК «Нафтогаз». У вересні НАК "Нафтогаз України" оголосив умови реструктуризації єврооблігацій на суму 500 млн. дол. США, як підлягали погашенню 30 вересня 2009 року. Замість повернення боргу компанія запропонувала обміняти єврооблігації на нові цінні папери з прибутковістю 9,5% річних та терміном погашення в 2014 році. Ця пропозиція передбачала, що власники єврооблігацій одержать вищий купон, а нові облігації будуть повністю гарантовані державою. Проте сплату основної суми за цими облігаціями було відстрочено на 5 років. Домовленість з інвесторами була досягнута у середині жовтня 2009 року. Одночасно було погоджено, що ще кілька двосторонніх позик компанії будуть обміняні на нові єврооблігації НАК "Нафтогаз" зі ставкою купону 9,5% річних та строком погашення через п'ять років. Таким чином, загальна сума обміну досягла 1,6 млрд. дол. США.

В той же час зовнішній борг сектору державного управління та сектору органів грошово-кредитного регулювання зріс протягом 2009 року на 4,0 млрд. доларів США до 15,9 млрд. доларів США та на 3,5 млрд. доларів США до 8,2 млрд. доларів США, відповідно, головним чином за рахунок надходження траншів МВФ за програмою stand-by.

За розрахунками Держкомстату, за перші дев'ять місяців року загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну склав 38,6 млрд. доларів США, що відповідає 837,5 доларам США інвестицій на одну особу і залишається надзвичайно низьким

показником порівняно з іншими країнами Центральної та Східної Європи. Група основних країн-інвесторів в Україну збереглась фактично незмінною і включає країни ЄС, зокрема Кіпр, Німеччину, Нідерланди, Австрію, Велику Британію та Францію, а також Російську Федерацію. В сумі ці сім країн принесли 70,4% загального обсягу ПІІ в Україну. Секторальна структура ПІІ в Україну у 2009 році залишилась практично незмінною. Найбільше інвестицій надійшло у промисловість та фінансовий сектор.

Міграція

Глобальна економічна криза зумовила гальмування міграційних потоків внаслідок зниження економічної активності та відповідного зниження попиту на робочу силу. Зокрема, за даними Держкомстату за січень-листопад 2009 року з України виїхало 18,2 тис. осіб, що на 13,6% менше за минулорічний показник. Кількість прибулих до України також скоротилась на 11,2% дпр до 29,8 тис. осіб. В результаті додатне сальдо міграції в січні-листопаді 2009 року незначно зменшилось в порівнянні з минулорічним показником та становило 11,8 тис. осіб.

Зауважимо, що вже другий рік поспіль сальдо міждержавної міграції з країнами СНД залишається додатнім, тоді як для інших країн, у тому числі ЄС, воно є від'ємним.⁵² Таким чином, кількість офіційних виїздів з України до країн ЄС навіть збільшилась, незважаючи на заходи країни ЄС, спрямовані на захист їх національних ринків праці під час кризи, як-то зменшення квот на трудову міграцію, посилення санкцій за незаконне перебування на території країни та встановлення додаткових вимог для отримання віз. Наприклад, зараз при подачі документів на отримання довгострокової візи в Чехію українські громадяни мають надати довідки про здоров'я.⁵³

В 2009 році були надані перші оцінки наслідкам спрощення візового режиму між Україною та ЄС. За офіційною інформацією, у 2008 році українцям було видано на 134% більше шенгенських віз (1 млн. 22 тис.), ніж в 2007 році, 6% з них були видані на довгостроковій основі, тоді як в 2007 році кількість довгострокових віз була незначною. Також вдвічі скоротився рівень відмов у видачі віз до 5%. Проте досі для більшості населення отримання візи залишається проблематичним: перелік документів, які мають бути подані з заявою, залишається довгим і подеколи поповнюється; заяву на отримання візи в більшість країн ЄС можна подати тільки в Києві; управління потоками заявників в деяких консульствах та посольствах є доволі неефективним.

⁵² Мовчан В., Кобилянська А., Сисенко Н. «Економічна інтеграція і кооперація: Україна та ЄС. Підсумки 2009 року» // International Review №4(12), грудень 2009 року

⁵³ <http://www.mzv.cz/public/ba/c3/14>

Також у 2009 році тривав процес спрощення прикордонного руху. Відповідно до угод про малий прикордонний рух між Україною та Польщею і Словенією, які були ратифіковані на початку 2009 року, дозволено вільне пересування мешканців населених пунктів вказаних держав, які проживають в 30-кілометровій прикордонній зоні. Раніше такий міграційний рух також існував, в тому числі з метою проведення підприємницької діяльності або роботи, проте вважався нелегальним перетином кордонів.

Для вирішення проблем, пов'язаних з міграцією, в Україні був створений окремий орган виконавчої влади – Державна міграційна служба, яка є наступницею Міністерства внутрішніх справ і Державного комітету у справах національностей та релігій у частині наданих їм повноважень у сфері міграції, громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб (крім протидії нелегальній міграції та контролю за додержанням громадянами і службовими особами встановлених законодавством правил паспортної системи).⁵⁴ Основними цілями діяльності Комітету є участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері міграції, громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, виконання міжнародних угод про реадмісію тощо.

Висновки

2009 рік став для міжнародної економічного співробітництва України одним з найтяжчих. Відкритість економіки країни при відносно низькому рівні інституційного розвитку (за оцінками Doing Business 2010, Україна займає 142 місце з 183 країн світу за рівнем привабливості бізнес-середовища⁵⁵) та високій концентрації виробництва у кількох секторах зумовила надзвичайну чутливість економічного середовища країни до глобальних фінансових та економічних змін. Глобальна криза призвела до стрімкого падіння обсягів торгівлі товарами та послугами, чистого відтоку іноземного капіталу та хвилі реструктуризації зовнішніх заборгованостей.

У торгівлі зміна світової кон'юнктури зумовила помітні зсуви у товарній структурі як експорту, так і імпорту: зменшилась частка експорту металів та імпорту продукції машинобудування, однак зросла частка експорту сільськогосподарських товарів. Проте, на сьогодні не очевидно, що ці зміни структури матимуть постійний характер, оскільки сільське господарство в Україні демонструє високий рівень залежності від погодних умов, тоді як попит на метал у світі поступово відновлюється.

Додатковим стресом для економіки України став газовий конфлікт з Росією, внаслідок якого відбулось підписання довгострокових контрактів на поставки газу в

⁵⁴ Положення КМУ про Державну Міграційну Службу України від 27.08.09

⁵⁵ <http://www.doingbusiness.org/exploreconomies/?economyid=194>

Україну та транзит природного газу в ЄС. При цьому найважливішим досягненням стало встановлення формульного методу визначення ціни на газ. В той же час контракти містять кілька положень, які можуть стати потенційним джерелом суперечок у майбутньому.

Вочевидь, у 2010 році економічна ситуація в країні буде кращою, ніж у 2009. Відповідно, можна очікувати відновлення обсягів зовнішньої торгівлі. В той же час надходження іноземного капіталу залишатимуться помірними, зважаючи на політичні та економічні, зокрема фінансові, ризики початку року та в цілому низьку схильність до ризику світових інвесторів. Тим більше, що інші країни, економіки яких знаходяться в процесі становлення, є потенційно більш привабливими за рахунок кращої якості бізнес-середовища та стабільнішої економічної ситуації. Відповідно, майбутня роль України на міжнародній економічній арені багато в чому буде залежати від реформ, які будуть чи не будуть проведені новою владою у 2010 році.

РОЗДІЛ II

БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

§ 1. УКРАЇНА І НОВІ ВИКЛИКИ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ.

У 2009 році Україна і надалі розвивалася в умовах глобалізації, відчуваючи зростаючі виклики і загрози своїй безпеці з боку світових, регіональних, національних і субнаціональних чинників. Безпекова ситуація не зазнала кардинальних змін. Продовжили свою дію чинники, що сформувалися протягом попередніх років. Проте пасивність державних інститутів, відсутність адекватних кроків у відповідь і на випередження, суттєво загострили наявні проблеми, повернули у поле публічної дискусії питання, які здавалося назавжди були зняті ще у середині 1990-х років.

Оцінка і прогноз розвитку ситуації: тенденції та позиції

Найбільший вплив на національну безпеку України протягом 2009 року спричиняли внутрішні чинники, насамперед руйнівна політична конкуренція, відсутність консенсусу українських еліт щодо безпекової політики держави, прогресуюча слабкість і недієздатність публічних інститутів, значне в них поширення корупції⁵⁶ тощо. Зазначені проблеми набували все більшої гостроти по мірі наближення президентських виборів у січні 2010 року.

Водночас, вперше з часів постання незалежної держави Україна зіткнулася із **потужними зовнішніми викликами своїй безпеці**. Насамперед таким чинником стала **глобальна фінансово-економічна криза**, що у 2009 році негативно вплинула на економічну безпеку України. Протягом року, попри відновлювані процеси другої половини 2009 року, падіння ВВП склало біля 12 %, а падіння промислового виробництва перевищило 20 %.

Характеризуючи цю кризу вже нині можна відзначити кілька важливих моментів. *По-перше*, відбувся остаточний *крах сподівань на завершення історії* в дусі Ф.Гегеля – Ф.Фукуями.

Історія не тільки не скінчилася, утворивши ліберальну демократію, але й пішла далі ще швидшими темпами саме внаслідок запровадження нових комунікаційних мереж на основі сучасних інформаційних технологій. Поступове формування глобального суспільства не тільки відкрило перед людством справді небачені горизонти, але й визначило нові небезпечні виклики і загрози безпеці окремих людей, цілих суспільств і

⁵⁶ За даними авторитетної міжнародної організації Transparency international Україна у 2009 році посідала 118 місце у рейтингу міжнародного сприйняття корупції.

держав. Ці виклики і загрози мають не тільки локальний та глобальний характер, а й такий, масштаб дії яких доволі складно спрогнозувати. Показовим у цьому контексті є виступ Дж. Сороса 22 лютого 2009 року у Колумбійському університеті. За його, і не лише його, прогнозами наслідком кризи стане суттєва перебудова світової фінансової системи і економіки взагалі, що, у свою чергу визначить суттєві зміни політичної системи.

Також *отримала значного удару модернізаційна парадигма*⁵⁷ та інші теоретичні підходи, що виходять з телеологічності історичного процесу. Натомість отримали підтвердження погляди, що історія людства є багатоваріантною і допускає існування безлічі можливих суспільних моделей. Висновок з цього теоретичного міркування для України полягає у відсутності заданості і неминучості західного вектору розвитку країни та можливості формування і стійкого функціонування протягом достатньо великого часу стабільних гібридних режимів недемократичного типу.

По-друге, були доконечно спростовані економічні теорії про безкінечне і безупинне зростання внаслідок створення віртуальної, постіндустріальної, інформаційної економіки, економіки послуг тощо. Вже у середині 2000-х років ці теорії зазнали суттєвого удару під час здуття бульбашок Інтернет-економіки, але сьогодні їм винесений остаточний вирок.

По-третє, 2009 рік підвів жирну риску під **перехідним постбіполярним устроєм, який іноді характеризували як однополярний**. Йдеться, насамперед про певну вичерпаність ідеологічного багажу, з яким провідні держави світу підійшли до фінансово-економічної кризи і пов'язаних з нею політичних трансформацій.

Слід чітко усвідомлювати, що *ідеї переавантаження*, проголошені американськими високопосадовцями і підтриманні росіянами у березні 2009 року під час візиту держсекретаря США Г.Клінтон у Москву, є лише *інтелектуальною завісою, ширмою до ідеологічного вакууму, що утворився після кризи парадигми просування демократії*, що залишалася основою для зовнішньополітичної стратегії як мінімум чотирьох американських президентів: Р.Рейгана, Дж.Буша старшого, У.Клінтона і Дж.Буша молодшого. Насправді ж зазнала суттєвого удару *взагалі ліберальна парадигма*, втілена ще В.Вільсоном. Відомі політичні філософи такі як болгарин Крастєв, говорять про еру нового реалізму.

Водночас, фінансова економічна криза поступово стала своєрідним силовим полем, що трансформує як чинні позиції провідних міжнародних гравців, так і їхній потенціал. Причому, оцінити такий вплив як однозначно негативний чи позитивний, неможливо. Обмеження фінансових можливостей стримує політ фантазії політиків, а отже зробить

⁵⁷⁵⁷ За історичною іронією саме в цей час багато українських оглядачів почали вслід за президентом РФ Дм.Медведевим говорити про необхідність модернізації України.

реальнішими і більш обмеженими цілі і завдання політики окремих держав, хоча водночас, подальше падіння, не виключено, призводитиме до агресивності та відчаю.

По-четверте, стрімко зростає націоналізм і, відповідно, національний егоїзм, звичайно, не лише у Європі, але і в ній також. На всіх світових перехрестях провідні світові лідери, включно із тими, хто аж надто далекі від лібералізму, клянуться у вірності і відданості високим ідеалам свободи і вільної міжнародної економічної конкуренції. Натомість, повертаючись у свої столиці, багато хто приймає протекціоністські заходи.

І справа не тільки і не стільки у зростаючій популярності крайніх правих. Дещо хвороблива увага до проблем міграції є скоріше суспільно більш толеруємою формою проявлення ображеного націоналізму в європейських країнах. На цьому тлі в умовах економічної кризи посилюватимуться протекціоністські настрої як в елітах, так і в широких суспільних прошарках. Причому, за певних умов, така ситуація може бути перенесена і на субрегіональний і регіональний рівень.

Відбувається *відносно послаблення міжнародних структур на користь національних*. Після багаторічного розмивання суверенітету тенденцією часу стає певне зміцнення національної держави. Зазначене насамперед відбувається в сфері безпеки. У міжнародному сенсі слід очікувати на збільшення важливості двосторонніх відносин, безпекових гарантій тощо.

Водночас, *триває формування нової архітектури глобального управління*, насамперед у фінансово-економічній сфері. Йдеться про формування і активну діяльність у 2009 році «групи 20», «групи 8», поступове відновлення діяльності G7, зокрема на рівні міністрів фінансів (січневе 2010 року засідання цієї групи без участі російського міністра фінансів).

*По-п'яте, окреслені вище тенденції не нейтралізують дію вже, нажаль, традиційних безпекових проблем. Віце-президент США Джо Байден на Мюнхенській конференції з питань безпеки у 2009 році визначив такі основні загрози міжнародній безпеці. Насамперед, це – **розповсюдження зброї масового знищення, небезпечних хвороб, зростаючий розрив між багатими і бідними, міжетнічна ворожнеча, швидке глобальне потепління і невизначеність із постачанням енергії, їжі та води, радикальний фундаменталізм.***

За кризових часів бідні біднішають швидше, а багаті багатіють стрімкіше – соціальний розрив зростає, а отже, відбувається суспільна та політична радикалізація, постають нові і зміцнюються старі екстремістські рухи. Отже, аналіз проблем засвідчує, що під впливом світової кризи небезпечність складових переліку загроз зазначених Джо Байденем лише зростає.

Наразі має сенс перейти у сферу припущень і прогнозів. Стосовно основних тенденцій розвитку обстановки в світі та викликів і загроз на період до 2020 року сьогодні не бракує міркувань, як в середовищі політологів та футурологів, так і на рівні самих міцних науково-дослідних організацій у світі. Дозволимо собі використати окремі результати, які були оприлюднені на п'ятому симпозиумі "GEOINT-2008", організованому Фондацією геопросторової розвідки США в доповіді директора Національної розвідки М. Мак-Конелла та в спеціальному звіті щодо імплементації Європейської стратегії безпеки під назвою «Забезпечення безпеки у світі, що змінюється» (грудень 2008).

Аналіз масштабності кризових явищ, їх без перебільшення системний характер є ознаками того, що криза може мати не простий циклічний характер. Навпаки вона може свідчити про наближення кінця періоду беззаперечної американської гегемонії і прискорення процесу перенесення економічного, а згодом і політичного центру світу в Азійсько-Тихоокеанський регіон. При цьому фіксується зростання потужності нових центрів сили та поглиблення глобалізаційних процесів.

На користь такого припущення може говорити і активно пропагована американськими політологами, у т.ч. і З.Бжезінським, концепція Хімерики або G2 («Великої двійки») – глобального кондомініуму США і КНР. Не так важливо чи матиме ця дискусія якісь практичні наслідки, чи все залишиться на рівні теоретичних побудов і науково-експертних розмов, що більш ймовірно. Важливіше інше: вперше з часів колапсу СРСР і руйнування біполярного світового устрою респектабельні американські аналітики визнали наявність держави спів мірної, у перспективі, за своїм потенціалом і актуальними можливостями з США.

Не залишає сумнівів і позиція Великої Британії, висловлена восени 2009 року міністром закордонних справ лейбористського уряду Д.Мілібеном у Королівському інституті міжнародних відносин: Рах Americana закінчується, завдання Європи у тому, щоб новим світом правила не G2 (США-КНР), а G3 (США-КНР-ЄС) при відповідному трансформуванні особливих відносин Лондона з Вашингтоном.

Відбувається значне загострення глобальних проблем людства, що обумовлюється зростанням конкурентної боротьби за енергоносії, продукти харчування та питну воду, а також загостренням демографічної ситуації (людство зростає на 1,2 млрд. протягом прогнозованого періоду) та глобальними кліматичними змінами.

Не можна не нагадати і про *зростання потенціалу конфліктності в світі*, що в першу чергу пов'язано із збереженням високого рівня терористичної активності й неконтрольованого розповсюдження зброї масового ураження та технологій подвійного призначення.

Регіональні виклики національній безпеці України

Події пов'язані з визнанням Косово на початку 2008 року зафіксували початок процесу *руйнування міжнародної правової бази європейської та світової безпеки*. Російську військову підтримку сапомопроголошених преспублік Північної Осетії та Абхазії, та визнання Москвою цих державних утворень де-юре, можна вважати прямим і безпосереднім наслідком цього прецеденту. Водночас, грузинсько-російський конфлікт 2008 року знову висуває на передній план у безпековому порядку денному Центрально-Східної Європи проблеми воєнної безпеки. *При цьому Кремль не тільки оголосив СНД зоною своїх привілейованих інтересів, але й переконливо довів обмеженість потенціалу та волі країн ЄС і США до втручання* на прикладі того ж так серпневого 2008 року збройного конфлікту з Тбілісі. Якщо такі припущення справедливі, то слід казати про початок достатньо довгої перебудови системи міжнародних відносин.

Ще одним, можливо непрямым, але важливим свідченням проекції серйозної дестабілізації міжнародної системи на Європу стали *російські мирні пропозиції*. Пропозиція Президента Дм.Медведева про розробку і підписання нового базового для простору Євро-Атлантики юридичного обов'язкового Договору про європейську безпеку свідчить не лише про спроби Кремля зруйнувати НАТО, але і про його глибоку занепокоєність ситуацією і страх перед майбутнім.

Якщо характеризувати безпекове середовище навколо України, то, передусім, слід насамперед сказати про нові, здебільшого нетрадиційні виклики і загрози. У Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні відбувається поширення традиційних та формування нових транскордонних ризиків та загроз. Йдеться, насамперед, про міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового ураження та її компонентів, наркотрафік, торгівлю людьми, контрабанду, піратство та інші види організованої злочинності, кібер-загрози тощо.

Україна - одна з ключових транзитних країн між Росією і Центральною Азією з одного боку, і Європою з іншого. Поряд з величезним позитивним потенціалом цей географічний факт має низку негативних наслідків, пов'язаних у першу чергу із діяльністю транскордонних організованих злочинних угруповань.

Через регіон проходять найважливіші канали нелегального постачання наркотиків від країн-виробників до найбільших ринків, із Азії в Європу. Великі обсяги нерозподілених ресурсів, насамперед земельних, провокують до створення тіньових, а подекуди і відверто чорних схем їхнього привласнення. Не слід забувати і про збудовані ще за часів існування СРСР і соцтабору різноманітні соціальні мережі - де-факто

соціальну інфраструктуру, відсутність культурних, мовних бар'єрів. Таким чином, в регіоні діють доволі потужні транскордонні злочинні угруповання, що безпосередньо впливають на державну владу, провокують корупційні дії. Появі та існуванню цих проблем сприяє й невирішеність багатьох питань у сфері прикордонного режиму, демаркації і делімітації кордону з Молдовою, РФ та Білоруссю.

Звідси – потребується розвиток співпраці у цій сфері з країнами-партнерами, вдосконалення міграційного законодавства у відповідності до міжнародних норм, зміцнення режиму функціонування кордонів, особливо на північно-східній ділянці, створення баз даних щодо перебування на території України мігрантів та членів міжнародних кримінальних угруповань. Необхідно використати досвід, який був отриманий при виконанні Меморандуму про взаєморозуміння між урядами України та Молдови та Європейською Комісією щодо надання нею допомоги в питаннях кордону в Україні та Республіці Молдова.

Також не слід забувати про такі **глобальні проблеми сучасності** як екологія, і насамперед глобальне потепління. Поряд із зрозумілими загрозами кліматичні зміни призводять до нових можливостей. Серед них більша доступність ресурсів Арктичної зони, у тому числі і транспортних. Введення Північного морського шляху у дію, що може стати реальністю найближчими роками призведе до радикальної зміни напрямів вантажних потоків з Європи в Азію. І Україні слід усвідомлювати це.

Повертаючись до традиційного порядку денного, слід зазначити, що на цьому рівні **визначальний вплив, принаймні з 2007 року, здійснює політика Російської Федерації, а також безпосередньо пов'язане з нею гальмування процесу розширення глобального Заходу, інституційно уособленого в НАТО і ЄС.**

При цьому, ще раз наголосимо, що **Центрально-Східна Європа вже далеко не центр світової уваги**, як це було протягом XX сторіччя. Зокрема інтерес Брюсселю до нашого регіону нині не суттєво перевищує його зацікавленість в Магрибі. А для США нагальні проблеми Пакистану, Ірану, Іраку і Афганістану навіть не можна порівняти з проблемами України та інших країн що знаходяться поміж НАТО і ОДКБ. Це, в свою чергу, істотно розширює арсенал засобів до якого можуть вдаватися у своїй боротьбі гравці в регіоні.

Протягом 2009 року відбувався *процес «перезавантаження»* американсько-російських відносин і пов'язаного з цим стосунків РФ-НАТО. Кульмінаціями цього процесу можна вважати візит президента США Б.Обами до Москви у червні 2009 року та вересневе (17.09.2009) рішення президента США про відмову від розміщення в Чехії і Польщі елементів третього позиційного району протиракетної оборони США.

Відновлення діяльності у другому півріччі 2009 року Ради Росія-НАТО засвідчила прагнення сторін розвивати взаємовигідні відносини і небажання країн Альянсу до втручання на пострадянському просторі.

Значення і тривалість цього процесу не варто перебільшувати. За оцінками аналітиків Інституту національних стратегічних досліджень Національного університету оборони США і Директорату Єврокомісії з питань зовнішніх відносин сьогоднішня «відлига» є тимчасовою. В подальшому вона зміниться тривалим загостренням суперечностей між Вашингтоном і Москвою. Чергове загострення ймовірно припаде на 2012-2016 роки.

Прогноз базується на наявності *фундаментальних протиріч у світосприйнятті Вашингтону і Брюсселю з одного боку, і Москви з іншого*. Йдеться насамперед про конфлікт цінностей. По-перше, Кремль не безпідставно вважає рецепцію західних цінностей російським суспільством прямою і безпосередньою загрозою чинному режиму. По-друге, у Москві вважають, що РФ перебуває на підйомі, і тому у черговий раз проголошують присмерки Заходу. Натомість у США і країни ЄС оцінюють Росію як регіональну державу та фіксують негативні тенденції в економіці, соціальній і демографічній сферах, регіональному вимірі тощо. Відповідно, одні і ті самі події і процеси сприймають в США-ЄС і РФ по різному і, тому отримують кардинально протилежні оцінки.

При цьому Москва, у повній відповідності з визначеними ще американським класиком Дж.Кенаном схемами мислення, **сприймає будь-які дії ЄС і США пострадянському просторі як безпосередню загрозу безпеці** і реагує за допомогою всіх доступних інструментів. Ці дії, абсолютно законні з погляду Кремля, розглядаються на Заході та у прикордонних з РФ країнах, у т.ч. в Україні, як *прояви імперських амбіцій*.

Отже намагання пояснити Кремлю, що прагнення, наприклад України, вступити до НАТО і ЄС не спрямовані проти РФ, від початку не мають жодного сенсу, бо виходять із раціональних посилок збалансування інтересів, там де йдеться про цінності, тим більш у специфічному їх сприйнятті. Причини цієї специфічності - у історичному досвіді та особливостях політичного режиму Росії.

До фундаментальних проблем сприйняття додається і низка не менш значущих проблем нижчого рівня. Йдеться про різне сприйняття ключового для Вашингтону питання нерозповсюдження ЗМУ, переоцінку Москвою значення ядерної зброї, різні, під час діаметрально протилежні погляди на іранську ядерну проблему, боротьбу з тероризмом, прагнення РФ до енергетичного монополізму на Європейському континенті, а також до ексклюзивного контролю над пострадянським простором».

Водночас, не слід забувати і про наявність багатьох сфер спільного інтересу РФ і НАТО. Йдеться насамперед про Афганістан, проблему мусульманського фундаменталізму тощо. А це означатиме, що скоріше за все конфліктність у відносинах матиме контрольований характер. Нової холодної війни не буде.

Складно розвивалися переговори між Вашингтоном і Москвою щодо скорочення стратегічних озброєнь. Попри наявний прогрес, документ на заміну договору СНО-1, термін дії якого сплив у грудні 2009 року підготовлено не було. Ці події спонукали президентів Б.Обаму і Дм.Медведева до заяви, у якій вони підтвердили свої гарантії державного суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки України.

Повертаючись до російського чинника, слід ясно усвідомлювати, що *Росія постала перед двома фундаментальними суперечностями. По-перше, суто консервативна і «охранительная» внутрішня політика, спрямована на пролонгацію статус-кво, вимушено поєднується з революційними методами також консервативної за своїми цілями зовнішньої політики держави, що прагне реваншу і відновлення своїх позицій.*

Насправді **Москва, і вона це чітко і відверто декларує зацікавлена не у змінах, а у фіксації статус-кво, чи поверненні до попереднього періоду.** Ключовим свідченням цього стала, як це не дивно, російсько-грузинська війна серпня 2008 року, коли дії РФ спрямовувалися саме на консервацію ситуації, сформовану протягом 1990-2008 років і її юридичне оформлення. Навпаки дії ж Тбілісі мали революційні завдання - відновлення суверенітету над Південною Осетією і Абхазією, що мала Грузинська РСР – фіктивно суверенна республіка СРСР, але фактично не реалізовувала незалежна Грузії.

Саме це протиріччя, з одного боку, значним чином обмежує можливості активного курсу Кремля за межами кордонів Російської Федерації. А з іншого, з огляду на суто внутрішні потреби, змушує витрачати значні ресурси на боротьбу з режимами, що виглядають чи сприймаються як підривні. Чи не найяскравішим прикладом такої політики є від самого початку прогашна для Росії спроба вплинути на процеси національної генези в Україні.

А, **по-друге, фундаментальні слабкості Російської Федерації, чи не найбільш вичерпно перелічені у липневому 2009 року інтерв'ю віце-президента США Дозефа Байдена Wall Street Journal, а також вересневій статті «Вперед, Росія» президента РФ Дм.Медведева (які до речі майже співпадають у оцінках) з одного боку, обмежують потенціал Кремля у стратегічному вимірі, а з іншого, провокують його на активні, а може й ризиковані дії у короткостроковій перспективі.**

Прямим підтвердженням такого твердження стали події конфлікту навколо постачання газу (Другої газової війни) взимку 2009 року. Протягом двох перших тижнів

2009 року Кремль, використовуючи можливості РАО «Газпром» розгорнув безпрецедентний наступ на Україну. Політика України в цьому питанні мала два основні виміри. По-перше, на технологічному плані - Київ це протистояння виграв, забезпечивши реверс газотранспортної системи і тим самим вигравши час. По-друге, в інформаційному плані - дії України слід характеризувати як провальні. Неспроможність сформувати чітку і зрозумілу позицію та донести її до європейської суспільної думки і урядів призвела до суттєвого удару по українському іміджу як надійного транзитера енергоносіїв.

Загалом, *інформаційно-гуманітарний вимір залишався чи не напруженішим напрямом російсько-українського протистояння.* Суперечки стосовно культурних подій, різних трактувань історичних подій і процесів призвели до суттєвого зростання напруженості у двосторонніх відносинах. Його піком стало серпневе 2009 року інтернет-звернення президента Російської Федерації Дмитра Медведєва, в якому він звинуватив Президента України В.Ющенка у реалізації антиросійської політики. У цьому ж зверненні Дм.Медведєв відклав прибуття нового посла РФ М.Зурабова до Києва на період до закінчення президентської каденції В.Ющенко.

Дуже суттєве значення для безпеки України відіграє позиція ЄС і провідних країн-членів Союзу. *Нині інтерес провідних західноєвропейських країн, а саме ФРН, Франції та Італії, у регіоні практично зводиться до безпекового порядку денного, і не більше.* Причому насамперед йдеться про питання енергетичної безпеки, тобто надійного і безперебійного транзиту газу та інших енергоносіїв східноєвропейськими країнами. Також важливими залишатимуться питання нелегальної міграції, наркотрафіку до ЄС тощо. А також певним чином і проблеми жорсткої безпеки, зокрема, недопущення воєнних дій і, відповідно, гуманітарної катастрофи. *Все це може повністю бути досягнуто за рахунок видачі Кремлю мандата на управління.*

Особливу роль у нашому регіоні відіграватиме зростаюча потуга Китайської Народної Республіки. Поки що інтерес Пекіну обмежується проблемами отримання технологій і моніторингу ситуації. Але вже нині окремі дії КНР суттєво впливають на безпеку Центральної і Східної Європи. Чи не останнім прикладом стало підписання китайсько-туркменського контракту на постачання до 40 млрд. кубічних метрів природного газу на рік. Це автоматично суттєво обмежило потенціальні можливості диверсифікації постачання енергоносіїв до України і низки інших країн. За збереження чинних тенденцій і за умов успішного вирішення Пекіном внутрішніх суперечностей, вплив КНР у світі, і в регіоні зокрема, лише зростатиме.

§2. ДІАЛОГ З НАТО ПІСЛЯ ЮВІЛЕЙНОГО САМІТУ

2009 рік в цілому не позначився значними здобутками на шляху євроатлантичної інтеграції України. Хоча для пересічних українців він був малопомітним, вітчизняні дипломати упевнені, що їм є чим пишатись. Протягом 2009 року кожна сторона виконала тактичні завдання, не поступившись своїми інтересами: Україна максимально скористалась можливостями компромісу з НАТО щодо РНП та перспективи членства, а НАТО, наголошуючи на необхідності виконання Україною домашнього завдання в форматі РНП, за умов відсутності консенсусу серед політичних сил напередодні президентських виборів в Україні, взяла паузу для відновлення клімату довіри з Російською Федерацією, не відмовляючись від обіцяного Україні членства в Альянсі. Аналіз найважливіших подій у відносинах Україна-НАТО та декларацій з обох боків підтверджує цю тезу.

Річна національна програма на 2009 рік з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного Договору

Річна національна програма на 2009 рік з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного Договору (РНП) після нетривалих закидів у нібито втраті ПДЧ у Бухаресті, досить легко увійшла у щоденний лексикон українських політиків та експертів. Щоправда, певна неспішність в її розробці та прийнятті, ледь не звела на нівець оптимістичні очікування.

Зважаючи на складність і різноплановість підготовки країн до членства в НАТО, розробка РНП є максимально централізованим процесом, який потребує створення відповідних урядових органів в структурі держави із завданням координації зусиль всіх міністерств і відомств держави, а також міжвідомчих робочих груп, відповідальних за хід виконання РНП. Робота над проектом РНП, що здійснювалась новоствореним Координаційним бюро європейської та євроатлантичної інтеграції в Секретаріаті Кабінету Міністрів спільно з експертами Міжнародного секретаріату НАТО та держав-членів НАТО, виявила недосконалість системи координації діяльності державних органів України у сфері євроатлантичної інтеграції. Лише 7 серпня 2009 року Указом Президента України було затверджено першу РНП, яка є цілковито внутрішнім документом. Під час розробки РНП, експерти Міжнародного секретаріату НАТО наполегливо рекомендували українській стороні наповнювати програму не декларативними, а чітко сформульованими

і, головне, реальними завданнями, що дозволило б ефективно імплементувати та успішно звітувати.

Слід зауважити, що РНП не був українським винаходом. У 1999 році на Вашингтонському саміті у процедуру вступу введено етап так званого “кандидатства”, який отримав офіційну назву План дій щодо членства (ПДЧ). Відтоді країни, які виявляли політичну волю до членства в Альянсі, спершу повинні приєднатися до ПДЧ (що означає визнання з боку НАТО їх кандидатами на вступ), реалізувати його шляхом виконання річних національних програм, а вже після того вести переговори про вступ до Альянсу.

Слід усвідомлювати, що ПДЧ значною мірою сприяє підготовці до вступу в Альянс, але вона не є гарантією майбутнього членства. Хоча, в історії діяльності НАТО випадків ухвалення негативного рішення щодо приєднання країни-кандидата після виконання ПДЧ, досі не було. ПДЧ вважається виконаною після позитивного схвалення реалізації країною-претендентом річних національних програм. Такі програми можуть виконуватись від одного до кількох років. Заслуговує уваги той факт, що розробка та якісне виконання РНП, надає країні, що прагне членства в НАТО, певні пільги, необхідні для посилення ефективності її просування до членства в Альянсі. Тому, країна має можливість максимально залучатися до всіх процесів, що відбуваються в рамках РСАП, включаючи “Процес планування і оцінки сил” (ППОС), “Політико-військові основи залучення партнерів до операцій НАТО/ПЗМ”, “Концепцію поглибленої програми підготовки та освіти в рамках ПЗМ”.

Перша українська РНП розроблялась у повній відповідності до вимог ПДЧ з метою їх подальшого визнання Альянсом, як достатнього інструменту підготовки нашої країни до вступу в НАТО. РНП на 2009 рік передбачала широкий комплекс заходів, спрямованих на здійснення реформ у всіх сферах суспільного та державного життя України, досягнення стандартів євроатлантичної спільноти.

З метою імплементції блоку завдань РНП, Кабінетом Міністрів України було затверджено план, який передбачав реалізацію 250 заходів. З прийняттям РНП втратив чинність Цільовий План на 2009 рік. РНП - 2009 складалась із преамбул (короткі за змістом описові частини з інформацією про поточний стан та перспективні напрямки діяльності у відповідних галузях співробітництва з НАТО), середньострокових цілей (стисла інформація про напрями роботи у відповідній галузі протягом найближчих 3-5 років) та пріоритетних завдань на 2009 рік. В РНП було передбачено повний спектр реформ: судова і адміністративна, розвиток ринкової економіки, реформа органів державного управління, трансформації у секторі безпеки і оборони, посилення інформаційної безпеки та боротьби з корупцією.

На Комісію Україна-НАТО було покладено завдання - щорічно оцінювати прогрес, досягнутий в результаті виконання РНП. При цьому, відповідальність за її реалізацію покладено на Україну.

Вже у жовтні 2009 року Україна отримала схвальний відгук щодо досягнення прогресу у виконанні РНП - 2009 та пропозиції щодо її імплементації у 2010 році. Під час візиту в Україну 22 жовтня 2009 року делегації оціночної місії Міжнародного секретаріату НАТО, її глава -заступник помічника Генерального секретаря НАТО з питань безпекового співробітництва та партнерства Роберт Сімонс дав, в цілому, позитивну оцінку виконання Україною, особливо на міжвідомчому рівні, першої Річної національної програми. Було схвально оцінено реалізацію завдань технічного, правового розділів програми, а також розділу, присвяченого питанням національної безпеки. Експерти НАТО відзначили позитивну діяльність у військовій сфері, що проводилася по лінії Міністерства оборони України. Натомість, експерти НАТО звернули увагу на проблему ресурсного забезпечення.

Пізніше у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі 16 листопада 2009 року під час сьомих неформальних консультацій Україна-НАТО на високому рівні за участі міністрів оборони та інших вищих посадових осіб України та країн-членів НАТО Генеральний секретар А.Ф.Расмуссен зазначив, що Україна досягла значного прогресу в реформуванні оборонної структури, проте зауважив, що, незважаючи на поточну економічну ситуацію, Україна повинна неухильно продовжувати проведення внутрішніх реформ згідно з євроатлантичними стандартами.

Ювілейний саміт НАТО у Страсбурзі та Келі

У ході ювілейного саміту НАТО 3-4 квітня 2009 року у Стасбурзі та Келі глави держав та урядів країн-членів Альянсу висловили намір НАТО продовжувати політику “відкритих дверей”. При цьому Україну як і інших партнерів та Росію “про всяк випадок” не було запрошено. Бухарестський досвід навчив бути далекоглядними.

Поза тим, у підсумковій декларації було підтверджено усі рішення щодо України, ухвалені на Бухарестському саміті та засіданні міністрів закордонних справ у грудні 2008 року. Союзники високо оцінили внесок нашої держави у загальну безпеку, включаючи їх участь у миротворчих операціях під егідою НАТО. Окремо було підкреслено, що політична стабільність в Україні є вкрай важливою для успішної реалізації політичних та економічних перетворень, а також реформ безпекового та оборонного секторів. Напередодні саміту Україна зробила черговий внесок у зміцнення міжнародної

стабільності та в боротьбу з тероризмом, надавши дозвіл на проліт над її територією літакам, що забезпечують усім необхідним розгорнуті в Афганістані сили НАТО. які входять до складу Міжнародних сил сприяння безпеці. У штаб-квартирі НАТО 2 квітня 2009 року Україною було підписано Угоду (у формі обміну листами) між Кабінетом Міністрів України та Організацією Північноатлантичного Договору стосовно транзитного перевезення територією України невійськових вантажів НАТО та держав-контрибуторів МССБ для забезпечення операцій МССБ в Афганістані. 16 грудня 2009 року Кабінетом Міністрів України прийнято постанову про тимчасове застосування зазначеної Угоди.

Декларація про доповнення до Хартії про особливе партнерство між НАТО та Україною

Наступним важливим кроком у розвитку правових відносин України та НАТО стало підписання 21 серпня 2009 року у штаб-квартирі Альянсу Декларації про доповнення до Хартії про особливе партнерство між НАТО та Україною від 09.07.1997. Цей документ, апріорі не мав на меті досягти кардинального прогресу у відносинах, втім, тривалі дипломатичні переговори дозволили зафіксувати певні принципові домовленості для України.

У цій Декларації зокрема визначено, що Комісія Україна-НАТО (КУН) має відігравати центральну роль у поглибленні політичного діалогу та співробітництва, а також у підтримці зусиль України на проведення реформ, спрямованих на набуття нею членства у НАТО. Ця Декларація є продовженням угоди, досягнутої міністрами закордонних справ у грудні 2008 року щодо внесення змін у Хартію Україна-НАТО, які відображають рішення, прийняті на Самміті НАТО в квітні 2008 року в Бухаресті.

Якби не розголос в ЗМІ, спровокований негативною реакцією Місії Росії при НАТО навколо підписання Декларації про доповнення Хартії про особливе партнерство, можливо, ця подія так і залишилася б черговим формальним актом, непомітним для широкого загалу. Невдоволення РФ, вочевидь, було викликано наступним пунктом цієї декларації: *“На додаток до передбачених Хартією регулярних зустрічей для проведення консультацій та розвитку співробітництва Комісія Україна-НАТО скликатиметься на вимогу України у відповідності до параграфу 8 Рамкового документа Партнерства заради миру, якщо Україна відчуватиме пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності чи безпеці.”*⁵⁸

⁵⁸ Декларація про доповнення до Хартії про особливе партнерство між НАТО та Україною, 21.09.09

Російська сторона вустами Постійного представника РФ при НАТО Дмитра Rogozina діяла на випередження з оприлюдненням своєї реакції, скориставшись вихідним днем в Україні. Риторика одіозних заяв Rogozina російським ЗМІ в день відзначення річниці незалежності України не мала нічого спільного з мовою дипломата дружньої сусідньої держави. В ній були всі ознаки втручання у внутрішні справи України. Після цього низка заяв та спростувань як з боку Міжнародного секретаріату НАТО, так і української сторони були марними а головне, породили додаткові запитання та некоректні оцінки.

Відсутність узгоджених між офісом речника НАТО та Місії України при НАТО заяв та коментарів для ЗМІ стали результатом різних оцінок значення цього документу та його тлумачення як в Росії, так і в Україні. Тоді російські ЗМІ в тенденційному світлі подали викривлену інформацію з прес-конференції офіційного речника НАТО Джеймса Аппатурая, який нібито заявив, що НАТО не має наміру надавати Україні військову допомогу та допомогу в забезпеченні її територіальної цілісності. Згадана сентенція дала чергову можливість Д. Rogozinu зробити висновок про усунення Північноатлантичного альянсу від будь-якої підтримки України у разі виникнення загрози її територіальній цілісності. Звичайне роз'яснення різниці між правами держави – члена Альянсу, що вправі користуватися дією статті 5 Вашингтонського договору, і іншою державою, було подане російською владою та ЗМІ щонайменше як дискримінація України. Поширена інформація і коментар до неї Д. Rogozina стали свідомим спотворенням дійсності з цілком прозорою метою – дискредитації відносин між Україною і НАТО.

Разом з тим, слід зауважити, що розголос навколо цього питання мав також і практичну користь для України – привернути увагу міжнародної громадськості до прогресу у розвитку відносин України і НАТО, з'ясувати більш чітку позицію держав – членів НАТО щодо механізму використання Комісії Україна – НАТО відповідно до підписаної Декларації.

Участь України в місіях та навчаннях НАТО

У 2009 році Україна брала активну участь у підтримці миру та безпеки на євроатлантичному просторі в якості держави-контрибутора усіх поточних миротворчих місій під проводом НАТО.

Український контингент у складі багатонаціональних сил КФОР (Міжнародних сил безпеки в Косово) нараховує 185 військовослужбовців, котрі виконують свої завдання як частина українсько-польської оперативної військової групи „УкрПолБат” у складі багатонаціональної тактичної групи “Схід” під командуванням США.

Україна була представлена у Тренувальній місії НАТО в Іраку (ТМН-І), в якій були задіяні 10 офіцерів ЗС України.

Враховуючи складність ситуації в Афганістані та неоднозначну позицію інших країн-членів НАТО, Україна утрималась від збільшення своєї присутності в цій країні (як це передбачалось проектом Указу Президента про збільшення українського миротворчого персоналу загальною чисельністю до 20 осіб). Раніше до складу Групи з реконструкції афганської провінції Гор (в рамках МССБ) було направлено 10 осіб миротворчого персоналу України.

Україна протягом 2009 року вела підготовку взводу, що спеціалізується на захисті від ядерних, біологічних та хімічних загроз, для його участі у Силах реагування НАТО (СРН). Якщо цей взвод буде визнано боєготовним до початку другої половини 2010 року, то Україна буде першою країною-партнером, яка зробить свій внесок у СРН. Україна також запропонувала свої сили й засоби для здійснення стратегічних транспортних перевезень повітрям у наступній ротатії СРН.

26 листопада 2009 року корвет українських ВМС «Тернопіль» став під національне оперативне управління після повернення із Середземномор'я, де цей корабель брав участь в операції «Активні зусилля» (Операція «Ектив ендевор», ОАЕ), яка є морською операцією НАТО в рамках боротьби проти тероризму. Місія, яка передбачена для ОАЕ, полягає в проведенні військово-морських операцій з метою демонстрації рішучості НАТО допомогти стримувати терористів, руйнувати їхні плани та захищати від їх терористичних дій.

Вже втретє корабель «Тернопіль», – і вп'яте, коли загалом український корабель – взяв участь в ОАЕ після підписання Меморандуму про взаєморозуміння. В цьому документі в березні 2007 року було визначено деталі участі українських ВМС в операції НАТО. Ця участь українського корабля в операції підтвердила поступове підвищення рівня оперативної сумісності українських ВМС і їх здатність брати ефективну участь в протидії спільним загрозам морського тероризму.

Досягнення у рамках ОАЕ вражають, вони є серйозним чинником стримування терористичної діяльності в Середземному морі. Ця операція, яку без перебільшення можна вважати важливим каталізатором співпраці з країнами – нечленами НАТО, забезпечує НАТО і країнам-учасникам краще розуміння ситуації з морським судноплавством і наявними можливостями. Ці результати будуть корисними для того, щоб розробити тактику і процедури для інших оперативних заходів, в тому числі в рамках боротьби проти піратів.

В рамках пошуку можливих форм взаємодії у боротьбі з піратством у квітні 2009 року Служби безпеки України поінформувала НАТО про готовність направити групу спеціального призначення „Альфа” для участі в операції НАТО з протидії піратству „Елайд протектор” (паралельно з можливістю участі в операції ЄС „Аталанта” поблизу берегів Сомалі). 17 серпня 2009 року відповідно до рішення ПАР НАТО розпочалась операція по боротьбі з морським піратством в районі Африканського Рогу під назвою „Океанський щит”, яка стала продовженням операції „Елайд протектор”, що тривала в районі Аденської затоки з весни 2009 року.

Україна висловила свої пропозиції щодо можливого внеску у реалізацію британсько-французької ініціативи зі зміцнення вертолітних спроможностей Альянсу. Опрацювання правових засад та технічних умов участі України в ініціативі буде продовжено в 2010 році.

Серед відвертих невдач України в 2009 році на шляху євроатлантичної інтеграції слід відзначити відмову нашої держави від проведення міжнародних військових навчань на своїй території. Верховна Рада двічі відмовилась навіть розглянути законопроект про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України у 2009 році для участі у навчаннях. У результаті цього вперше було скасовано проведення двох важливих військових навчань – “Сі Бріз” та “Швидкий Тризубець”, які є частиною програми НАТО “Партнерство заради миру». Слід нагадати, що головним завданням навчань “Сі Бріз – 2009” у зв’язку з частими випадками захоплення піратами цивільних суден та їх екіпажів поблизу берегів Сомалі, мала стати підготовка підрозділів ВМС України до боротьби з піратством. У навчаннях “Сі Бріз – 2009” мали взяти участь 14 кораблів, катерів і допоміжних суден ВМС, 3 кораблі Державної прикордонної служби, 7 вертольотів і 3 літаки авіації Військово-морських сил, Сухопутних військ і Повітряних сил ЗСУ, близько півтори тисячі військовослужбовців, понад 50 одиниць бронетанкової та автомобільної техніки. Крім того, під час цих навчань мав пройти завершальний етап державних випробувань військово-транспортного літака Ан-70. Зокрема, під час навчань з літака Ан-70 різними способами мали десантуватися підрозділи аеромобільних військ і морської піхоти Збройних сил України. Верховна Рада унеможливила реалізацію цих важливих, з точки зору військових спроможностей України планів, підірвала міжнародний авторитет України як надійного контрибутора безпеки. Через відмову ВР розглянути питання допуску іноземних військових, були зірвані ще кілька міжнародних навчань за участі України. Відповідно до президентського законопроекту, загалом у 2009 році планувалось провести 11 багатонаціональних військових навчань.

55 –а Генеральна Асамблея Асоціації Атлантичного договору

З 7 по 9 жовтня 2009 року вперше в українській столиці проходила 55-та Генеральна Асамблея Асоціації Атлантичного Договору (ГА ААД) "Безпека для громадянського суспільства в XXI столітті"⁵⁹. Це найбільш представницький громадський форум з питань міжнародної безпеки, який щорічно проводиться у країнах-членах Асоціації. До Києва прибули понад 300 делегатів з 42-х країн, серед яких провідні фахівці у сфері міжнародних відносин, експерти, дипломати, військові. У заході взяли участь відомі українські політики, науковці, громадські діячі. Роботу ГА ААД висвітлювали близько 70 українських та іноземних журналістів. Провівши на високому рівні цей форум, Україна вкотре підтвердила свій авторитет, як впливового та надійного гравця європейської політики в галузі безпеки, а також надала чіткий мотивований сигнал щодо свого прагнення увійти до клубу високорозвинених держав, яких об'єднують спільні демократичні цінності та високі стандарти розвитку і безпеки.

Генеральна Асамблея у Києві стала форумом друзів України, де було поглиблено трансатлантичний діалог. Іноземні та українські учасники 55-ї Генеральної асамблеї спільно шукали відповіді на виклики міжнародній безпеці та стабільності. Говорячи про покликання ААД, її президент Карл Ламерс відзначив, що у нестабільному світі громадський сектор має допомогти суспільству краще зрозуміти, що являє собою Альянс. За його словами, "інформувати суспільство про виклики, перед якими стоять наші країни, а також гарантувати безпеку і свободу для всієї спільноти, є завданням ААД". "Ми поділяємо цінності і зобов'язання в Євроатлантичному домі і не повинні дозволити нас розділити, тому у сучасному світі тісні зв'язки між членами НАТО залишаються надією захисту та безпеки", - наголосив президент ААД.

У ході Асамблеї відбулись цікаві та корисні дискусії під час паралельних тематичних засідань з енергетичної та фінансової безпеки в розширеному Чорноморському регіоні, про роль громадської дипломатії як засобу підтримки безпеки. Також були здійснені оцінки українського внеску в міжнародну безпеку. Делегати національних асоціацій та керівництво Секретаріату Асоціації Атлантичного договору висловили готовність надавати допомогу і підтримку Україні з реалізації її євроатлантичних прагнень.

⁵⁹ ААД (Асоціація Атлантичного Договору) – це один із найбільших громадських форумів, що займається питаннями безпеки. Створена в 1954 році, вона об'єднує національні добровільні і неурядові організації країн – членів НАТО на підтримку діяльності Альянсу і задля досягнення цілей Північноатлантичного договору. З початку 1990-х років ААД приймає асоційованих членів з країн-партнерів НАТО. Україна є асоційованим членом ААД з 1995 року.

Без перебільшення можна зробити висновок, що, Генеральна Асамблея у Києві стала форумом друзів України, де було поглиблено діалог між Сходом і Заходом, відбувся відвертий обмін думками щодо нової стратегічної концепції НАТО з розширення Альянсу.

На Асамблеї були озвучені міжнародні громадські ініціативи щодо досягнення порозуміння і налагодження співпраці у сфері європейської безпеки. Зокрема отримала підтримку ініціатива президента Асоціації pana Карла Ламерса щодо заснування Дня НАТО, який об'єднає всі країни, що поділяють цінності Північноатлантичного альянсу. Підготовка та проведення ювілейної Генеральної асамблеї стали тим першим прикладом поєднання зусиль виконавчої, законодавчої влади та громадського сектору. Роль публічної дипломатії, яку раніше в українських державних установах недооцінювали, нині набуває цілком практичного виміру для євроатлантичної інтеграції України. Це доведено на прикладі роботи Асамблеї.

Попри стриману та обережну позицію більшості кандидатів в президенти України до розвитку майбутніх відносин з НАТО, саме зазначений форум виявився надзвичайно вчасною нагодою для нашої країни заявити у себе вдома вустами громадськості про незворотність євроатлантичної інтеграції України. Деякі політичні “шанувальники” євроатлантичної інтеграції не змогли нарікнути у нібито нав'язуванні владою суспільству євроатлантичної моделі розвитку, яке, начебто, не підтримує більша частина населення.

Україна та нова Стратегічна концепція НАТО

Запрошення України долучитися до обговорення нової Стратегічної концепції НАТО можна вважати певним визнанням, в якості не просто партнера, а як майбутнього члена цієї організації. Формально процес роботи над документом був започаткований 7 липня 2009 року в Брюсселі на ініційованій НАТО представницькій міжнародній конференції з міжнародної безпеки.

Нова стратегічна концепція НАТО має замінити прийняту в 1999 році, що, як очікується, буде враховувати такі нові загрози міжнародній безпеці, як піратство і енергетична безпека, кібертероризм. Закласти основу нового концепту було доручено 12 мудрецам на чолі з Мадлен Олбрайт, її заступником став колишній голова компанії Royal Dutch Shell голландець Йерун ван дер Веер. До складу експертної групи, членів якої схвалив і контролює генсек НАТО, увійшли представники дипломатичної та наукової спільнот Канади, Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії, Туреччини, Іспанії, Польщі, Латвії та Греції. Так звана «Група мудреців» на чолі з М.Олбрайт почала роботу

над новою стратегічною концепцією НАТО у вересні 2009 року. Концепція має бути представлена наприкінці 2010 року.

В Україні на офіційному рівні була організована робота з підготовки пропозицій до нової Стратегічної концепції. Своє бачення та пропозиції до концепції мали можливість висловити громадські організації. Актуальність участі неурядового сектору зумовлена суттєвою відмінністю механізму підготовки нової Стратегічної концепції від попередніх. На відміну від процесу підготовки попередніх Концепцій, коли робота покладалася переважно на урядові структури, перший етап підготовки пропозицій до нової Стратегічної концепції здійснюється у формі відкритих дискусій за участі багатьох експертів-стратегів. Делегуванням повноважень від бюрократії до експертної спільноти НАТО сподівається знайти рішення у тих сферах, де нині не вистачає порозуміння на офіційному рівні, а також підвищити рівень обізнаності, співучасті та підтримки діяльності Альянсу в суспільстві.

До підготовки пропозицій залучаються не лише національні неурядові експерти, а й західні партнери. Такі пропозиції, очевидно, можуть бути узгоджені, але не обов'язково співпадатимуть з офіційною позицією української влади. Звісно, Україна зацікавлена в якомога чіткішому закріпленні в концепції свого статусу, як майбутнього члена. Крім того, для України є важливим зміцнення гарантій своєї національної безпеки, як держави, що добровільно відмовилася від ядерної зброї, та укладення у цьому зв'язку юридично зобов'язуючого документа на заміну Будапештського меморандуму 1994 року.

Навіть за оцінками деяких політиків країн-членів НАТО, нова стратегічна концепція не повинна залишити двозначність для натовських партнерів. Зокрема, міністр європейських справ Чехії Штефан Філе вважає, що стратегічна концепція має забезпечити НАТО та його союзників зрозумілою основою для подальшого розширення. Він вказує на те, що політична та безпекова структури НАТО не можуть бути завершеними без країн, які стоять на порозі, або біля дверей НАТО та ЄС. Ш.Філе закликає знайти кращу відповідь на їхнє (маючи на увазі і Україну) бажання вступити до альянсу: “НАТО більше не може повторити сценарій саміту Бухаресту-2008. Там ми дали Україні та Грузії зобов'язання, що вони вступлять в НАТО, але не дали їм інструментів та зрозумілих вказівок, як це зробити”. В ході Вільнюської конференції з питань перспектив нової Стратегічної концепції, що відбулась у жовтні 2009 року, більшість учасників конференції висловились за необхідність збереження у новій Стратегічній концепції НАТО політики “відкритих дверей”, недопущення застосування вето країнами - не членами НАТО - на рішення щодо розширення організації, а також права будь-якої держави мати, або створювати власні зони впливу.

Засідання Комісії Україна-НАТО

3 грудня 2009 року у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі відбулось засідання Комісії Україна-НАТО (КУН) на рівні міністрів. Вони оцінили стан реформ в Україні в рамках виконання Річної національної програми (РНП). Союзники оцінили досягнуті результати та звернули увагу на ті сфери, які можна вдосконалити. Український міністр повідомив своїх колег про те, що урядом України 2 грудня 2009 року було схвалено проект Річної національної програми на 2010 рік.

Міністри закордонних справ Комісії Україна-НАТО (КУН) обговорили питання подальшого розвитку Особливого партнерства між НАТО та Україною у контексті виконання Україною Річної національної програми - 2009.

Звертаючись до своєї оцінки виконання Україною першої Річної національної програми, міністри НАТО зазначили, що Україна здійснила прогрес, проте робота ще залишається. Вони закликали Україну провести вибори 2010 року згідно з міжнародними стандартами та покращити міжвідомчу співпрацю при виконанні Річної національної програми. З боку країн-членів НАТО було висловлено занепокоєння у зв'язку із уповільненням безпекових та оборонних реформ, наголошено на необхідності підготовки результатів Стратегічного оборонного огляду, який слугуватиме показником того, що Україна будує свої цілі відповідно до наявних ресурсів.

Міжнародний секретаріат НАТО та країни-члени Альянсу надають допомогу в реалізації цього Оборонного огляду, а також надають поради Україні стосовно проведення комплексного аналітичного огляду в державному секторі безпеки, що виходить за межі Міністерства оборони та Збройних Сил, з метою залучення до цього процесу усіх структур, та розробки політичних підходів, пов'язаних з безпекою держави.

Міністри НАТО висловили сподівання, що Україна своєчасно затвердить та реалізує Річну національну програму - 2010. Міністри НАТО високо оцінили внесок України в усі основні операції та місії під проводом НАТО, такі як Сили НАТО з підтримання миру у Косово (КФОР), операцію «Активні зусилля» у Середземному морі, Міжнародні сили сприяння безпеці (МССБ) в Афганістані та Навчальну місію НАТО в Іраку. Міністри особливо відзначили готовність України збільшити свій вклад до МССБ. Вони також привітали рішення України зробити внесок у Сили реагування НАТО (СРН) – це буде першим внеском такого роду від країни-партнера. Союзники подякували Україні за її визначний внесок у всі операції та місії під проводом НАТО. Міністр закордонних справ П. Порошенко підтвердив наміри України посилити участь у цих операціях. Вони

привітали згоду України надати дозвіл на транзитне перевезення вантажів територією України на підтримку діяльності МССБ та висловили сподівання, що це рішення буде виконано Україною найближчим часом. Міністри КУН погодилися з тим, що зусилля України в доведенні об'єктивної інформації про Альянс до своїх громадян є надзвичайно важливими. Вони також звернули увагу на прогрес, досягнутий у сфері громадської дипломатії, та наголосили на важливості вирішення питання щодо спільного розміщення офісів НАТО у Києві.

Наукова та екологічна співпраці між НАТО і Україною

Співробітництво в гуманітарній та науковій сферах між Україною і НАТО часто відбувається непомітно для широкого загалу. Навіть експерти інколи нехтують цими питаннями як малозначущими. Втім, ця сфера заслуговує значної уваги та об'єктивної оцінки. Спільна робоча група Україна – НАТО з наукової й екологічної співпраці 29 травня 2009 року провела засідання у штаб-квартирі НАТО, на якому розглянула хід виконання ключових проектів і визначила сфери подальшої співпраці в рамках програми „Наука заради миру і безпеки” (SPS). Слід зазначити, що пріоритетні напрямками наукової співпраці України з НАТО охоплюють такі сфери, як інформаційні технології, кіберзахист, безпека довкілля, безпека харчових продуктів, біологічні науки і біотехнології. Співпраця з кіберзахисту визначена у РНП поряд з іншими заходами в сфері захисту від тероризму. У цій сфері Україна має значний науково-дослідний потенціал.

У сфері безпеки довкілля у 2009 році тривало виконання двох головних проектів. Перший стосується знезаражування ґрунту і підземних вод в районі аеродрому „Прилуки”. Другий спрямований на моніторинг можливих повеней в басейні річки Прип'ять, забрудненої радіоактивними ізотопами внаслідок протікання через територію чорнобильської зони відчуження. Ризик забруднення також існує для сусідніх Білорусі і Росії і ця зона визначена як гаряча точка екологічної безпеки згідно з ініціативою ENVSEC⁶⁰.

Спільна робоча група також обговорила стан проекту з розробки найсучаснішого генератора рентгенівського випромінювання у Харкові. Ця технологія дає змогу генерувати випромінювання з особливими унікальними характеристиками для

⁶⁰ Ініціатива з екології і безпеки (ENVSEC) була започаткована Організацією з безпеки і співробітництва в Європі, Екологічною програмою ООН і Програмою розвитку ООН в 2002 році. НАТО встановила зв'язок з цією ініціативою в 2004 р. з метою координації відповідних заходів, зокрема в рамках програми НАТО „Наука заради миру і безпеки”(www. envsec.org).

спеціального використання в медицині, біології і фізиці. Проект відновився після затримок і проблем з фінансуванням і має бути завершений до 2010 року.

Ще однією важливою сферою для обговорення була Українська дослідницька і академічна мережа (УРАН), створена за підтримки НАТО. Вона надає сотням науковцям з 56 установ з усієї України доступ до міжнародних ресурсів, таких як наукові журнали і бази даних, а також науково-освітньої мережі Європейського Союзу GEANT. Ініціатива УРАН допомагає українським дослідникам краще інтегруватись у світове наукове і академічне співтовариство. Уряд України має наміри інвестувати 1,15 мільйона гривень у подальший розвиток цієї мережі. 17 вересня 2009 року закінчився проект гранту НАТО з розвитку інфраструктури мереж в Тернополі. Цей грант був профінансований у сумі 129 тисяч євро з бюджету програми «Наука заради миру і безпеки». У регіоні існує потужна академічна і дослідницька база, до якої входять Тернопільський Національний економічний університет, Медичний університет; Політехнічний та Гуманітарний інститути.

Завдяки цьому гранту чотири основні установи змогли придбати обладнання, таке, як «супер» комп'ютери, модеми і оптоволоконні кабелі для підключення до Інтернету, що дасть змогу співробітникам і студентам встановлювати і підтримувати зв'язки з академічними і науковими колами. Консультанти НАТО дали професійні поради і допомогли впровадженню цього проекту.

На додаток до сприяння місцевій і регіональній співпраці між університетами і дослідницькими установами, проект також робить важливий внесок у поліпшення інформованості широких кіл громадськості цього регіону про НАТО.

6-7 травня 2009 року. у Брюсселі під егідою Спільної робочої групи з питань воєнної реформи відбулися експертні консультації з розширення співробітництва України з НАТО у сфері кібернетичного захисту, під час яких досягнуто домовленість про створення Робочої підгрупи Україна – НАТО з питань кібернетичного захисту у форматі „ad hoc”.

Перспективи України на шляху євроатлантичної інтеграції

У 2010 році в новій стратегічній концепції Альянс має дати відповіді на три глобальні питання: якими будуть відносини з Росією та Україною; чи потрібно змінювати правила прийняття рішень; чи залишиться незмінним масштаб глобальних амбіцій Альянсу. З РФ в інтересах держав-членів НАТО краще припинити безперспективну конкуренцію і виробити практичне бачення співпраці на основі спільних програм. Це, в свою чергу, пом'якшить клімат недовіри та постійного роздратування в

Москві щодо поглиблення відносин України та НАТО. Що стосується процесу прийняття рішень, то НАТО має визнати, що збільшення кількості членів робить залежність від консенсусу ще більш громіздкою, вимагаючи прийняття більш гнучкого підходу до управління. Альянс повинен стримати свої амбіції в бажанні стати всесвітнім могутнім безпековим захисником. Інакше це прискорить його розпад, а не трансформацію. Принаймні за прогнозами радника Президента США з питань національної безпеки Збігнева Бжезінського, у разі відмови європейських союзників США продовжувати кампанію в рамках МССБ в Афганістані, Альянс може постати перед загрозою припинення свого існування⁶¹.

НАТО, вочевидь, продовжуватиме вести діалог з Росією у питаннях європейської безпеки, проте, ані Німеччина, ані інші країни-члени Альянсу не погодяться надати Росії право вето у питаннях НАТО, в питаннях розширення включно. Це може здаватися науковою фантастикою, але право вето могло б бути реальним у випадку якби російський проект Договору про європейську безпеку знайшов широку підтримку в європейських столицях.

Неприємний парадокс для НАТО і, можливо для України, також полягає у тому, що якими б не були переваги від розширення Альянсу – а їх багато – розширення НАТО без сумніву відбувається за рахунок відносин цієї організації з Росією. І попри численні запевнення чільників Альянсу щодо неможливості впливу Росії на рішення держав-членів НАТО щодо розвитку відносин з Україною чи Грузією, НАТО, схоже, готова уповільнити виконання Бухарестських зобов'язань. Французький експерт “Фундації зі стратегічних досліджень” Ів Буає вказує на існування можливостей для поглиблення зв'язків НАТО із низкою країн, через інші механізми, але без надання членства. За його словами, майбутня стратегічна концепція має визначити чітку межу, до якої НАТО може розширюватися.⁶²

Україна за даних обставин повинна зосередити свою увагу на виконанні річних національних програм, участі в міжнародних миротворчих зусиллях під проводом НАТО, продовжувати співпрацю у протидії міжнародному тероризму, кіберзлочинності, піратству, відмиванню коштів, незаконному переміщенню людей, розповсюдженню зброї. Необхідно розвивати співпрацю у гуманітарній сфері, у тому числі в рамках реалізації проекту „Безпека через науку”, розширювати договірно-правову базу відносин України з НАТО тощо.

⁶¹ Zbigniew Brzezinski, *Journal Foreign Affairs*, “From Hope to Audacity” – January 2010.

⁶² Ів Буає, “Росія не повинна керувати сьогодишньою політикою євробезпеки” – експерт із трансатлантичних відносин, Радіо Свобода, <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1934970.html>

Представники держав-членів НАТО часто неофіційно натякали, що майбутнє відносин з Україною залежатиме від результатів президентських виборів та курсу нового глави держави щодо НАТО. Втім, важко уявити, що незалежно від того, хто буде обраний новим Президентом України, він зможе перекреслити той величезний наробок у відносинах України та НАТО.

Західні політологи теж схильні оптимістично оцінювати прихід нового президента. Так, зокрема, на думку, заступника директора з питань Росії та Євразії програми політики національної безпеки та міжнародної політики Центру «За американський прогрес» Семюеля Черепи, попри імідж основних претендентів президентських перегонів – як таких, що «стримано або прохолодно налаштовані щодо НАТО та ЄС» – немає підстав вважати, що після приходу нового президента в Україні відносини з Альянсом, Європейським Союзом чи США зазнають суттєвих змін. Американський експерт переконаний, що попри публічну риторику головних кандидатів на посаду глави держави, новообраний президент не вдаватиметься до радикальних змін у зовнішньополітичному курсі України, як то скорочення співробітництва з НАТО⁶³.

Можна уповільнити реформи на шляху євроатлантичної інтеграції або позбутися інколи зайвої декларативності, обіцянок, зосередити усі зусилля на виконанні заходів в рамках РНП. Але найголовніше – це те, що новообраний президент у жодному разі не повинен проводити в найближчі два роки референдум щодо НАТО. Це буде дуже передчасно і призведе до розколу суспільства. Звісно в Україні є політики, науковці, громадські та державні діячі, експерти, які пророкуватимуть, що євроатлантична ідея ніколи не стане національною ідеєю в Україні. Саме тому, перед державними органами влади та громадським сектором стоятиме відповідальне завдання доводити українцям переваги членства в НАТО не тільки під час інформаційно-просвітницьких заходів, але найголовніше - конкретними справами, реформами, законами як це передбачено РНП та галузевими програмами співпраці з НАТО.

⁶³ *Samuel Charap*, "Foreign Policy", "Seeing Orange. Why a Ukraine without Viktor Yushchenko might be in a better position to cooperate with the West" - 2010

§3. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ РЕЖИМАХ КОНТРОЛЮ НАД ОЗБРОЄННЯМИ

З часу проголошення незалежності Україна проводить відповідальну та послідовну політику в галузі контролю над озброєннями та нерозповсюдження ядерної зброї. Україна є активним учасником режимів нерозповсюдження зброї масового знищення, створених навколо таких базових міжнародно-правових документів, як Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року, Конвенція про заборону хімічної зброї 1993 року, Конвенція про заборону біологічної та токсинної зброї 1972 року, бере активну участь у роботі багатосторонніх форумів експортного контролю – Режиму контролю за ракетними технологіями, Групи ядерних постачальників, Комітету Цангера, Австралійській групі та Вассенаарської домовленості щодо контролю за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання, повною мірою виконує свої зобов'язання згідно з Угодою про гарантії МАГАТЕ та Додатковим Протоколом до неї.

Україна є активною прихильницею повного та своєчасного виконання міжнародних зобов'язань у галузі контролю над звичайними озброєннями, включаючи імплементацію таких важливих документів як Договір про звичайні збройні сили в Європі, Договір з відкритого неба, Віденський документ 1999 року. Україна також бере активну участь у діяльності, спрямованій на зміцнення заходів довіри і безпеки у військово-морській сфері у регіоні Чорного моря.

Проблематика нерозповсюдження зброї масового знищення.

Будучи активним учасником оглядового процесу в рамках **Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ)**, Україна виступає за необхідність вжиття дієвих та узгоджених заходів з метою підтримання його життєздатності, оскільки всебічне та сумлінне виконання Договору є умовою подолання сучасних загроз, пов'язаних з небезпекою поширення ядерної зброї, у т.ч. у контексті посилення боротьби з тероризмом.

В рамках підготовки до чергової Оглядової конференції 2010 року з розгляду дії ДНЯЗ, Україну, в особі Постійного представника України при міжнародних організаціях у Відні В.Ю.Єльченка, було вперше обрано головуючою Другої сесії Підготовчої комісії Оглядової конференції 2010 року з дії ДНЯЗ, яка відбувалась з 28 квітня по 9 травня 2008 року, м.Женева. Таке рішення стало підтвердженням авторитету України як держави з колосальним практичним досвідом у галузі ядерного роззброєння та безперечною

відданістю системі заходів зі зміцнення ДНЯЗ як центральної ланки глобального режиму ядерного нерозповсюдження. Під час Оглядової конференції 2010 року згаданий представник України виконуватиме функції Голови Другого комітету Конференції.

У 2009 році була забезпечена участь України у Третій сесії Підготовчого комітету Оглядової Конференції 2010 року з дії Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що проходила з 4-го по 15-те травня 2009 року у м. Нью-Йорк та Конференції з роззброєння, яка тривала з 19 січня по 18 вересня 2009 року у м.Женева.

В органічному зв'язку з ДНЯЗ перебуває **Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ)**. Україна завжди виходила з розуміння того, що ДВЗЯВ, положення якого встановлюють бар'єр на шляху якісного вдосконалення ядерної зброї та розробки її нових типів, є одним з ключових елементів режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

Україна завжди наголошувала на важливості ролі, яку відіграє **МАГАТЕ** в галузі ядерного нерозповсюдження. Нині у світлі появи нових небезпечних викликів глобальному режиму нерозповсюдження особливої ваги набуває питання посилення дієвості системи гарантій Агентства як одного з центральних компонентів режиму. У цьому зв'язку важливою є підтримка зусиль МАГАТЕ й активне впровадження усіма державами практичних заходів, спрямованих на підвищення ефективності системи гарантій й відповідно зміцнення механізмів виявлення незадекларованих ядерних матеріалів та відповідної діяльності. Водночас, Україна виступає за набуття системою гарантій МАГАТЕ універсального характеру, зважаючи на те, що МАГАТЕ може надати гарантії про відсутність незаконних ядерних матеріалів, або діяльності тільки за умови набуття чинності Угоди про гарантії та Додаткового Протоколу до неї.

Україна також бере участь у міжнародних ініціативах, спрямованих на боротьбу з розповсюдженням ЗМЗ. У 2004 році Україна приєдналась до Ініціативи **„Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї та матеріалів масового знищення”**.

В рамках реалізації в Україні зазначеної ініціативи здійснювалась координація залучення допомоги держав-донорів для реалізації проектів нашої держави в сфері посилення фізичного захисту джерел радіоактивного випромінювання та у сфері запобігання ядерній контрабанді. 29 грудня 2009 року укладено Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про посилення фізичного захисту транспортно-складського комплексу Українського державного виробничого підприємства „Ізотоп”. В рамках виконання проекту передбачено проведення робіт з посилення фізичного захисту джерел іонізуючого випромінювання та створення

„гарячої” камери, фінансування проекту німецькою стороною передбачено у розмірі 5,8 млн. євро.

Україна також бере активну участь в **Ініціативі з безпеки в галузі нерозповсюдження (ІБН)**, до якої наша держава приєдналась у вересні 2004 року.

Важливим досягненням України у сфері нерозповсюдження у 2009 році стало схвалення Радою Міністрів ОБСЄ в Афінах ініційованої Україною Міністерської декларації з питань нерозповсюдження, якою держави-учасниці ОБСЄ засвідчили свою відданість зобов'язанням у сфері роззброєння та зміцнення режимів нерозповсюдження зброї масового знищення, підтвердили важливість гарантій безпеки, наданих ядерними державами неядерним.

Схвалення зазначеної Декларації стало важливим внеском ОБСЄ у питання нерозповсюдження напередодні Оглядової конференції Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 2010 року. Ініціювання Україною даної Декларації є також важливим з точки зору майбутнього головування нашої держави у Другому комітеті Конференції з розгляду дії ДНЯЗ.

Окремим важливим напрямком діяльності МЗС у 2009 році стало здійснення заходів з метою започаткування консультацій з країнами, які підписали Будапештського меморандуму 1994 року **щодо посилення гарантій національної безпеки України**. Були започатковані українсько-російські та українсько-американські консультації з цього питання. За результатами здійснених МЗС заходів на напрямі набуття посилених гарантій національної безпеки України вже досягнуто перші позитивні результати. Так, 4 грудня 2009 року Сполучені Штати та Російська Федерація оприлюднили Спільну заяву, у якій, зокрема, відзначається внесок України у справу ядерного роззброєння та міжнародної безпеки, а також підтверджуються гарантії безпеки нашої державі, зафіксовані у Будапештському меморандумі.

15 грудня 2009 року Посольство КНР в Україні передало МЗС ноту, у якій, у контексті розвитку Будапештського процесу, підтверджується позиція китайської сторони щодо незастосування ядерної зброї проти неядерних держав.

5 січня 2010 року отримано відповідь Прем'єр-міністра Великої Британії Г.Брауна на звернення Президента України з нагоди 15-ї річниці Будапештського меморандуму в якій міститься підтвердження Великою Британією своїх зобов'язань за Будапештським меморандумом.

На нашу думку, зазначена реакція країн-підписантів Будапештського меморандуму свідчить, що концептуальна позиція України стосовно своєчасності постановки питання

щодо посилення і розвитку міжнародних гарантій національної безпеки була почута та взята до уваги.

Згідно з рішенням 13-ї щорічної сесії Конференції держав-учасниць **Конвенції про заборону хімічної зброї** (далі - Конвенція), що проходила 2-5 грудня 2008 року у м.Гаага (Нідерланди), Україну втретє було обрано членом Виконавчої ради Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ). До складу цього директивного органу ОЗХЗ входить 41 країна з 188 держав-членів Організації, які обираються Конференцією держав-учасниць Конвенції терміном на два роки.

Україна, як сторона Конвенції і держава-учасниця ОЗХЗ з листопада 1998 року, бере активну участь у роботі відповідних органів цієї міжнародної організації, виходячи з необхідності зміцнення глобальних режимів нерозповсюдження зброї масового знищення, розвитку і активізації міжнародного співробітництва на напрямі хімічного роззброєння, захисту національних інтересів у сфері хімічної науки та промисловості.

Членство України у Виконавчій раді ОЗХЗ передбачає участь української делегації в її поточних сесіях (у період з травня 2009 до травня 2011 рр.), які регулярно скликаються для розгляду актуальних питань хімічного роззброєння та діяльності у рамках Організації, розробки і ухвалення відповідних директивних рішень тощо.

Починаючи з 57-ї сесії Виконавчої ради ОЗХЗ, яка відбулася 14-17 липня 2009 року у штаб-квартирі ОЗХЗ в м.Гаага, Україна набула статусу повноправного її члена. Під час сесій Виконавчої ради розглядалось широке коло питань, пов'язаних з оцінкою виконання Конвенції її державами-учасницями, в першу чергу, у контексті ліквідації задекларованої низкою країн хімічної зброї та колишніх об'єктів з її виробництва; аналізом впливу науково-технологічного розвитку на дію Конвенції та стан її імплементації на національних рівнях; перспективами подальшої універсалізації цього багатостороннього договору та розвитком міжнародного співробітництва у рамках ОЗХЗ, у т.ч. з метою протидії проявам "хімічного" тероризму.

Українська сторона докладає зусиль для реалізації пріоритетних для нашої країни напрямів співробітництва з ОЗХЗ, а саме:

- співпраця в рамках Статті XI Конвенції, яка заохочує держави-учасниці Конвенції до розвитку взаємовигідного обміну науково-технологічною інформацією, і дає підґрунтя для реалізації спільних наукових і прикладних проектів (у т.ч. в галузі сільського господарства, фармацевтики, медицини тощо);

- вплив на вирішення питань щодо ліквідації хімічної зброї, які можуть заторкувати інтереси України;

- сприяння інспекційній діяльності ОЗХЗ, пов'язаної з проведенням перевірок об'єктів хімічної промисловості держав-учасниць Конвенції;

- подальший розвиток співпраці за Статтею Х Конвенції, за якою кожна з держав її учасниць зобов'язується надавати допомогу та захист від хімічної зброї будь-якій іншій країні-стороні Конвенції.

Крім того, Україна під час свого членства у Виконавчій раді ОЗХЗ протягом 2009-2011 рр. акцентує увагу на необхідності активізації міжнародного співробітництва у сфері зміцнення безпеки об'єктів хімічної промисловості та ліквідації, або утилізації запасів відпрацьованих та надлишкових запасів токсичних хімікатів.

Прийнятий 6 квітня 2009 року Указ Президента України №220/2009 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 лютого 2009 року „Про біологічну безпеку України” покликаний, серед іншого, максимально сприяти активізації на національному рівні зусиль, які вживаються для забезпечення виконання рішень, ухвалених міжнародною спільнотою в рамках **Конвенції про заборону бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї (КБТЗ)**, а також для розвитку міжнародного співробітництва у сфері зміцнення біобезпеки. Актуальність цього завдання підтверджується, зокрема, позицією Європейського Союзу, який вважає, що можливість використання із злочинною метою досягнень у галузі біологічних наук та ризик розробки біологічної зброї державами чи недержавними суб'єктами становлять серйозний виклик міжнародному співтовариству.

ЄС також поділяє оцінку міжнародних експертних кіл, згідно з якою до категорії біозагроз слід відносити не тільки акти вандалізму/саботажу на біооб'єктах та цілеспрямоване застосування біологічної зброї, але й природні спалахи хвороб через нещасні випадки чи недбалість. Внаслідок цього більш, ніж своєчасним є поглиблення міжнародного співробітництва та підтримка національних структур і потенціалу для запобігання, виявлення та лікування інфекційних захворювань, які вражають людей, тваринний та рослинний світ.

Відповідно до рішення Шостої оглядової конференції держав-учасниць КБТЗ (грудень 2006 р.) та на виконання ст. Х КБТЗ на заходах в рамках КБТЗ у 2009 році обговорювалися питання співробітництва та обміну дослідженнями, розробками і технологіями, пов'язаними з наглядом, виявленням, діагностуванням та стримуванням інфекційних захворювань, а також надання допомоги у цій сфері державами-учасницями та міжнародними організаціями, які у змозі це зробити, країнам, які її потребують.

Важливо відзначити, що розвиток міжнародного співробітництва у вищезазначеній сфері є одним із зобов'язань держав-учасниць КБТЗ, а заходи 2009 року в рамках Конвенції мали надати належного імпульсу такій діяльності. Відтак, Україна скористалася цією можливістю для реалізації своїх інтересів у зазначеній галузі, надаючи інформацію відповідним міжнародним організаціям та іноземним державам про свої можливості й потреби. МЗС було підготовлено національний робочий документ України для представлення на цих заходах, який ґрунтується на інформації, отриманій від зацікавлених установ.

Так, проектні пропозиції Державного департаменту України з питань виконання покарань містять інформацію щодо потреб санітарно-епідеміологічної служби цієї установи; Державного комітету ветеринарної медицини України - щодо забезпечення відповідних умов для виконання робіт з контролю якості ветеринарних імунобіологічних препаратів; Академії медичних наук України – щодо вивчення ареалу циркуляції та біологічних властивостей збудників маловідомих бактеріальних та паразитарних трансмісивних інфекцій, створення електронної бібліотеки (Internet-сайту) геномних фінгерпринтів епідемічно домінуючих штамів патогенів різних таксономічних груп, отримання і характеристика антигенів збудників дифтерії, кашлюку та туберкульозу для створення вакцин нового покоління з альтернативними шляхами введення, розробки нанобіосенсорів для детекції збудників соціально-небезпечних інфекцій; Української академії аграрних наук - щодо нагляду, виявлення, діагностування та стримування інфекційних захворювань, зокрема тварин і птахів, а також своєчасного обміну спеціалізованою інформацією між державами. Ведеться робота з підготовки проектної пропозиції з надання допомоги Центру Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) по боротьбі з грипом.

За підсумками участі України у заходах в рамках КБТЗ створено підґрунтя для позитивного рішення щодо надання допомоги санітарно-епідеміологічній службі Держдепартаменту виконання покарань на суму близько 1,5 млн. євро.

Прикладом формалізації надання такої допомоги є Угода між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством оборони США стосовно співробітництва в галузі запобігання розповсюдженню технологій, патогенів та знань, які можуть бути використані при розробці біологічної зброї. Вона була підписана в Києві 29 серпня 2005 року. В МЗС України значна увага приділяється реалізації положень цієї Угоди, яка на сьогоднішній день є єдиним міжнародно-правовим механізмом надання Україні допомоги з метою зміцнення біобезпеки та біозахисту вітчизняних установ, де зосереджені особливо небезпечні патогени. Внесення змін до згаданої Угоди у вересні 2008 року відкрило

можливість для залучення до кола реципієнтів допомоги з боку США Державного комітету ветеринарної медицини та Української академії аграрних наук.

На порядку денному також завершення роботи стосовно формалізації готовності ЄС надати допомогу на модернізацію Української протичумної станції у Сімферополі. Наприкінці 2009 року ЄС повідомив про досягнення принципової згоди серед держав-учасниць щодо фінансування проекту модернізації Української протичумної станції у Сімферополі на загальну суму понад 2 млн. євро.

Таким чином, розширення міжнародної допомоги є реальним фактором зміцнення біобезпеки.

Питання контролю над озброєннями і роззброєння.

Військово-політична безпека, яка є однією з головних складових загальноєвропейської безпеки, базується на міжнародно-правових документах в галузі контролю над озброєннями, їх обмеження, зміцнення довіри у військовій діяльності. Україна є активною учасницею згаданих документів, імплементація яких у 2009 році сприяла подальшому зміцненню довіри і безпеки на європейському континенті.

Реалізація **Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ)** надала змогу подолати негативні наслідки військового протистояння, що існувало за часів „холодної війни”. З самого початку імплементації у 1992 році і у подальшому Договір зміцнював свої позиції як невід’ємна складова системи підтримання миру та стабільності в Європі. Основні зусилля української сторони були зосереджені на забезпеченні виконання зобов’язань України за ДЗЗСЄ та пошуку шляхів урегулювання проблемних питань, які виникли внаслідок призупинення Російською Федерацією участі у Договорі. Незважаючи на активне обговорення цієї проблеми практично протягом всього 2009 року, позиції держав-учасниць не зазнали істотних змін. Продовжували зберігатися суперечності з цього питання між Росією, з одного боку, яку повністю підтримувала Білорусь й, опосередковано, Вірменія та Казахстан, та рештою держав-учасниць ДЗЗСЄ (загалом 30 держав-учасниць, з яких 22 – країни-члени НАТО) – з іншого.

Позиція російської сторони полягає в тому, що діючий ДЗЗСЄ втратив свою життєздатність, оскільки він укладався за часів існування блокового протистояння між Організацією Варшавського Договору (ОВД) та НАТО, встановлював обмеження і баланс озброєнь двох груп держав, одна з яких (ОВД) на цей час не існує, а друга (НАТО) помітно змінилася, з точки зору складу її учасників і, відповідно, регіону, який охоплюється цією Організацією. Російська сторона також вважає, що баланс сил між

сучасною НАТО і Росією порушений на користь Альянсу і в такій ситуації єдиним виходом, який дасть змогу зберегти режим контролю за звичайними озброєннями в Європі, є якнайшвидша ратифікація державами-учасниками Угоди про адаптацію ДЗЗСЄ і набуття нею чинності.

Водночас, країни-члени НАТО, що є сторонами ДЗЗСЄ, наполягають на тому, що Договір залишається важливим чинником європейської безпеки і повинен виконуватись усіма державами-учасниками. Українська сторона також дотримується аналогічної позиції, виходячи з необхідності пошуку взаємоприйнятних компромісних рішень у суперечці між НАТО і Росією.

У вирішенні проблем, пов'язаних з ДЗЗСЄ, необхідно враховувати той чинник, що рішення Російської Федерації може мати далекосяжні негативні наслідки як безпосередньо для режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі, так і в цілому для рівня довіри у військовій діяльності та міжнародного військово-політичного співробітництва на Європейському континенті. Підставами для такого висновку став той факт, що Російська Федерація була однією з найпотужніших у військовому відношенні держав-учасниць, яка має на європейській частині своєї території найбільші звичайні збройні сили, володіє більше ніж третиною усіх важких наступальних озброєнь. Її фактичний вихід з Договору значно послабив режим контролю над звичайними озброєннями в Європі, створив передумови для можливого відродження атмосфери недовіри, характерної для часів „холодної війни”.

Наразі вірогідність швидкого відновлення участі РФ у ДЗЗСЄ і, відповідно, повномасштабної імплементації Договору усіма державами-учасниками, є малоімовірною з огляду на ті вимоги, які були висунуті російською стороною. Зокрема, щодо необхідності зменшення сукупної квоти на утримання озброєнь країнами НАТО, що збільшилася після розширення Альянсу; повній відміні флангових обмежень для Росії; приєднання до ДЗЗСЄ нових членів НАТО; досягнення домовленості про параметри стриманості у розміщенні “суттєвих бойових сил” на іноземних територіях; якнайскоріша ратифікація Угоди про адаптацію Договору західними країнами.

Враховуючи важливе значення, яке ДЗЗСЄ відіграв у сфері роззброєння, заміни блокового протистояння співробітництвом європейських держав у військовій галузі, Україна продовжує дотримуватися виваженої позиції щодо необхідності виконання Договору усіма державами-учасниками, спрямовувати зусилля на пошук прийняттого для всіх сторін Договору шляху розв’язання існуючих проблем.

Важливе значення у цьому процесі мали переговори у рамках Спільної консультативної групи (СКГ) держав-учасниць Договору про ЗЗСЄ, які проходили у Відні протягом 2009 року, двосторонні консультації між зацікавленими країнами, міжнародні семінари, організовані під егідою МЗС ФРН. Зокрема, у ході засідань СКГ, країни-члени НАТО продовжили практику реєстрації випадків невиконання російською стороною положень ДЗЗСЄ, інформування про відмови РФ прийняти інспекційні групи. На думку держав Альянсу, саме призупинення виконання Договору Росією, її позиція стосовно Стамбульських зобов'язань, а також дії РФ стосовно Грузії стали головними перешкодами на шляху переговорів з вирішення кризи навколо ДЗЗСЄ. Країни НАТО – учасниці Договору закликали РФ до вирішення кризової ситуації на основі «Плану паралельних дій», який передбачав двосторонні кроки, та наголосили на неправомірності та деструктивності позиції Росії стосовно призупинення виконання ДЗЗСЄ.

Російська сторона у відповідь постійно піддає критиці зміст „Плану паралельних дій”, який, на думку РФ, містить „нечіткі обіцянки” з боку країн-членів НАТО і водночас „ретельно виписані” вимоги до Росії. Під час дискусій сторони демонструють готовність до діалогу, у той же час фактично на сьогодні не вдалося знайти компромісних підходів до вирішення проблемних питань ДЗЗСЄ.

Заходи зміцнення довіри і безпеки.

Віденський документ 1999 року (ВД-99) залишався важливим компонентом системи універсальної та загальноєвропейської безпеки. Установчу версію документа було ухвалено 17 листопада 1990 року у Відні з метою обмеження та контролю військової діяльності держав-учасниць. З метою подальшого вдосконалення заходів зміцнення довіри й безпеки у Європі 19 листопада 1999 року на Стамбульському самміті ОБСЄ було прийнято ВД-99. Основними формами взаємодії держав-учасниць у рамках ВД-99 є обмін інформацією (зокрема, щороку до 15 грудня держави обмінюються документами „Щорічний обмін військовою інформацією”, „Глобальний обмін військовою інформацією”; протягом трьох місяців після затвердження відповідним національним органом влади воєнного бюджету надається інформація „Планування у галузі оборони”), проведення інспекцій та оціночних візитів, спостереження за окремими видами військової діяльності.

2009 рік позначився активізацією роботи **Форуму ОБСЄ зі співробітництва у галузі безпеки (ФСБ)**. Разом з розглядом „традиційних” напрямів військово-політичного

співробітництва, ФСБ спрямовував зусилля на пошук шляхів протидії сучасним викликам і загрозам безпеки.

За активною участю України продовжувався розгляд нових питань, які й надалі залишатимуться у центрі уваги Форуму. Йдеться, зокрема, про нерозповсюдження зброї масового знищення у контексті запобігання її використання терористами, запровадження контролю за переносними зенітно-ракетними комплексами, визначення шляхів і конкретних заходів з вирішення проблеми утилізації (знищення) значних запасів надлишкових боєприпасів та вибухівки в державах-членах ОБСЄ, удосконалення процедур інспекційної діяльності в рамках ВД-99.

Свідченням результативності роботи ФСБ у 2009 році стала низка прийнятих Форумом рішень і проведених заходів, серед яких – рішення щодо підвищення громадської обізнаності стосовно положень Кодексу поведінки з військово-політичних аспектів та щодо приведення обмінної інформації ОБСЄ про передачу звичайних озброєнь у відповідність до оновленого Реєстру ООН із звичайних озброєнь; організація і проведення 19-ї Щорічної наради з оцінки виконання прийнятих зобов'язань; участь у Щорічній конференції ОБСЄ з питань безпеки, а також спеціального засідання ФСБ з існуючих та майбутніх заходів у галузі контролю над озброєннями та заходів зміцнення довіри і безпеки у регіоні ОБСЄ. Аналіз підсумків згаданої вище діяльності свідчить про те, що тенденція до активізації цієї роботи і зростання ролі Форуму у розгляді вищезазначених проблем зберігатимуться й надалі.

Підходи України до проблем, що обговорювалися на Форумі, у більшості випадків збігалися з позиціями країн ЄС або були близькими до них, що мало важливе значення з точки зору підтвердження послідовності курсу нашої держави на інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури. Результати роботи підтвердили доцільність продовження такої лінії і під час подальшого ведення переговорів у рамках ФСБ, спрямування і в майбутньому зусиль на зближення позицій України з підходами країн-членів ЄС. Підтвердженням виваженості позицій, які МЗС відстоювало на Форумі, була відсутність будь-яких проблемних питань військово-політичного характеру, що могли б ускладнити взаємовідносини між Україною та іншими державами-членами ОБСЄ.

Протягом 2009 року на ФСБ продовжувалася робота у рамках діалогу з питань безпеки, розглядалася проблематика вдосконалення і оновлення існуючих заходів зміцнення довіри та безпеки, а також посилення міжнародного співробітництва у галузі контролю над озброєннями і роззброєння.

Питання імплементації ВД-99 та передбачених ним заходів зміцнення довіри і безпеки посідали одне з провідних місць у роботі Форуму. Протягом річного періоду делегаціями було висунуто і розглянуто цілу низку ініціатив, спрямованих на покращення або розширення імплементації ВД-99, зокрема проект Керівництва з передового досвіду стосовно виконання розділу IV ВД-99 „Контакти” (Велика Британія і Росія), пропозиції стосовно проведення брифінгів під час інспекцій та візитів з оцінки відповідно до положень ВД-99 (Німеччина), започаткування обміну інформацією про військово-морські сили держав-учасниць ОБСЄ (Росія), покращення застосування ВД-99 шляхом використання цифрових камер та систем глобального позиціонування (Туреччина), тлумачення деяких положень статті 10 ВД-99 „Щорічний обмін військовою інформацією” (Україна).

У окремій заяві на Форумі з співробітництва у галузі безпеки делегація України порушила питання щодо перевищення Російською Федерацією, згідно з її обмінною інформацією за ВД-99, граничних рівнів озброєнь та військової техніки в частині, що стосується Чорноморського флоту РФ на території України. Вказане питання у загальному контексті було також порушене делегацією України під час 19-ї Щорічної наради з оцінки виконання зобов’язань у військово-політичній галузі (3-4 березня 2009 року). У розвиток зазначеного українська сторона розробила та розповсюдила серед делегацій робочий документ, яким пропонується вдосконалити Щорічний обмін військовою інформацією шляхом включення до неї даних про окремі елементи військових частин, що базуються поза межами постійної дислокації.

Під час пленарних засідань ФСБ, а також чергового засідання голів верифікаційних центрів держав-учасниць ОБСЄ 14 грудня 2009 року делегація України надала відповідні роз’яснення щодо суті української ініціативи. Разом з тим, низка впливових делегацій, насамперед РФ і США, ще не надала коментарів до української пропозиції. Станом на кінець 2009 року вона залишалася на столі переговорів.

Увага делегацій держав-учасниць була також зосереджена на обговоренні внесених РФ, за підтримки союзників по ОДКБ, пропозицій щодо необхідності оновлення ВД-99 положень, які, на думку російської сторони, перестали відповідати сучасним реаліям. У цьому зв’язку у 2009 році делегація РФ підготувала аналіз імплементації ВД-99, а також ініціювала проект рішення Ради Міністрів ОБСЄ щодо здійснення огляду ВД-99 з метою визначення положень, що потребують оновлення. Варто відзначити, що більшість делегацій на ФСБ досить стримано поставилася до російської ініціативи щодо перегляду ВД-99. Разом з тим, наприкінці року певні делегації (Німеччини, Франції, Італії) демонстрували більш прихильне ставлення до цієї ідеї.

Важливими багатосторонніми заходами у рамках імплементації ВД-99 у 2009 році стали 19-та Щорічна нарада з оцінки виконання зобов'язань у військово-політичній галузі, яка проходила 3-4 березня 2009 року, засідання голів верифікаційних центрів держав-учасниць ОБСЄ від 14 грудня 2009 року, а також Щорічний обмін військовою інформацією (15 грудня 2009 року).

Активна участь України в імплементації **Договору з відкритого неба (ДВН)** і переговорах у рамках Консультативної комісії з відкритого неба (ККВН) у Відні залишалися важливою складовою процесу участі нашої держави у зміцненні загальноєвропейської безпеки і довіри у військовій діяльності. Зусилля МЗС, спільно з Міноборони України, спрямовувались на вирішення актуальних питань, що виникали у процесі імплементації ДВН, виконанні за кордоном і прийомі на території держави місій спостережених польотів.

Делегація України у рамках ККВН продовжила роботу над удосконаленням процедур виконання місій спостережених польотів, інформування держав-учасниць про заходи, здійснені українською стороною. Протягом 2009 року Україна забезпечила виконання 4 спостережених польотів над територіями Словаччини, Польщі, Португалії та ФРН відповідно, а також прийняла 11 спостережених місій за участю інспекторів від США та Канади, Іспанії та Чехії, Туреччини (двічі), Швеції та Польщі, ФРН та Франції, Великобританії, Франції, Угорщини, Словаччини, Болгарії та Хорватії. При цьому всі спостережні польоти українських інспекторів були здійснені із застосуванням двох українських літаків спостереження Ан-30Б зі складу ескадрильї „Блакитна стежа”. Важливе значення мала позитивна оцінка результатів зазначених місій партнерами по ДВН, а також їх зацікавленість у вивченні досвіду українських фахівців.

На засіданнях ККВН продовжувалося обговорення питань організаційного, правового та технічного характеру імплементації ДВН. Важливою подією з точки зору імплементації ДВН стало проведення Великобританією та Грузією спільного спостережного польоту над територією Росії, а також проведення спільного спостережного польоту Великобританії та РФ над Грузією. Обидва зазначені польоти є взаємопов'язаними і розглядаються міжнародною спільнотою як демонстрація дієвості на просторі ОБСЄ існуючих інструментів зміцнення довіри і безпеки. Надання українською стороною власного літака спостереження Ан-30Б для польоту над Грузією засвідчило активну роль України в імплементації існуючого набору ЗЗДБ ОБСЄ для укріплення безпеки, відновлення довіри і транспарентності в регіоні Кавказу. Крім цього, Україна ще двічі надавала літак спостереження Польщі для виконання місій у Російській Федерації.

Протягом 2009 року тривала робота делегацій щодо завершення підготовки нормативно-правової бази другого етапу імплементації ДВН, зокрема з підготовки оновленого Рішення №14. Делегаціями також були узгодженні специфікації дозволених для використання на борту цифрових фотокамер.

Значна робота у рамках ККВН була виконана з підготовки до Другої оглядової конференції ДВН, запланованої на 7-9 червня 2010 року. Окремим рішенням були затверджені правила і процедури її проведення.

На переговорах у рамках ККВН делегація України виходила з того, що ДВН залишається одним із основних міжнародних договорів у галузі зміцнення довіри і безпеки та контролю над озброєннями, який продовжує успішно функціонувати.

У 2009 році продовжувалася імплементація **Документа про заходи зміцнення довіри та безпеки у військово-морській галузі на Чорному морі**, учасниками якого, крім України, є Болгарія, Грузія, Румунія, РФ і Туреччина. Основними напрямками взаємодії, передбаченої Документом є співробітництво у військово-морській галузі, запрошення на військово-морські бази, обмін військово-морською інформацією, щорічні військово-морські навчання довіри, проведення відповідних консультацій.

Відповідно до ротаційного принципу, Україною у вересні 2009 року було проведено військово-морське навчання „Довіра-2009” та забезпечено відвідування Південної військово-морської бази ВМС Збройних сил України представниками країн Чорноморського регіону.

Протягом року тривала спільна з Міноборони робота щодо участі нашої держави у діяльності **Чорноморської групи військово-морського співробітництва – БЛЕКСІФОР** (Black Sea Naval Cooperation Task Group, BLACKSEAFOR), забезпечувалася участь у процесах адаптації цього з'єднання до нових завдань. ВМС ЗС України брали участь у Квітневій-2009 та Серпневій-2009 активаціях сил з'єднання. У вересні 2009 року в Бухаресті проведено засідання Групи експертів високого рівня держав-учасниць Угоди про БЛЕКСІФОР.

Набула подальшого розвитку взаємодія причорноморських держав у рамках **Операції „Чорноморська гармонія”** (Operation Black Sea Harmony) започаткованої Турецькою Республікою у березні 2004 року. У рамках операції основні зусилля були спрямовані на запобігання і протидію загрозі тероризму, а також загрозі розповсюдження зброї масового знищення.

Наразі із шести причорноморських держав в операції беруть участь Туреччина, Україна та Росія, а з березня 2009 року – Румунія. Участь української сторони в „Чорноморській гармонії” забезпечується у форматі обміну інформацією.

Протягом 2009 року на взаємодії причорноморських держав у військовій сфері продовжували негативно позначатися серпневі події 2008 року на Кавказі, що призвело до часткової руйнації безпекових механізмів. Зокрема, Грузія відмовилася від головування у 2010 році у групі причорноморських держав-сторін Документа про заходи зміцнення довіри та безпеки та у групі БЛЕКСІФОР. Причиною відмови грузинська сторона назвала значне погіршення відносин з РФ після серпневих подій 2008 року та неможливість контролювати свої територіальні води через відому політику Росії стосовно цілісності грузинських територій.

З урахуванням зазначеного, найбільш актуальним, на думку української сторони, залишалося завдання відновлення довіри і співпраці у військово-морській галузі між причорноморськими державами, використання з цією метою усіх можливостей, передбачених укладеними між причорноморськими державами договорами та домовленостями.

Важлива увага приділялась військово-політичним аспектам тимчасового перебування ЧФ РФ на території України, зокрема, контролю виконання російською стороною базових угод з питань ЧФ від 28 травня 1997 року і додаткових угод (міжурядових та міжвідомчих), які регламентують військово-політичні питання перебування ЧФ РФ на території України. В ході переговорів з російською стороною був погоджений проект міжурядової Угоди про взаємодію при проведенні інспекційних заходів у місцях дислокації військових формувань ЧФ РФ на території України за ДЗЗСЄ, Віденським документом 1999 року та Договором з відкритого неба. Угода може бути підписана після завершення сторонами відповідних внутрішньодержавних процедур погодження.

Окремі аспекти регіонального двостороннього співробітництва та міжнародне військове співробітництво.

Україна продовжувала роботу, спрямовану на розвиток співробітництва у сфері безпеки з сусідніми державами. Протягом 2009 року тривала імплементація відповідних двосторонніх угод з Угорщиною, Словаччиною, Білоруссю та Польщею, яка полягала, зокрема, в обмеженні масштабів військової діяльності в районах, прилеглих до кордонів сусідніх держав, а також у більш широкому обміні інформацією стосовно такої діяльності,

налагодженні контактів на рівні військових підрозділів, що дислокуються поблизу кордонів.

МЗС надавало сприяння здійсненню військового співробітництва України з іноземними державами та вдосконаленню його нормативно-правової бази. Станом на кінець 2009 року, військове співробітництво здійснювалося з 89 країнами світу, з них із 53 країнами – на основі двосторонніх міжнародно-правових документів, з 36 країнами – за окремими домовленостями. Загалом міжнародна договірна база військового та військово-технічного співробітництва України нараховує 367 документів.

Основні напрями співробітництва в оборонній сфері, практична реалізація яких, головним чином, була покладена на Міністерство оборони України, зосереджувалися на обміні досвідом у питаннях оборонного планування, підготовки кадрів, підготовки і участі у багатосторонніх миротворчих місіях, зміцнення взаємосумісності з відповідними підрозділами іноземних армій, тощо. При цьому заходи двостороннього співробітництва з країнами-членами НАТО у 2009 році склали близько 77 % від їх загальної запланованої кількості.

Співпраця з Європейським Союзом у військовій сфері розглядалася як один із важливих напрямів міжнародного співробітництва, що сприяє зміцненню довіри між країнами-членами ЄС і Україною, поступовій інтеграції України у європейські та євроатлантичні структури безпеки. Важливими залишалися і завдання участі української сторони у діяльності міжнародних організацій та ініціатив відповідно до чинного законодавства, зобов'язань України та досягнутих домовленостей, зокрема, в рамках Ради міністрів оборони Південно-Східної Європи, Скандинавсько-балтійської ініціативи, тощо.

Зокрема, головною метою співробітництва в рамках Ради міністрів оборони країн Південно-Східної Європи було вирішення питань, пов'язаних із приєднанням України до Угоди про Багатонаціональні миротворчі сили Південно-Східної Європи, що має відкрити для нашої держави нові можливості поглиблення напрямів співробітництва на регіональному та світовому рівнях.

Розвиток військово-технічного співробітництва з іноземними державами та удосконалення системи експортного контролю.

Зовнішньополітичне забезпечення **військово-технічного співробітництва** здійснювалося відповідно до Концепції військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року та з урахуванням міжнародних зобов'язань України. Здійснюючи військово-технічне співробітництво з іноземними державами,

Україна керується Резолюціями Ради Безпеки ООН, неухильно дотримується правил, встановлених міжнародними режимами у сфері торгівлі озброєннями, у повному обсязі надає інформацію про передачі озброєнь, товарів військового призначення і подвійного використання до ООН, ОБСЄ та Вассенаарської домовленості.

Діяльність МЗС у цій сфері була зосереджена на просуванні продукції вітчизняних оборонних підприємств-експортерів на зовнішні ринки, що здійснювалось у взаємодії із зацікавленими міністерствами і відомствами та вітчизняними спеце�спортерами. Важливими складовими цієї роботи було розширення двосторонньої договірної-правової бази військово-технічного співробітництва з іноземними країнами, а також активізація діяльності двосторонніх комісій з військово-технічного та оборонно-промислового співробітництва.

Протягом 2009 року активно розвивалась співпраця у форматі двосторонніх комісій з питань ВТС з Російською Федерацією, КНР, Францією, Угорщиною, Туреччиною, Республікою Білорусь, В'єтнамом. Здійснювались активні заходи щодо забезпечення участі українських виробників товарів військового призначення і подвійного використання у провідних міжнародних виставках оборонних технологій, озброєння та військової техніки.

Виходячи з необхідності зміцнення міжнародної безпеки та регіональної стабільності, Україна проводить виважену, послідовну та відповідальну політику в **галузі експортного контролю** – комплексу заходів щодо контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання, нерозповсюдження зброї масового знищення й технологій її доставки.

Пріоритетним напрямком діяльності у сфері експортного контролю у 2009 році залишалося приведення вітчизняної нормативно-правової бази у цій галузі у відповідність до європейських стандартів, вивчення можливостей імплементації критеріїв Спільної позиції Ради ЄС щодо правил контролю за експортом військових технологій та обладнання до чинного законодавства. Проводилась робота із гармонізації системи експортного контролю України з відповідними нормами та процедурами, що діють в рамках ЄС; адаптації списків контрольованих товарів, ознайомлення з існуючими в ЄС обмеженнями на торгівлю зброєю та обміну інформацією стосовно „проблемних” країн.

У відповідності з міжнародними зобов'язаннями України та з метою захисту національних інтересів велась активна робота в рамках міжнародних режимів експортного контролю: Вассенаарська Домовленість, Режим контролю за ракетними технологіями, Група ядерних постачальників, Комітет Цангера та Австралійська Група. Було забезпечено участь делегацій України у Пленарних і робочих засіданнях зазначених

міжнародних режимів експортного контролю. Головними пріоритетами у роботі делегацій України були захист інтересів вітчизняних розробників, виробників та експортерів озброєнь та військової техніки, ракетно-космічної техніки, літальних апаратів та їх компонентів, а також створення сприятливих умов для подальшого розвитку міжнародного співробітництва України у військово-технічній галузі, підтримання зусиль міжнародного співробітництва з питань нерозповсюдження.

Водночас, Україна брала активну участь в процесі опрацювання питань, пов'язаних з розробкою **Договору про торгівлю озброєннями (ДТО)** – міжнародного інструменту для регулювання імпорту, експорту та передач звичайних озброєнь. Зокрема, представники нашої держави взяли участь у двох засіданнях Робочої групи відкритого складу з обговорення перспектив розробки та укладання всеохоплюючого Договору про торгівлю озброєннями.

В ході роботи делегації України виходили з того, що наша держава в цілому підтримує ідею розробки Договору про торгівлю озброєннями, який має встановити загальні міжнародні стандарти щодо імпорту, експорту та передач звичайних озброєнь. Водночас, жодні положення ДТО не повинні ставати на заваді законним міжнародним передачам озброєнь і військової техніки, товарів подвійного використання, а також будь-яким чином підривати право усіх держав – членів ООН на індивідуальну та колективну самооборону.

Разом з тим, у 2009 році проведено низку двосторонніх консультацій з питань нерозповсюдження та експортного контролю, зокрема зі США та Росією, практику проведення яких планується продовжити і в поточному році. Важливим заходом в рамках діалогу з ЄС стало проведення у квітні 2009 року у Києві міжнародного семінару, організованого Україною та ЄС, метою якого було обговорення актуальних питань державного експортного контролю.

У 2010 році в Україні, за сприяння США та Європейського Союзу, планується провести Одинадцяту міжнародну конференцію з питань експортного контролю. Слід зазначити, що у травні 2009 року делегація України взяла участь в Десятій конференції, яка відбулася у м.Стамбул, (Туреччина). Зазначений форум є масштабним міжнародним заходом, участь у якому братимуть понад 300 представників центральних державних органів, що задіяні в системі зовнішніх зносин та в системі експортного контролю багатьох країн світу. Проведення в Україні Одинадцятої міжнародної конференції з питань експортного контролю надасть можливість презентувати рівень національної системи експортного контролю та сприятиме поліпшенню іміджу України як держави, яка чітко дотримується своїх міжнародних зобов'язань.

Висновки.

Україна проводить цілеспрямовану політику на створення надійних міжнародних механізмів загальноєвропейської структури безпеки на двосторонньому, регіональному та глобальному рівнях. Позитивна оцінка зусиль України на цьому напрямку є підтвердженням визнання міжнародною спільнотою ролі нашої держави у сфері контролю над озброєннями та нерозповсюдження, а також її вагомому місця у глобальній безпековій архітектурі.

Разом з тим, наразі спостерігається певна ерозія існуючих міжнародних безпекових механізмів і режимів, про що свідчать проблеми навколо тематики протиракетної оборони; ситуація з відсутністю міжнародного документа, який би замінив Договір про стратегічні наступальні озброєння, який втратив чинність у грудні 2009 року; послаблення режиму контролю за звичайними озброєннями в Європі (проблеми з Договором про звичайні збройні сили в Європі). З урахуванням появи нових викликів і ризиків безпеці, зокрема, загрози тероризму, розповсюдження зброї масового ураження, незаконної міграції і організованої злочинності, загальну безпекову ситуацію в Європі не можна вважати задовільною.

Сьогодні домінуючими є два підходи до вирішення проблем європейської безпеки. Один з них передбачає розробку нового всеохоплюючого договору, який мав би юридично закріпити принципи взаємовідносин держав у сфері безпеки на європейському просторі. Інший підхід полягає в аналізі причин низької ефективності діючих нормативно-правових міжнародних документів і підвищенні рівня їх імплементації, а у необхідних випадках – їх доповненні та вдосконаленні. Саме другий підхід до вирішення безпекових проблем вбачається Україною більш прийнятним, адже існуюча система європейської безпеки, незважаючи на певні недоліки, довела свою ефективність, вона випробувана десятиліттями практичної взаємодії європейських держав в рамках існуючих багатосторонніх міжнародних структур.

З метою забезпечення гарантій національної безпеки Україна й надалі має використовувати можливості, які існують в рамках міжнародних багатосторонніх угод щодо нерозповсюдження та заборони зброї масового знищення, для вирішення завдань, пов'язаних з проблемами ядерної, хімічної та біологічної безпеки.

Подальшого прогресу у сфері нерозповсюдження зброї масового знищення, що могло б привести до суттєвого зниження загрози застосування ЗМЗ в архітектурі воєнної глобальної безпеки, можна досягти лише на засадах багатосторонності, довіри, відкритості та партнерства. Необхідно також розширювати взаємодію в рамках

міжнародних режимів експортного контролю, виступати за продовження роботи по узгодженню спільних експортних критеріїв.

Саме таким шляхом розвиватимуться безпекова та військово-політична складові зовнішньополітичної діяльності України.

РОЗДІЛ III

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ КУРС УКРАЇНИ

§1 ПОЛІТИЧНИЙ ДІАЛОГ УКРАЇНА – ЄС

Щільність та масштаб діалогу Україна – ЄС є такими, що існує проблема, яким чином найкраще продемонструвати якісний розвиток у відносинах. З одного боку існує спокуса зосередитися на фактологічному викладенні того, що відбувається в рамках цього діалогу, особливо нових рис. З іншого, навряд чи можливо обійтися без хоча б побіжного аналізу контексту, в якому розвиваються відносини між Україною та ЄС. Відповідно, у подальшому тексті робиться спроба поєднати ці два підходи.

Політичний діалог між Україною та ЄС протягом 2009 року розвивався в рамках щорічних засідань найвищого та високого рівня, зокрема Саміту Україна – ЄС, Ради з питань співробітництва, Комітету з питань співробітництва, а також галузевих підкомітетів з питань співробітництва; Комітету парламентського співробітництва; регулярних консультацій Україна – Трійка ЄС та постійних експертних консультацій.

2009 рік характеризувався складними внутрішньополітичними процесами як в ЄС, так і в Україні. Рік, що минув, ознаменував новий етап розвитку Європейського Союзу, який був пов'язаний насамперед з ратифікацією Лісабонського договору державами-членами ЄС та набуття ним чинності. Невизначеність навколо дати набуття Договору вплинула на всі аспекти порядку денного ЄС. Серед іншого вона сприяла появі більш стриманих акцентів щодо подальшого розширення.

Іншим чинником, який поглинав увагу ЄС, було подолання наслідків фінансово-економічної кризи. Крім заходів, спрямованих на протидію кризі, питання на кшталт боротьби із змінами клімату також мали розглядатися на фоні кризи.

Концентрація на цих проблемах сприяла баченню Євросоюзом ситуації в Україні також насамперед в контексті подолання кризи та внутрішньополітичної стабільності напередодні підготовки до президентських виборів. До цього слід додати січневу газову кризу. В цілому збіг тенденцій розвитку як в ЄС, так і в Україні не сприяв прийняттю стратегічних рішень, однак дозволив досягти вагомих практичних результатів.

2009 рік відзначився позитивною динамікою розвитку відносин між Україною та ЄС, прагматичністю та практичним наповненням. Результатами розвитку політичного діалогу став **перехід до якісно нового – більш амбітного – формату відносин**, що ґрунтується на **принципах політичної асоціації та економічної інтеграції**. Цей принцип покладено в основу майбутньої **Угоди про асоціацію між Україною та ЄС**, а також **“Порядку денного асоціації Україна – ЄС” (ПДА)**, нового політичного інструменту взаємодії між

Україною та ЄС, розроблене з метою практичної реалізації погоджених сторонами положень Угоди про асоціацію до фактичного завершення переговорного процесу. Політичне схвалення документа відбулося на засіданні **Ради з питань співробітництва Україна – ЄС** у червні 2009 року.

Тринадцятий саміт Україна – ЄС, який проходив в м. Київ, 4 грудня 2009 року став ключовою подією політичного діалогу Україна – ЄС. За його результатами було підведено важливі підсумки у відносинах між Україною та ЄС за рік та визначено пріоритетні завдання на найближчу перспективу. Передусім, констатувалось завершення переговорів на експертному рівні стосовно Угоди про асоціацію за її основними розділами, крім частини щодо створення ЗВТ. Сторони досягли домовленості щодо подальшої активізації переговорного процесу стосовно укладення Угоди про асоціацію, включаючи створення зони вільної торгівлі. з тим, щоб завершити відповідні переговори найближчим часом. Підкреслювалось успішне завершення переговорів щодо приєднання України до Договору про енергетичне співтовариство. Під час Саміту лідери України та ЄС також обговорили низку глобальних пріоритетних питань, таких як подолання наслідків світової та фінансової кризи, координація зусиль у боротьбі з кліматичними змінами, питання енергетичної безпеки тощо. Саміт продемонстрував, що Європейський Союз розглядає Україну в якості важливого партнера у розв’язанні актуальних проблем глобального масштабу.

Важливу роль у активізації торговельно-економічної та галузевої співпраці відіграло дванадцятье засідання **Комітету з питань співробітництва** між Україною та ЄС, яке пройшло 26 листопада 2009 року у Брюсселі. Було обговорено весь спектр питань двостороннього співробітництва, зокрема впровадження економічних і соціальних реформ в Україні, в тому числі в контексті мінімізації наслідків світової економічної та фінансової кризи; розвиток співробітництва у сфері зовнішньої політики та безпеки; співробітництво у сфері енергетичної безпеки та реформування газового сектору.

Важливим елементом двосторонніх політичних відносин протягом року став діалог в рамках зовнішньополітичної ініціативи ЄС "**Східне партнерство**" (СхП), яку було започатковано на установчому Саміті “Східного партнерства” в м. Прага, 7 травня 2009 року. Позитивним сигналом стало те, що Україні вдалося досягти включення до заключної Спільної заяви Саміту положення щодо того, що СхП є доповненням до двосторонніх відносин між ЄС та країнами-партнерами. Таким чином, навіть якщо гіпотетично припустити, що подальший розвиток “Східного партнерства” характеризуватиметься відсутністю конкретних позитивних результатів реалізації ініціативи, такий стан справ не матиме негативного впливу на самодостатні відносини України з ЄС, які, з одного боку, є

більш амбітними та всеохоплюючими за “Східне партнерство” та, з другого боку, слугували прототипом деяких засадничих рис цієї ініціативи. Незважаючи на те, що з практичної точки зору “Східне партнерство” досі продовжує перебувати на етапі становлення, ми можемо сміливо говорити про політичні дивіденди, які отримала Україна від його схвалення.

Динаміка політичного діалогу в рамках СхП протягом року була збережена завдяки проведенню у грудні 2009 року в м. Брюссель Першої зустрічі міністрів закордонних справ країн-учасниць “Східного партнерства”, за підсумками якої схвалено робочі програми тематичних платформ у рамках багатостороннього виміру “Східного партнерства”. Особливий інтерес для України становлять такі новаторські елементи “Східного партнерства” як двосторонні програми Всеохоплюючої інституційної розбудови та Регіонального розвитку. В рамках багатостороннього виміру “Східного партнерства” ми вже розпочали активну роботу щодо Програми інтегрованого управління кордонами, а також намагаємося якомога глибше використовувати нові можливості для багатостороннього діалогу у сфері енергетики.

Особливе місце у двосторонньому діалозі протягом року займало питання **енергетичної безпеки**. У контексті сприяння ЄС реформуванню енергетичного сектору України відбулась Міжнародна конференція з модернізації ГТС України (23 березня 2009 р., м. Брюссель). Протягом року досягнуто прогресу у питанні приєднання України до Енергетичного Співтовариства та до Європейської мережі системних операторів з передачі електроенергії ENTSO-E.

Одним із ключових пріоритетів політичного діалогу між Україною та ЄС протягом 2009 року було відстоювання та подальше просування національних інтересів у відносинах з Європейським Союзом, у т.ч. у **міграційно-візовій сфері**. З цією метою вживалися відповідні заходи, що враховували права та інтереси громадян України на свободу пересування, зокрема, у контексті спрощення візових процедур для громадян України, які прямують до країн ЄС, та підготовки умов запровадження безвізового режиму до ЄС для українських громадян.

Протягом 2009 року проводилась активна робота щодо залучення України до операцій та місій ЄС у рамках реалізації **Європейської політики безпеки і оборони (ЄПБО)**. У червні 2009 року було відзначено 10 років функціонування ЄПБО. Протягом року Україна відновила участь у Поліцейській Місії ЄС у Боснії і Герцеговині, в якій на сьогодні беруть участь п’ять представників МВС України.

Переговорний процес з укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС

Протягом 2009 року укладення амбітної та інноваційної Угоди про асоціацію (УА) залишалося ключовим питанням порядку денного відносин між Україною та Європейським Союзом. За своїм характером і змістовним наповненням майбутня Угода є унікальним двостороннім документом, який виходить за рамки подібних угод, укладених ЄС свого часу з країнами Центральної та Східної Європи. УА забезпечить переведення відносин між Україною та ЄС на якісно новий рівень – від партнерства та співробітництва до принципів політичної асоціації і економічної інтеграції.

Важливо, що майбутня Угода стане не просто документом, який закладатиме якісно нову юридичну основу взаємин між Україною та ЄС, а й слугуватиме стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні. Водночас, на сьогодні залишаються відкритими декілька принципів для України положень зазначеного документа, пов'язаних, зокрема, із закріпленням європейської перспективи та фіксацією чітких зобов'язань ЄС щодо запровадження безвізового режиму короткострокових поїздок громадян України до держав-членів Євросоюзу.

Крім того, однією з ключових причин неможливості завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію протягом 2009 року стала складність та технологічна тривалість переговорного процесу щодо розділу про створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.

На основі політичних домовленостей ми виходимо з того, що майбутня ЗВТ має бути інструментом поступової інтеграції України до Спільного ринку ЄС. Це закріплено у численних документах Самітів Україна – ЄС та Порядку денному асоціації Україна – ЄС.

Українська сторона від самого початку декларувала свій намір створити в рамках угоди механізм, нехай і поступової, але невідвратної інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС шляхом поширення на Україну чотирьох свобод – свободи руху товарів, здійснення підприємницької діяльності, надання послуг та руху капіталу.

Відповідно структура майбутнього розділу щодо ЗВТ має відповідати цій логіці, тобто бути структурованою по чотирьох свободах, на яких ґрунтується Спільний ринок. Саме такий підхід застосовується наприклад в угодах про стабілізацію та асоціацію з балканськими країнами.

Для української сторони створення ЗВТ має на меті розширення ринку збуту для вітчизняної продукції за рахунок ринків країн-членів ЄС за умови відповідності його вимогам Євросоюзу. Таким чином, основним завданням щодо створення зони вільної торгівлі буде приведення українського законодавства у відповідність з нормами ЄС.

Досягнуті сторонами результати у переговорах щодо укладення Угоди про асоціацію були закріплені у Третньому спільному звіті, ухваленому на Тринадцятому саміті Україна – ЄС 4 грудня 2009 року в м. Київ. Під час Саміту лідери України та ЄС підтвердили, що розглядають завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію ключовим завданням на короткострокову перспективу. Водночас, вони вказали на те, що ключовим моментом має залишатись „якість та життєздатність” майбутньої Угоди про асоціацію.

Укладення Порядку денного асоціації Україна - ЄС

У ході Паризького саміту Україна-ЄС (9 вересня 2008 року) було домовлено розпочати роботу над розробкою нового практичного інструменту відносин між Україною та ЄС, який би прийшов на заміну Плану дій Україна-ЄС та став би основою для імплементації майбутньої Угоди про асоціацію.

Не чекаючи на завершення переговорного процесу щодо Угоди про асоціацію, 16 червня 2009 року в Люксембурзі на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС сторони схвалили документ “Порядок денний асоціації Україна – ЄС” (затверджений Радою міністрів ЄС 26-27 жовтня 2009 року). Порядок денний асоціації Україна – ЄС є безпрецедентним документом у практиці відносин Євросоюзу з третіми країнами. Він покликаний на практиці започаткувати поступовий перехід України та ЄС від партнерства та співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції.

При цьому Порядок денний асоціації не підміняє собою різноманітну та багатовимірну палітру відносин між Україною та ЄС, а є лише додатковим інструментом для розвитку взаємин.

Відповідно до положень Порядку денного асоціації, взаємодія сторін з його виконання базуватиметься на принципах спільної власності та спільної відповідальності за кінцевий результат. Виконання пріоритетів документа зосереджуватиметься на питаннях, які вимагають невідкладного вирішення до моменту набуття чинності Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. Крім того, сторони зможуть фактично перейти до виконання вже погоджених положень майбутньої Угоди про асоціацію між Україною та ЄС ще до її укладення.

Порядок денний асоціації принципово відрізняється від Плану дій Україна – ЄС, який втратив свою чинність у березні 2009 року. Тоді як українська сторона, здебільшого, виконувала План дій самотужки, ефективна реалізація спільного Порядку денного

асоціації залежатиме, не в останню чергу, від глибшого залучення Європейського Союзу до процесів реформування України та поглиблення інтеграційних процесів між сторонами. Принциповою новизною Порядку денного асоціації є можливість започаткування або поглиблення секторальних діалогів між сторонами з метою забезпечення зближення політик України та ЄС.

Таким чином, Порядок денний асоціації виводить відносини України з ЄС з логіки Європейської політики сусідства як засобу стимулювання та здійснення реформ і започатковує механізм відносин асоціації, який передбачає комплексне поглиблення діалогу з усіх сфер співробітництва, а також якнайширше залучення структур Євросоюзу до процесу наближення України до ЄС, в першу чергу, в законодавчій сфері.

Міжпарламентський діалог.

В раках міжпарламентського діалогу між Україною та ЄС відбулась низка візитів Президента Європейського парламенту (ЄП) в Україну (Х.Г.Пьоттерінга – в квітні 2009 року та Є.Бузека – в грудні 2009 року). Візит Є.Бузека став першим візитом в Україну в якості Голови ЄП та першим високим заходом парламентського діалогу Україна – ЄС після набуття чинності Лісабонським договором. В свою чергу, Голова Верховної Ради України В.М.Литвин в лютому та листопаді 2009 року здійснив візит до Брюсселя. Протягом року відбулись засідання Комітету парламентського співробітництва (в лютому та жовтні 2009 року), та численні робочі візити керівництва політичних груп і окремих депутатів ЄП в Україну.

Протягом 2009 року тривав пошуки нових сфер міжпарламентської співпраці. Так, в рамках започаткування реалізації ініціативи ЄС „Східне партнерство” активізовано практичну реалізацію ініціативи ЄП стосовно створення Парламентської асамблеї ЄВРОНЕСТ. Хоча змістовне наповнення ЄВРОНЕСТ триватиме і протягом 2010 року, важливим розвитком у 2009 році стало її позиціонування як парламентського виміру СхП.

Загальний контекст парламентського діалогу з ЄС протягом року набув певних змін, так як червневі вибори до Європейського парламенту змінили політичну конфігурацію Європарламенту в цілому та делегації ЄП у зв'язках з Україною зокрема. Водночас, проведені в рамках парламентського діалогу заходи засвідчили, що, попри сприятливе ставлення європарламентарів, взаємодія Україна – ЄС протягом року перебувала під впливом розвитку внутрішньополітичної ситуації в Україні та розглядалась через призму

підготовки до президентських виборів в Україні.

Співробітництво у сфері зовнішньої політики та безпеки

Протягом 2009 року продовжувалось співробітництво між Україною та Європейським Союзом у сфері зовнішньої політики та безпеки. За цей час Україна приєдналася майже до 90% від загальної кількості заяв і виступів ЄС, що свідчить про спільність інтересів та підходів з більшості актуальних зовнішньополітичних питань.

Міністерство закордонних справ України спільно з іншими причетними міністерствами і відомствами України проводило активну роботу щодо залучення нашої держави до операцій та місій ЄС у рамках реалізації Європейської політики безпеки і оборони. Зокрема, було відновлено участь України у Поліцейській Місії ЄС у Боснії і Герцеговині, в якій на сьогодні беруть участь п'ять представників МВС України.

Зважаючи на чисельні випадки захоплення сомалійськими піратами торговельних суден з українськими моряками на борту, МЗС докладались активні зусилля як для звільнення з полону цих моряків, так і для запобігання новим захопленням. З цією метою МЗС спільно з іншими причетними міністерствами і відомствами України було проведено необхідну роботу для опрацювання участі України у військово-морській операції ЄС „Аталанта”, яка є важливою складовою міжнародних зусиль у сфері боротьби з піратством. Очікується, що ближчим часом Україна залучиться до цієї операції. Участь України в операції „Аталанта” дозволить розширити спектр операції та внести пропозицію щодо супроводження та охорони комерційних кораблів під українським прапором або тих, значна частина екіпажу яких є громадянами України.

Позитивною динамікою відзначалося співробітництво у **сфері юстиції, свободи та безпеки**. Під час Тринадцятого Саміту Україна-ЄС 4 грудня 2009 року (м.Київ) підписано **Угоду між Україною та Європейським офісом поліції (Європол) про стратегічне співробітництво**, метою якої є активізація контактів між МВС України та цією Організацією у сфері обміну інформацією щодо протидії організованим злочинності.

Протягом року значної уваги приділялось підготовці до підписання **Меморандуму про співробітництво між Міністерством охорони здоров'я та Лісабонським моніторинговим Центром ЄС з питань наркотиків та наркотичної залежності** (підписання очікується у січні 2010 року у Києві), який має на меті сприяння реалізації національної стратегії протидії поширенню наркотиків та наркотичних речовин в Україні.

Зроблено перший практичний крок у напрямку поглиблення співробітництва з Європейським офісом юстиції (Євроюстом) з укладання відповідної угоди про співробітництво у цивільних справах (у т.ч. взаємне визнання судових рішень). Перший раунд консультацій відбувся 12 листопада 2009 року у Києві за участі фахівців Міністерства юстиції України.

Системного характеру набула робота з Місією Європейської Комісії з надання допомоги у питаннях кордону Україні та Республіці Молдова (EUBAM) та Європейським Агентством ФРОНТЕКС, вживалися заходи, спрямовані на розвиток прикордонної інфраструктури та створення у цьому зв'язку системи інтегрованого управління кордонами. При цьому максимально використовувалися можливості «Східного партнерства» та інструменти Операційних програм прикордонного співробітництва ЄС.

Співробітництво у візово-міграційній сфері.

Одним із ключових пріоритетів діяльності Міністерства закордонних справ України у 2009 році було відстоювання та подальше просування національних інтересів у відносинах з Європейським Союзом, у міграційно-візовій сфері.

Проведена протягом року робота вказує на певні позитивні тенденції у напрямку можливостей розширення категорії громадян, які могли б користуватися візовими спрощеннями. Сторона ЄС вже на даному етапі визнає необхідність передбачити видачу багаторазових безкоштовних віз терміном до одного року представникам громадянського суспільства (неприбуткових неурядових організацій) з позитивною візовою історією.

Моніторинг практичної імплементації Угоди між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз упродовж двох років (вступила в дію 1 січня 2008 року) продемонстрував поступовий прогрес у її реалізації. Так, у 2009 році констатовано зменшення кількості відмов у видачі віз, зростання частки оформлених багаторазових та безкоштовних віз. Позитивні результати підтверджуються наступними цифрами: збільшилась кількість безкоштовних віз (приблизно до 40% відсотків від загальної кількості оформлених шенгенських віз), збільшився відсоток (до 12,6%) видачі багаторазових віз (від 2-го до 5-и років), зменшилась кількість відмов у видачі віз (до 4,3%).

Водночас, типові для попереднього року імплементації угоди проблемні питання залишаються актуальними. У цьому зв'язку сподівання покладаються на ухвалений влітку 2009 року Візовий кодекс ЄС, що нормативно врегульовує такі питання, як діяльність

компаній-посередників, обов'язок держав-членів забезпечити прямий доступ заявників до своїх консульських установ та обов'язок мотивації рішення про відмову у видачі віз, право оскарження таких рішень, застосування спрощеної процедури видачі віз для заявників із позитивною візовою історією, уніфікація мінімальних вимог до переліку супровідних документів, стандарти надання візових послуг. З урахуванням положень Візового кодексу ЄС, аналізу імплементації угод з третіми країнами та представлених у 2008 році пропозицій української сторони найближчим часом буде розроблено проект змін і доповнень до візової угоди з Україною.

Позитивним досягненням варто також вважати і рішення окремих країн-членів ЄС щодо лібералізації візових процедур для українських громадян, насамперед, у видачі безкоштовних національних віз. Зразковим прикладом цьому є підписана у Києві Міжурядова Угода між Україною та Литвою від 26 листопада 2009 року про тарифи консульського збору.

Особливою динамікою протягом року відзначався переговорний процес із **запровадження безвізового режиму** короткострокових поїздок громадян України до держав-членів ЄС.

Основної уваги в рамках започаткованого у жовтні 2008 року безвізового діалогу з ЄС приділялось започаткуванню розробки критеріїв запровадження безвізового режиму на зразок так званої «дорожньої карти». Саме з цією метою наразі вживаються заходи, спрямовані на поступове реформування міграційно-візової сфери відповідно до критеріїв ЄС, серед яких:

- забезпечення безпеки документів, у т.ч. запровадження біометричних даних;
- боротьба із нелегальною міграцією, включаючи реадмісію;
- підтримка громадського порядку та безпеки;
- забезпечення фундаментальних прав громадян.

Під час Тринадцятого саміту Україна – ЄС (м. Київ, 4 грудня 2009 року) лідери України та Європейського Союзу обговорили досягнутий прогрес у розвитку безвізового діалогу. Домовлено активізувати подальшу співпрацю, зосереджуючись на виконанні рекомендацій Європейської Комісії та реалізації Україною конкретних заходів задля досягнення подальшого прогресу у запровадженні безвізового режиму з нашою державою.

Безвізовий діалог між Україною та ЄС розвивається за сценарієм, аналогічний Балканському. Свого часу, починаючи з 2006 року, Македонія, Сербія та Чорногорія успішно пройшли всі етапи реформування міграційно-візової сфери і досягли найвищої

оцінки відповідності вимогам ЄС, що знайшло своє відображення у Рішенні Ради Міністрів ЄС від 30 листопада 2009 року про запровадження з 19 грудня 2009 року режиму безвізових поїздок громадян цих трьох країн до Європейського Союзу.

На практиці процес безвізових поїздок наших громадян до ЄС було започатковано із укладанням угод про місцевий прикордонний рух з Польщею, Словаччиною та Угорщиною, якими передбачено спрощений (безвізовий) перетин державного кордону трьох країн нашими громадянами, які мешкають у прикордонній зоні (до 50 км).

Укладення угод стало важливим кроком у забезпеченні прав громадян України на свободу пересування і підтримання родинних зв'язків, оскільки близько 2 млн. українських громадян мають нагоду у безвізовому перетині кордону. Українсько-угорська угода охоплює 382 населених пункти із загальною кількістю населення 700 тис.осіб; українсько-словацька угода охоплює 280 населених пунктів з кількістю населення близько 400 тис.осіб; українсько-польська Угода охоплює 1107 населених пунктів на території України з кількістю населення 979 тис.осіб. Румунія залишається єдиною з чотирьох країн ЄС - сусідів України, з якою не укладено Угоду про правила місцевого прикордонного руху з Україною.

Відтак, подальша діяльність у візово-міграційній сфері буде побудована на формуванні переліку тих умов та критеріїв, виконання яких Україною дозволить встановити безвізовий режим короткострокових подорожей українських громадян до країн-членів ЄС (Шенгенської зони).

Співробітництво у сфері енергетики

Співробітництво між Україною та ЄС у сфері енергетики протягом 2009 року головним чином було сконцентовано на виконанні Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та ЄС щодо співробітництва в енергетичній сфері (далі - Меморандум).

У Четвертому Спільному звіті про стан виконання Меморандуму, ухваленому за результатами Тринадцятого саміту Україна – ЄС (м. Київ, 4 грудня 2009 року), сторони відзначили прогрес у сферах ядерної безпеки, інтеграції ринків електроенергії та газу, підвищення безпеки енергопостачання та транзиту вуглеводнів, енергоефективності та відновлювальних джерел енергії.

Однією з ключових подій у розвитку енергетичного співробітництва України з ЄС стало успішне проведення 23 березня 2009 року у Брюсселі Міжнародної інвестиційної конференції з модернізації транзитної ланки ГТС. Основним результатом Конференції було ухвалення Спільної заяви від імені України, ЄС та міжнародних фінансових інституцій. Підтримка зі сторони міжнародних фінансових інституцій зусиль України з модернізації ГТС та розширення її транзитного потенціалу довела надійність українського маршруту постачання природного газу до Європи та створила підґрунтя якісно нових прозорих відносин між постачальниками, транзитерами та споживачами.

Важливим результатом проведеної роботи протягом року стало прийняття одностайного рішення Ради Міністрів Енергетичного Співтовариства у Загребі 18 грудня 2009 року про набуття членства Україною у цій міжнародній організації. Водночас, юридичне оформлення шляхом підписання відповідного Протоколу відбудеться після прийняття Верховною Радою Закону «Про засади функціонування ринку природного газу» та набуття ним чинності.

Висновки

2009 рік став періодом низки вагомих досягнень у відносинах між Україною та ЄС. Поступальний, інтенсивний розвиток співпраці протягом попередніх років, консенсусна підтримка політичними силами європейського курсу України, прагматизм та цілеспрямованість позиції української сторони сприяли досягненню політичних домовленостей з ЄС про якісно нові рамки відносин у середньостроковій перспективі.

Зокрема, було завершено переговори на експертному рівні стосовно Угоди про асоціацію за її основними розділами; започатковано процес імплементації „Порядку денного асоціації Україна - ЄС” як інструменту практичної реалізації погоджених сторонами положень Угоди про асоціацію, активно просувається безвізовий діалог, укладено стратегічну Угоду з Європолком.

Протягом року позитивної динаміки набув діалог України з Євросоюзом в енергетичній сфері. Свідченням цього є успішне завершення переговорів щодо приєднання України до Договору про енергетичне співтовариство. “Східне партнерство” розглядається Україною як інструмент практичного сприяння інтеграції в ЄС, який доповнює більш прогресивні та динамічні двосторонні відносини між Україною та ЄС.

У 2009 році було продовжено переговорний процес з ЄС у питаннях модифікації чинної Угоди між Україною та Євросоюзом (від 01.01.2008 року) про спрощення оформлення віз. Україна внесла на розгляд ЄК та поступово відстоювала пропозиції щодо

розширення категорій громадян, які користувалися б пільгами, наданими Угодою; поступової лібералізації візових процедур.

Очікується, що 2010 рік відзначатиметься поживанням у переговорному процесі з ЄС щодо внесення змін та доповнень до чинної Угоди між Україною та Європейським Союзом про спрощення оформлення віз з метою розширення категорій громадян, які користувалися б правом на отримання безкоштовних віз.

Попри негативне ставлення окремих держав-членів Євросоюзу до поглиблення міграційно-візового діалогу між Україною та ЄС, відсутність консенсусу щодо надання Україні «дорожньої карти» запровадження безвізового режиму, вдалося зберегти динаміку переговорного процесу і віднайти оптимальні шляхи розв'язання найбільш актуальних проблем. Зокрема, за наполяганням української делегації, Європейською Комісією було здійснено ретельний аналіз імплементації всіх укладених Угод між ЄС і третіми країнами про спрощення оформлення віз та досягнуто домовленості перейти до практичних кроків з модифікації чинної Угоди шляхом внесення до пільгових категорій громадян представників неурядових (громадських) організацій. Було також отримано запевнення у збільшенні кількості видачі багаторічних віз (терміном від 2 до 5 років). Подальші переговори щодо розширення категорій громадян продовжуватимуться навесні 2010 року. Очікуване набуття чинності Візового Кодексу ЄС, покликаною уніфікувати всі існуючі візові процедури для громадян третіх країн, у т.ч. України дає підстави сподіватись на адекватне вирішення проблем українських громадян при оформленні віз.

Аналіз безвізового діалогу між Україною та ЄС у 2009 році також дає підстави розраховувати на його подальший динамічний розвиток та перехід до чергового етапу - розробки критеріїв запровадження безвізового режиму на зразок так званої «дорожньої карти» вже за результатами міністерської зустрічі міністрів юстиції та внутрішніх справ у форматі Трійки ЄС з Україною.

§ 2. ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ І КООПЕРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЄС

2009 рік – це в першу чергу рік економічної та фінансової кризи, рік скорочення виробництва і попиту, рік зростання фіскальних дефіцитів та накопичення державних боргів. Вочевидь, економічне співробітництво України та ЄС не могло уникнути впливу загальносвітової рецесії. Найболючіше криза вразила торгівлю товарами, обсяги якої скоротились більш ніж у вдвічі, а також потоки іноземного капіталу, де спостерігалось зменшення обсягів надходжень прямих іноземних інвестицій на фоні чистого відтоку іншого капіталу.

Завдяки активній анти-протекціоністській позиції СОТ у світі не відбулось різкого зростання торговельних обмежень, що дозволило українським експортерам скористатись перевагами стрімкої девальвації національної валюти та частково зберегти свої позиції на міжнародних ринках. В той же час сама Україна піддалась протекціоністським настроям і у березні ввела тимчасову надбавку до діючих ставок ввізного мита на окремі товари “некритичного” імпорту.

Газовий конфлікт між Україною та Росією на початку року підкреслив значущість співпраці з ЄС в енергетичній сфері. В цій сфері співробітництва було досягнуто кількох важливих домовленостей. Однак принципових змін у форматі економічного співробітництва між Україною та ЄС, наприклад, підписання поглибленої угоди про вільну торгівлю, у 2009 році не відбулось.

Торговельні відносини

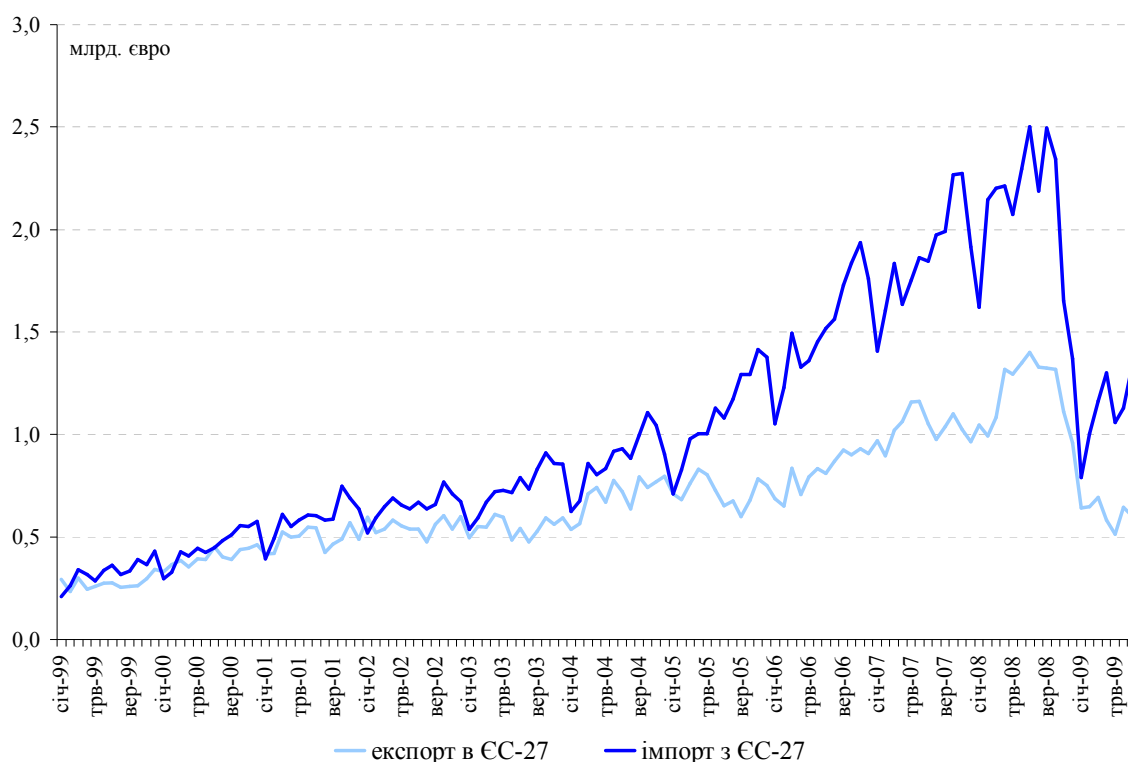
Торгівля товарами

Зниження економічної активності як в Україні, так і в країнах ЄС, спричинене світовою економічною кризою, а також зміною умов торгівлі, що в цілому негативно вплинули на обсяги товарної торгівлі між Україною та ЄС. За даними Євростату, протягом другої половини 2008 року та у 2009 році відбулось різке скорочення вартісних обсягів українського експорту, й у травні 2009 року місячний експорт України в ЄС знизився до рівня середньомісячного експорту 2003 року (Рисунок 1). У липні 2008 року Україна експортувала в ЄС-27 в 2,72 рази більше, ніж у травні 2009 року.

Падіння імпорту було ще стрімкішим: у січні 2009 року імпорт товарів з ЄС-27 був у 3,2 рази меншим, аніж у липні 2008 року (Рисунок 1). Варто відзначити, що низхідна динаміка імпорту змінилась висхідною вже на початку 2009 року, хоча обсяги імпорту залишались значно нижчими за історичний максимум. В той же час відновлення

українського експорту в ЄС за перші сім місяців 2009 року фактично не відбулось, незважаючи на девальвацію гривні.

Рисунок 1. Вартісні обсяги торгівлі товарами між Україною та ЄС-27 у 1999-2009 роках

Джерело: Євростат, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/external_trade/data/database

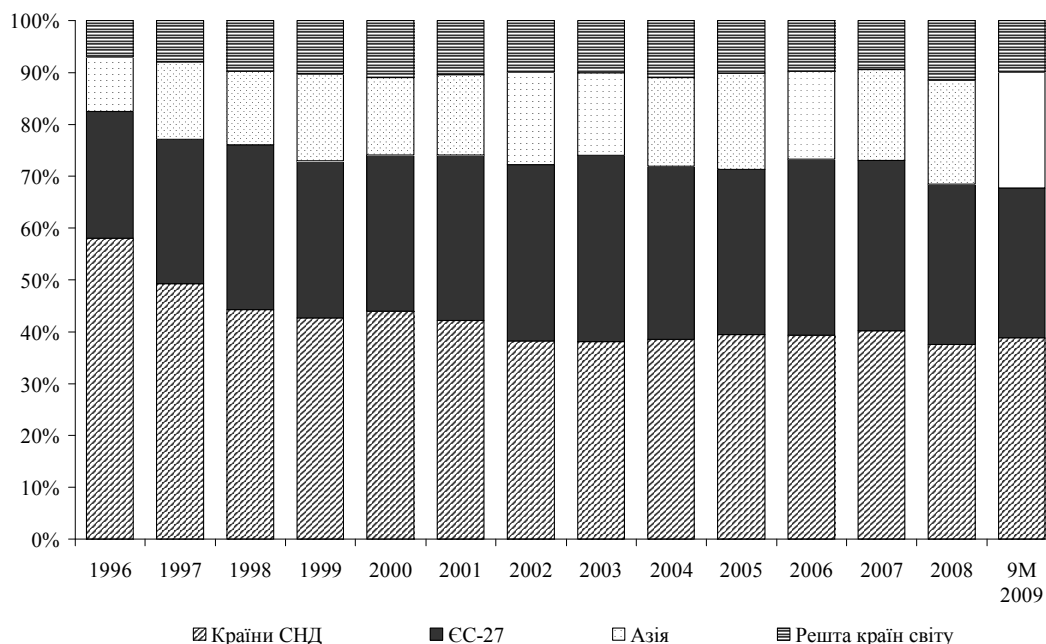
Також зазначимо, що після тимчасового збалансування обсягів експорту та імпорту наприкінці 2008 року та на початку 2009 року знов почав зростати дефіцит торгівлі товарами. Вочевидь, без принципової зміни структури експорту Україна залишатиметься нетто-імпортером у торгівлі з ЄС, оскільки в країні існує високий стійкий попит на продукцію європейських фірм, необхідну для модернізації внутрішнього виробництва та задоволення потреб споживачів у товарах тривалого використання.

Хоча світова криза різко знизила обсяги зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС, значущість ЄС-27 як торговельного партнера України у 2009 році майже не змінилась. ЄС-27 як єдина митна територія залишився найбільшим торговельним партнером України у 2009 році. За даними Держкомстату України, товарообіг з ЄС становив 17,2 млрд. доларів США у січні-вересні 2009 року, дефіцит торгівлі – 4,4 млрд. доларів США. Це дорівнює 29,1% загального товарообігу України за дев'ять місяців року порівняно з 23,6% товарообігу з Російською Федерацією, наступним за значущістю торговельним партнером України.

В той же час, у 2009 році продовжилась тенденція до поступового зменшення ролі ЄС-27 як торговельного партнера України після піку, досягнутого у 2003 році, коли товарообіг України з ЄС досяг 35,9% загального товарообігу країни (Рисунок 2). Частково

зниження частки ЄС відбулось за рахунок підвищення частки імпорту з країн СНД, що зумовлено відносно меншим скороченням імпорту з країн СНД порівняно з падінням імпорту з ЄС. Однак важливішою є тенденція триваючої географічно диверсифікації торгівлі, свідченням чого є підвищення значущості країн Азії у товарообігу України.

Рисунок 2. Структура товарообігу України з рештою країн світу у 1996-2009 роках

Джерело: Держкомстат, розрахунки ІЕД

Різке скорочення обсягів експорту України в ЄС-27 відбулось у фактично всіх товарних категоріях, за виключенням торгівлі напоями та тютюновими виробами, попит на які залишився досить стійким навіть за умов кризи. Однак низька частка цієї категорії експорту (0,3% від сукупного експорту) не дозволила Україні скористатись перевагами меншої еластичності попиту на цю товарну категорію.

У вартісному виразі найбільше скоротився експорт мінерального палива та паливо-мастильних матеріалів: на 67,9% за січень-липень 2009 року у вимірі рік до року. Це пояснюється як зниженням світових цін на нафту після їх рекордних значень, що були зафіксовані у першій половині 2008 року (ціна сирої нафти доходила до 140 доларів США за барель), так і скороченням попиту на ці продукти на фоні нижчої економічної активності в ЄС. У другому кварталі реальний ВВП ЄС-27 скоротився на 5,6% у вимірі рік до року. Аналогічні причини – тобто зниження цін і попиту – зумовили 54,3% падіння експорту товарів промислового виробництва, у першу чергу експорту металів, адже саме ця категорія товарів складає найбільшу частку української товарної торгівлі. Зміна ринкової кон'юнктури призвела до різкого зниження ролі товарів промислового виробництва в експорті до ЄС. Натомість, зросла значущість експорту сільськогосподарських товарів, нехарчової сировини (зокрема, насіння рапсу), а також

масла та олії рослинного і тваринного походження. Також у 2009 році продовжилось зростання частки торгівлі машинами та транспортним обладнанням за рахунок порівняно меншого скорочення експорту товарів цієї категорії.

Таблиця 1. Експорт України в країни ЄС-27 за основними товарними категоріями

	Структура, % від загального**		Темп приросту/падіння, % рік до року**	
	2008*	2009*	2008*	2009*
Харчові продукти та живі тварини	5,2	8,2	142,4	-20,2
Напої та тютюнові вироби	0,2	0,3	19,9	5,6
Нехарчова сировина, за винятком палива	11,9	17,6	5,4	-25,0
Мінеральне паливо, паливно-мастильні матеріали	20,5	12,9	87,5	-67,9
Масла тваринного та рослинного походження, жир та віск	2,9	4,7	-2,7	-17,3
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	6,5	5,8	6,3	-54,3
Товари промислового виробництва, в основному класифіковані за матеріалами (вкл. метали)	36,8	29,1	6,6	-59,7
Машини та транспортне обладнання	9,6	11,7	37,3	-38,1
Змішані промислові статті	4,2	6,4	-3,1	-22,5

Джерело: Євростат (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>), розрахунки ІЕД

Примітки: * на основі даних семи місяців року

** розраховано на основі вартісних показників, виражених у євро

Зміни у структурі імпорту товарів з країн ЄС-27 також були суттєвими (Таблиця 2). Імпорт скоротився за всіма товарними категоріями, за виключенням масла та олії рослинного і тваринного походження, імпорт яких продовжив зростати, хоча й значно повільнішими темпами, аніж до кризи. Ймовірно, триваюче зростання імпорту масел пов'язано з попитом на ці товари з боку харчової промисловості, скорочення випуску в якій було одним з найменших серед галузей обробної промисловості завдяки меншій еластичності попиту на продовольчі товари порівняно з непродовольчими товарами.

Найвищі темпи падіння – і відповідно різке зниження частки цих товарів у загальній структурі імпорту – спостерігались у імпорті мінерального палива, а також машин та обладнання. Імпорт обох категорій товарів скоротився майже на третину.

Різне падіння імпорту в Україну пояснюється дією кількох чинників. По-перше, це девальвація гривні, яка зробила імпорт менш доступним. По-друге, це загальне скорочення доходів всіх економічних суб'єктів (підприємств, домогосподарств, держави) на фоні падіння виробництва. По-третє, це обмеження доступу по фінансових ресурсів внаслідок банківської кризи та припинення притоку іноземного капіталу.

В результаті у 2009 році відбулось стрімке падіння внутрішнього попиту, у тому числі й попиту на імпортні товари. Зокрема, у другому кварталі 2009 року реальне валове нагромадження основного капіталу склало 57,8% у вимірі рік до року, тоді як реальне кінцеве споживання домогосподарств впало на 11,6%. Додатковим фактором скорочення

вартісних обсягів імпорту стало зниження світових цін на сировину, у першу чергу на нафту.

Однак окрім суто економічних факторів, на скорочення імпорту машин та обладнання вплинув адміністративний фактор, а саме встановлення 13-відсоткової тимчасової надбавки до діючих ввізних мит, яка поширювалась на автомобілі та холодильники і діяла з березня по вересень 2009 року.

Таблиця 2. Імпорт України з країн ЄС-27 за основними товарними категоріями

	Структура, % від загального**		Темп приросту/падіння, % рік до року**	
	2008*	2009*	2008*	2009*
Харчові продукти та живі тварини	4,7	7,6	53,2	-16,5
Напої та тютюнові вироби	0,7	0,8	2,3	-37,7
Нехарчова сировина, за винятком палива	1,8	2,0	34,3	-41,1
Мінеральне паливо, паливно-мастильні матеріали	5,3	3,6	122,6	-65,0
Масла тваринного та рослинного походження, жир та віск	0,2	0,4	122,4	24,2
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	14,1	19,4	20,4	-28,9
Товари промислового виробництва, в основному класифіковані за матеріалами (вкл. метали)	15,4	17,3	16,6	-42,1
Машини та транспортне обладнання	44,9	31,6	23,4	-63,6
Змішані промислові статті	10,7	14,8	23,3	-28,4

Джерело: Євростат (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>), розрахунки ІЕД

Примітки: * на основі даних семи місяців року

** розраховано на основі вартісних показників, виражених у євро

Таким чином, у 2009 році ЄС-27 як єдина митна територія залишився головним торгівельним партнером України, незважаючи на різке скорочення товарообігу, зумовлене економічною кризою. Стрімкіше, порівняно з експортом, падіння імпорту призвело до звуження дефіциту торгівлі товарами, хоча Україна залишилась нетто-імпортером у торгівлі з ЄС. Серед експортерів в ЄС від кризи найбільше постраждали виробники металів та мінерального палива, тоді як найзначніше скорочення імпорту відбулось у категорії “машини і транспортне обладнання”, що було зумовлено як зниженням внутрішнього попиту, так і тимчасовим підвищенням ввізних мит на окремі види товарів цієї категорії.

Торгівля послугами

Торгівля послугами меншою мірою постраждала від кризи порівняно з товарною торгівлею. Якщо сукупний товарообіг України у 2009 році знизився фактично вдвічі, скорочення сукупної торгівлі послугами склало лише 22% у вимірі рік до року.

Як і у торгівлі товарами, у торгівлі послугами ЄС є основним партнером України. За даними Держкомстату, у січні-вересні 2009 року частка торгівлі послугами з ЄС-27

становила 41% від сукупної торгівлі послугами, тоді як частка Російської Федерації була 27%. За дев'ять місяців 2009 року на країни ЄС-27 припадало 32,0% загального експорту послуг з України та 57,5% імпорту. Для порівняння, частки Росії становили 34,9% та 12,7%, відповідно.

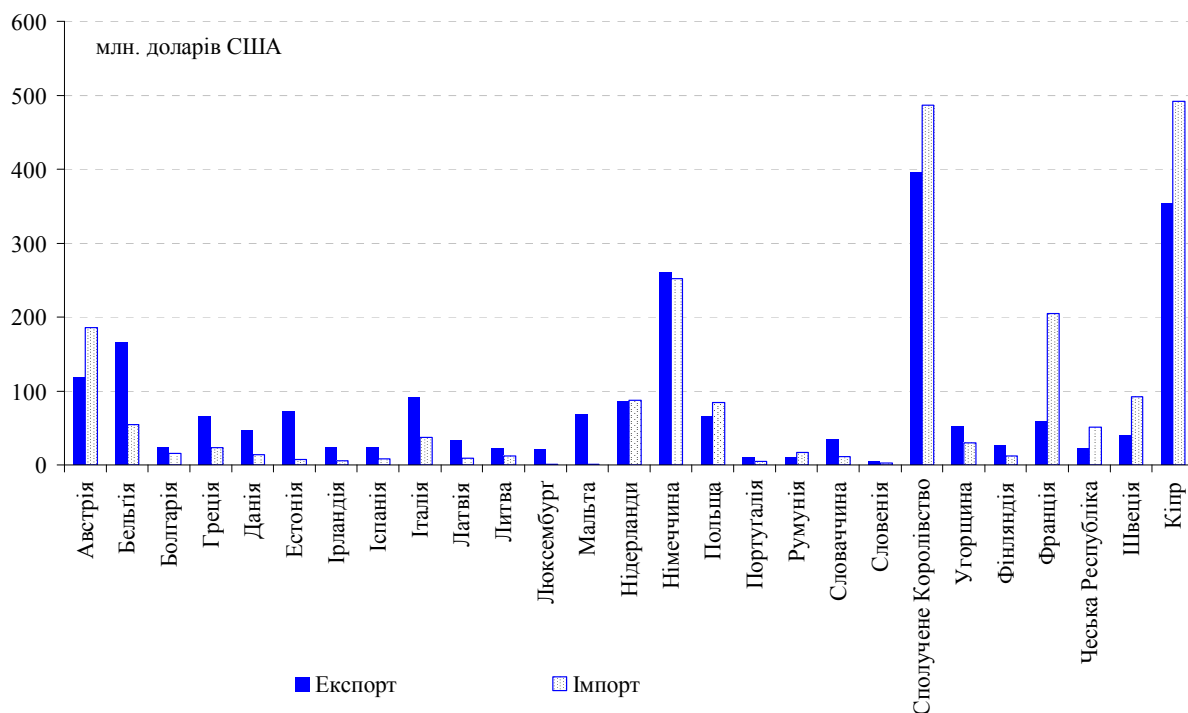
У номінальному виразі у січні-вересні 2009 року експорт послуг до ЄС-27 склав 2,19 млрд. доларів США, скоротившись на 27,6% порівняно з минулорічним показником. Імпорт за цей період впав менше (лише на 17,9% у вимірі рік до року) і дорівнював 2,20 млрд. дол. США. Відповідно, за цей період сформувався від'ємний баланс торгівлі послугами з ЄС на рівні 0,01 млрд. доларів США, тоді як у відповідному періоду минулого року він був додатнім на рівні 0,3 млрд. доларів США.

Як в експорті, так і в імпорті послуг основними країнами-партнерами України залишились Сполучене Королівство, Кіпр та Німеччина, на які припадало 46,1% експорту та 55,9% імпорту з країн ЄС-27 (Рисунок 3). Однак порівняно з минулим роком зросла відносна значущість Кіпру, який випередив Сполучене Королівство і став основним постачальником послуг в Україну. В імпорті послуг з України лідерство Великої Британії залишилось незмінним.

У 2009 році не відбулось принципових змін у галузевій структурі торгівлі послугами. Як і раніше, Україна постачала в першу чергу транспортні послуги, хоча їх загальний обсяг впав майже на чверть за рахунок зниження промислового виробництва в регіоні й, відповідно, скорочення обсягів перевезень. Відзначимо, що імпорт транспортних послуг Україною скоротився істотніше: на 44,4% за дев'ять місяців 2009 року у вимірі рік до року. Також відбулось різке скорочення експорту та імпорту туристичних послуг.

У той же час криза значно меншою мірою вплинула на експорт комп'ютерних послуг, які навіть зросли на 2,9% у вимірі рік до року. Ймовірно, зростання відбулось за рахунок поширення практики передачі частини функцій компанії зовнішньому виконавцю (*outsourcing*), яким стали українські компанії, а також перерозподілу таких замовлень туди, де робоча сила коштує дешевше. Девальвація гривні посилила цю конкурентну перевагу українського ІТ-сектору. Також, незважаючи на кризу, в країні продовжував зростати імпорт фінансових послуг, послуг зв'язку та будівельних послуг.

Рисунок 3. Українська торгівля послугами з країнами-членами ЄС-27 у 2009 році*

Джерело: Держкомстат, розрахунки ІЕД

Примітка: * станом на січень-вересень 2009 року

Таким чином, торгівля послугами з країнами ЄС-27, як і торгівля послугами в цілому, значно меншою мірою постраждала від міжнародної фінансової та економічної кризи. Хоча падіння промислового виробництва та доходів населення знизили обсяги торгівлі транспортними послугами і зменшили туристичні потоки, послуги формату “бізнес-до-бізнесу” постраждали значно менше, а в окремих випадках навіть продовжили зростати.

Торговельний режим

У 2009 році основні параметри торговельного режиму, що діє між Україною та ЄС, визначались положеннями Угоди про партнерство та співробітництво (УПС), яка набула чинності у 1998 році, а також положеннями Генеральної системи преференцій (версія від 1 січня 2006 року)⁶⁴.

Розпочаті у 2008 році переговори щодо створення розширеної зони вільної торгівлі між ЄС та Україною були продовжені, однак, незважаючи на гучні політичні заяви, виявились не завершеними. Очікується, що нова угода стане «першим документом нового типу «глибоких та всеосяжних» торгових угод. Так, угода про вільну торгівлю (УВТ) охоплюватиме широкий спектр пов'язаних із торгівлею питань («всеосяжна угода»), а її метою стане усунення перепон для торгівлі, що виникають «поза кордонами» держав,

⁶⁴ <http://www.delukr.ec.europa.eu/page36090.html>

шляхом застосування процесів нормативно-правового наближення, завдяки яким внутрішній ринок ЄС частково відкриється для України («глибока угода»)⁶⁵.

Набуття Україною членства у Світовій організації торгівлі у 2008 році скасувало квоти на експорт прокату до ЄС, і на сьогодні у двосторонній торгівлі між Україною та ЄС не застосовуються кількісні обмеження торгівлі.⁶⁶ Іншим важливим наслідком членства України в СОТ у період кризи стало зниження ризику встановлення нових торговельних обмежень з боку ЄС, що можна було б очікувати у іншому випадку. Варто підкреслити, що обмеження протекціоністських настроїв у світі під час кризи завдяки активній позиції СОТ було важливим не лише для України, але й для розвитку міжнародної торгівлі в цілому.

Однак, незважаючи на обмеження, які накладає членство у СОТ, Україна піддалась протекціоністським настроям. 6 березня 2009 року набув чинності закон, в якому було передбачено встановлення на шестимісячний термін тимчасової 13% надбавки до діючих ставок ввізного мита на всі товари за виключенням «критичного» імпорту⁶⁷. Офіційно задекларованою метою встановлення надбавки було збалансування платіжного балансу, який знаходився у критичному стані, хоча на момент її введення поточний рахунок платіжного балансу був близький до балансу. До «некритичного імпорту», на який мала поширюватись дія надбавки, увійшли такі товари як м'ясо та вироби з нього, цукор, алкогольні напої, вугілля, вироби з текстилю, взуття та головні убори, деякі метали та окремі види машин та обладнання, у тому числі окремі види побутової техніки та автомобілі. Пізніше рішенням Кабінету Міністрів⁶⁸ перелік було звужено до двох товарних категорій – автомобілів (коди УКТЗЕД 8702, 8703 та 8704) та холодильників (код УКТЗЕД 8418).

Встановлення тимчасової надбавки стало додатковим негативним чинником, який фактично зупинив імпорт товарів, на які поширювалась дія надбавки, з країн ЄС (Рисунок 4). Відзначимо, що високі темпи скорочення імпорту автомобілів та холодильників спостерігались ще з жовтня 2008 року, тобто відразу після початку кризи, внаслідок різкої девальвації гривні та скорочення внутрішніх доходів. Відповідно, введення тимчасової надбавки лише зафіксувало статус-кво, майже не створивши додаткових чинників для падіння імпорту. В той же час надбавка не знайшла підтримки СОТ. 4 серпня Генеральна

⁶⁵ Представництво Європейської Комісії в Україні.

http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/trade_relation/free_trade_agreement/index_uk.htm

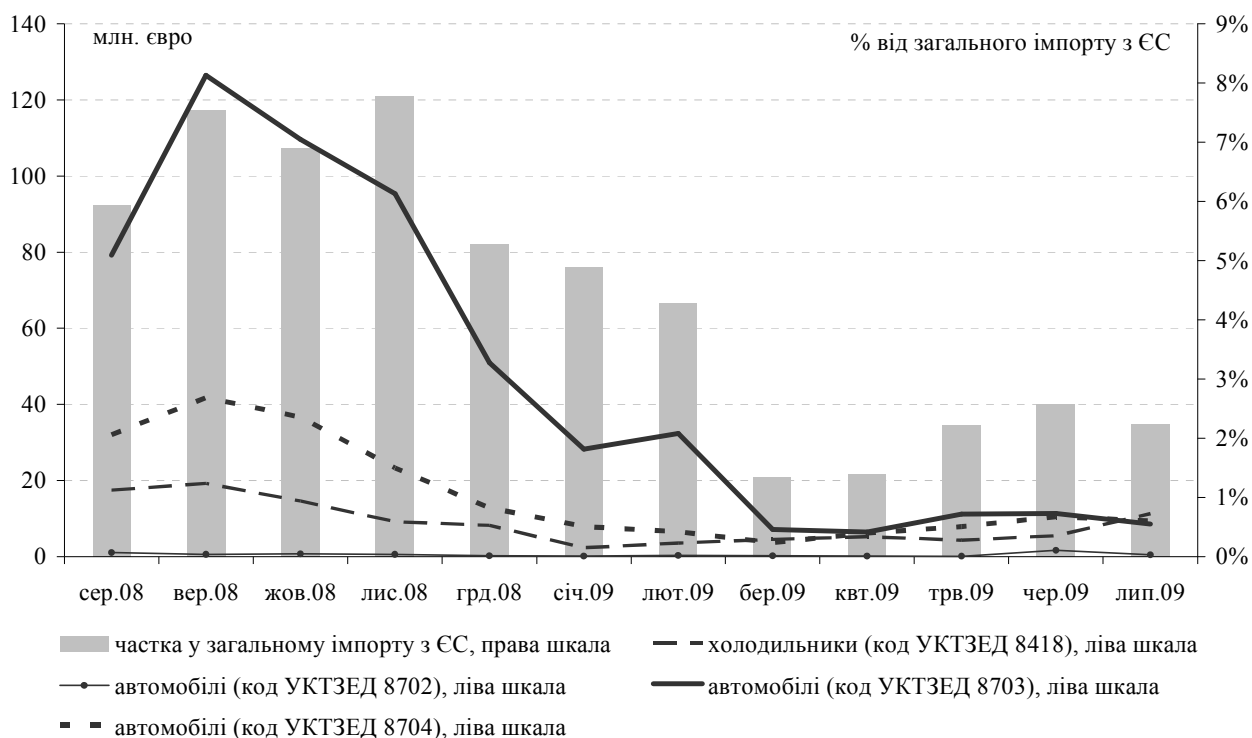
⁶⁶ Окрім тих обмежень торгівлі, які запроваджені для всього українського експорту або імпорту незалежно від країни походження/призначення.

⁶⁷ <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>, Закон № 923_VI від 4 лютого 2009 року

⁶⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.09 № 230

Рада СОТ затвердила звіт Комітету з питань обмежень платіжного балансу⁶⁹, згідно з яким 13% надбавка до діючих ставок ввізного мита мала бути скасована до 7 вересня як така, що суперечить правилам СОТ та не допомагає усунути проблеми, пов'язані зі станом платіжного балансу. 7 вересня 2009 року дія цієї надбавки була припинена.

Рисунок 4. Вплив тимчасової надбавки до діючих ставок ввізного мита на торгівлю з ЄС

Джерело: Євростат, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/external_trade/data/database

Важливою компонентою торговельного режиму між Україною та ЄС є антидемпінгові та спеціальні заходи, які країни запроваджують по відношенню до окремих товарних категорій взаємного імпорту.

У 2009 році ЄС не розпочав нових торговельних розслідувань проти України. Більш того, розпочате у листопаді 2008 року антидемпінгове розслідування щодо імпорту квадратних або прямокутних сталевих труб походженням з України було припинене без застосування заходів. Відповідно, станом на листопад 2009 року в ЄС щодо українського імпорту діяло шість антидемпінгових заходів (Таблиця 3).

Таблиця 3. Антидемпінгові заходи ЄС проти України

Назва товару	Мито	Рік порушення розслідування	Дата застосування остаточних заходів	Дата продовження заходів	Орієнтована дата скасування
Зварні труби	10,7 – 44,1%	2001	09/2002	12/2008	12/2013
Нітрат амонію	29,26 – 33,25 євро за тону	1999	01/2001	04/2007	Дія продовжена на час перегляду до 07/2010

⁶⁹ http://www.wto.org/english/thewto_e/gcounc_e/meet_jul09_e.htm

Назва товару	Мито	Рік порушення розслідування	Дата застосування остаточних заходів	Дата продовження заходів	Орієнтована дата скасування
Джгути, канати, троси з чорних металів	51,80%	1998	08/1999	11/2005	11/2010
Труби безшовні	12,3 – 25,7%	2005	05/2006		06/2011
Суміш нітрату амонію та карбаміду	27,17 євро за тонну	1999	09/2000	12/2006	12/2011
Прасувальні дошки	9,9%	2006	04/2007		07/2012 Розпочато проміжний перегляд

Джерело: Міністерство економіки України, www.me.gov.ua

З боку України у 2009 році закінчилась дія антидемпінгових заходів, спрямованих на обмеження імпорту деревоволокнистих плин з Польщі, запроваджене у 2004 році, а також дія двох спеціальних заходів незалежно від країни походження – щодо імпорту абразивних інструментів та руберойду. Одночасно протягом року почало діяти кілька нових обмежувачих заходів. Зокрема, Україна строком на п'ять років ввела антидемпінгові мита проти шприців походженням з Іспанії, Німеччини, Сполученого Королівства, а також Китаю, антидемпінгове розслідування щодо яких розпочалось у 2008 році. Також почали діяти спеціальні заходи незалежно від країни походження щодо імпорту сірників. Таким чином, станом на листопад 2009 року в Україні діяло три антидемпінгові заходи щодо імпорту товарів з країн ЄС, а також шість інших спеціальних заходів «незалежно від країни походження», які певною мірою стосуються і ЄС-27 (Таблиця 4).

Таблиця 4. Антидемпінгові та спеціальні заходи України проти продукції з ЄС

	Товар	Країна походження товару	Дати	Діючі заходи
Антидемпінгові заходи	Деревностружкові плити ламіновані (ДСП)	Польща, Словаччина	1 березня 2005 р. – 1 березня 2010 р	Остаточне антидемпінгове мито у розмірі для Польщі -25,1%, Словаччини -15,4%, для „Кроноспан Словакія” 11,7%.
Антидемпінгові заходи	Гвинтові компресорні установки	Білорусь, Італія, Бельгія, Фінляндія	26 жовтня 2005 р. - 26 жовтня 2010 р.	Остаточне антидемпінгове мито у розмірі для Білорусі – 28,52%; для Італії, Фінляндії та Бельгії * – 29%.
Антидемпінгові заходи	Шприци	Іспанія, Німеччина, Сполучене Королівство, Китай	Листопад 2009р. – листопада 2014 р.	Остаточне антидемпінгове мито для Іспанії: для шприців об'ємом 5 мл. у розмірі - 10,54 %, для шприців об'ємом 10 мл. у розмірі - 196,38 %. Для Німеччини: для шприців об'ємом 10 мл. у розмірі - 37 %. Для Сполученого Королівства: для шприців об'ємом 10 мл. у розмірі - 23 %. для Китаю: для шприців об'ємом 2 мл. у розмірі - 24,36 % для шприців об'ємом 5 мл. у

Товар		Країна походження товару	Дати	Діючі заходи
Спеціальні заходи	Полотна трикотажні	Незалежно від країни походження	1 березня 2007 р. – 1 березня 2010 р.	розмірі – 54,15 % для шприців об'ємом 10 мл. у розмірі – 347,14 %. Спеціальне мито, яке визначається у відсотках до митної вартості товару та яке дорівнює різниці між мінімальною ціною та митною вартістю товару. Мінімальна ціна дорівнює 2,78 дол. США/кг.
Спеціальні заходи	Тканини бавовняні	Незалежно від країни походження	12 червня 2007 р. – 12 червня 2010 р.	Спеціальне мито, яке визначається у відсотках до митної вартості товару та яке дорівнює різниці між мінімальною ціною та митною вартістю товару. Мінімальна ціна дорівнює 0,57 дол. США за м2.
Спеціальні заходи	Лампи розжарювання газорозрядні	Незалежно від країни походження	16 червня 2007 р. – 16 червня 2010 р.	Спеціальне мито, яке визначається у відсотках до митної вартості товару та яке дорівнює різниці між мінімальною ціною та митною вартістю товару. Мінімальна ціна дорівнює 0,481 дол. США/шт.
Спеціальні заходи	Труби сталеві безшовні обсадні та насосно-компресорні	Незалежно від країни походження	1 жовтня 2008р. – 30 вересня 2011р.	Річний обсяг спеціальної квоти 14504 т з поступовою лібералізацією річного обсягу на 5% на другий річний період та на 10% на третій
Спеціальні заходи	Сірники	Незалежно від країни походження	Листопад 2009 р. – листопад 2012 р.	Спеціальні заходи застосовано строком на три роки, шляхом запровадження справляння спеціального мита, розмір ставки якого становить 11,3%.
Спеціальні заходи	Кулькові підшипники	Незалежно від країни походження	11 листопада 2006 р. – 11 листопада 2009 р.	Спеціальне мито у розмірі 5,73, але не менш 0,13 євро/кг на продукцію, ціна якої не перевищує 2,95 дол./кг.

Джерело: Міністерство економіки України, www.me.gov.ua

*Примітка: * За повідомленням Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 10 вересня 2008 року, дія остаточних антидемпінгових заходів не розповсюджується на компанію "Atlas Copco Airpower N. V." на період чинності добровільних зобов'язань, взятих на себе цією компанією щодо припинення демпінгового імпорту в Україну гвинтових компресорних установок стаціонарних та пересувних виробництва компанії "Atlas Copco Airpower N. V." походженням з Королівства Бельгія.*

Таким чином, кризовий рік не призвів до зростання принаймні формальних торговельних бар'єрів для українського експорту в країни ЄС. В той же час в Україні взяли верх більш протекціоністські настрої. Зокрема, на шість місяців було запроваджено тимчасову надбавку до діючих ставок ввізних мит на автомобілі та холодильники.

Рух капіталу.

Фінансова криза призвела до різкого зниження притоку іноземного капіталу в країну, тоді як зовнішні зобов'язання країни залишились високими. Відповідно, за результатами перших дев'яти місяців року дефіцит фінансового рахунку платіжного балансу склав 11,2 млрд. доларів США проти профіциту на рівні 15,3 млрд. доларів США рік тому. Однак окремі сегменти ринку капіталу реагували на кризу по-різному.

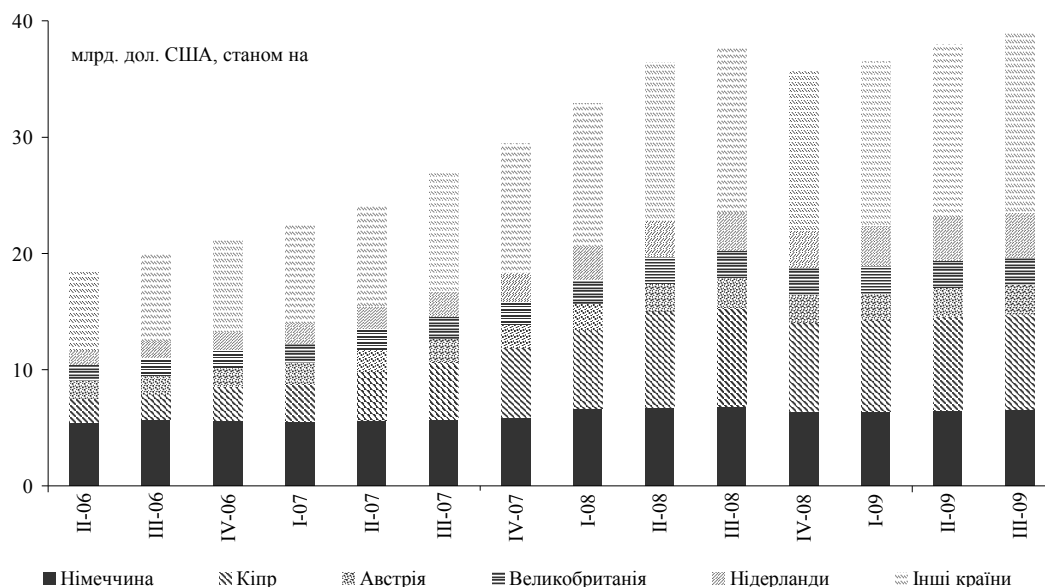
Відповідно до даних Держкомстату, незважаючи на кризу, у січні-вересні 2009 року загальний обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в економіці країни навіть збільшився на 2,6% в порівнянні з аналогічним періодом 2008 року та досягнув рівня в 38,6 млрд. дол. США, з яких 31,3 млрд. дол. США надійшло з країн ЄС. Проте обсяги притоку ПІІ за перші три квартали 2009 року були вдвічі меншими за минулорічні показники, а в першому кварталі навіть відбувся відтік ПІІ.

Європейський Союз залишився ключовим іноземним інвестором в Україні – його частка в загальному обсязі ПІІ в Україну збереглась майже незмінною порівняно з 2008 роком та становила 80,0% станом на 1 жовтня 2009 року. Країни-лідери також були незмінними – це Кіпр, Німеччина, Австрія, Великобританія та Нідерланди. Їх частка в загальному обсязі ПІІ в Україну склала 61,0%, а в загальному обсязі ПІІ з ЄС – 75,2%.

Проте відбувся деякий перерозподіл географічної структури ПІІ з ЄС. Так, порівняно з обсягами ПІІ до кризи (станом на 1 жовтня 2008 року) відбулось скорочення обсягів ПІІ з Німеччини та Кіпру,⁷⁰ їх частки в загальному обсязі ПІІ в Україні зменшились до 17,1% та 21,3%. Притік ПІІ з Нідерландів і їх частка в загальному обсязі ПІІ в країну навпаки зросла до 9,9%. Що стосується Австрії та Великобританії, обсяги ПІІ з цих країн майже не змінились, і їх відносна роль в загальному обсязі ПІІ знизилась до 6,6% та 6,1%, відповідно, при зростанні частки ПІІ з Нідерландів та інших країн (Рисунок 5).

⁷⁰ Кіпр, як офшорна зона, скоріш за все використовувалась для виводу капіталу з країни в період фінансової кризи.

Рисунок 5. Загальний обсяг ПІІ в Україні у розрізі ключових країн-партнерів

Джерело: Держкомстат

Станом на 1 жовтня 2009 року найбільше ПІІ було спрямовано в такі сектори як фінансова діяльність, операції з нерухомим майном, торгівля та ремонт автомобілів, а також виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів. Проте, в порівнянні з минулим роком структура ПІІ дещо змінилась. В деяких галузях спостерігалось загальмування притоку ПІІ, в інших – притік перетворився на відтік. Так, за рік знизилися обсяги ПІІ в промисловість та їх частка в загальному обсязі ПІІ – до 8,8 млрд. дол. США та 23,0%, відповідно, порівняно з 8,9 млрд. дол. США та 23,9% рік тому. Основними чинниками були скорочення ПІІ в виробництво будівельних матеріалів, металургійне виробництво та машинобудування, тобто в ті галузі, які потерпали від суттєвого скорочення внутрішнього та/або зовнішнього попиту. Найменш чутливою до кризових явищ була хімічна та нафтохімічна промисловість, обсяги ПІІ до якої навіть збільшились на 213,9 млн. дол. США.

Протягом всього кризового періоду продовжували збільшуватись обсяги ПІІ в установи фінансового сектору. За рік обсяги ПІІ в цей сектор вирости на 0,8 млрд. дол. США і досягли станом на 1 жовтня 2009 року 8,1 млрд. дол. США, а частка ПІІ в секторі зросла до 21,0% у 2009 року порівняно з 19,5% рік тому. Передусім це пов'язано з виконанням вимоги НБУ щодо збільшення статутного капіталу банківських установ. Так, деякі материнські компанії надали фінансову підтримку своїм дочірнім компаніям (це насамперед стосується інвесторів з Австрії, Нідерландів, Франції), а Німецький інвестор Deutschebank навіть відкрив дочірню установу на території України. В той самий час

зменшилися обсяги ПІІ в фінансовий сектор України з, наприклад, Великобританії, що передусім пов'язано з розміром та глибиною проблем фінансового сектору цієї країни.

Що стосується прямих інвестицій з України до країн ЄС, їх обсяг станом на 1 жовтня 2009 року майже не змінився і склав 5,9 млрд. дол. США, при тому що загальний обсяг ПІІ з України до інших країн збільшився за дев'ять місяців року на 32,2 млн. дол. США та досягнув рівня 6,2 млрд. дол. США.

Стрімке сповільнення притоку ПІІ супроводжувалось чистим відтоком іншого капіталу. За попередніми оцінками НБУ, за дев'ять місяців 2009 року в Україні відбулось погашення середньо- і довгострокових зобов'язань (кредитів та облігацій) перед іноземними позичальниками, у тому числі позичальникам в ЄС, на суму 15,1 млрд. доларів США, тоді як обсяг залучених довгострокових ресурсів склав 11,1 млрд. доларів США. Відповідно, чистий відтік середньо- і довгострокового капіталу становив 4,0 млрд. доларів США за перші дев'ять місяців 2009 року порівняно з чистими надходженням на рівні 11,8 млрд. доларів США рік тому. Відзначимо, що багатьом українським позичальникам – у тому числі НАК “Нафтогаз” – вдалось реструктуризувати свої зовнішні борги, що зменшило поточний відтік капіталу, але збільшило боргове навантаження майбутніх періодів.

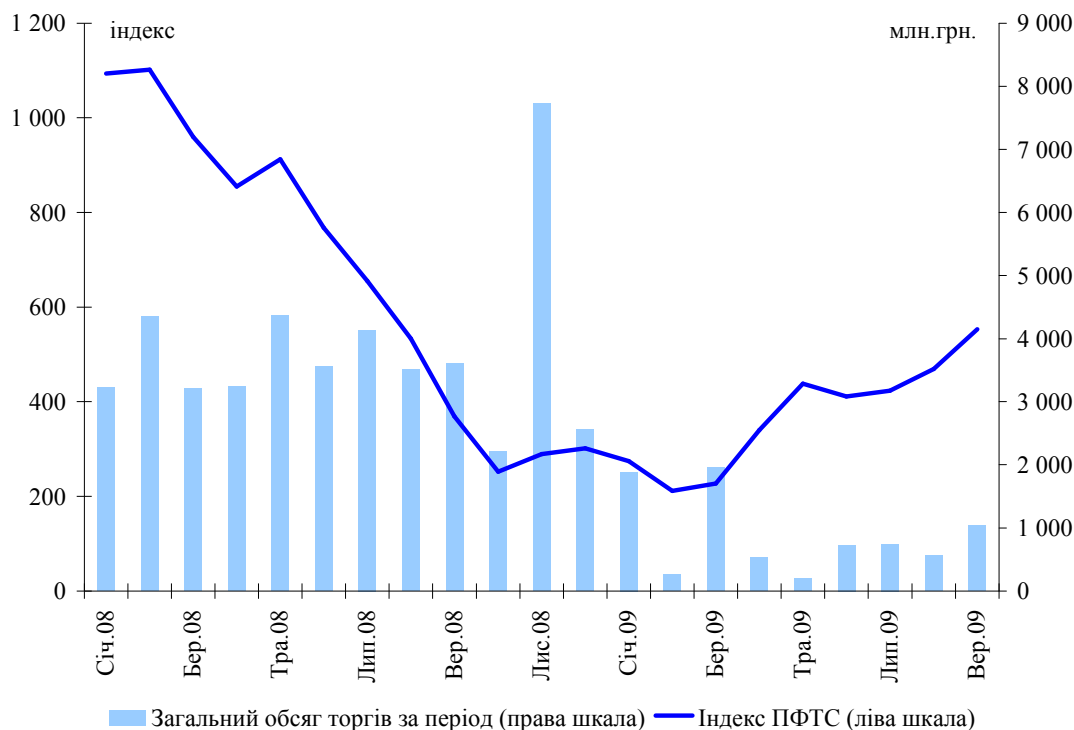
Якщо говорити про портфельні інвестиції, після минулорічного згортання ринку після першої хвилі фінансової кризи, у 2009 році відбулась певна стабілізація ситуації. Найнижчі значення індексу ПФТС були досягнуті у першому кварталі 2009 року, після чого індекс почав зростати (Рисунок 6). Обсяги торгів на цій біржі були незначними протягом усього року. За попередніми оцінками НБУ, за дев'ять місяців 2009 року чистий відтік портфельних інвестицій з України склав 79 млн. доларів США порівняно з 394 млн. доларів притоку рік тому.

Під час кризи важливим джерелом притоку зовнішнього капіталу в країну стала міжнародна фінансова допомога від міжнародних організацій, а саме МВФ, Світового банку та Європейського банку реконструкції та розвитку. Наприкінці 2009 року Європейська Комісія запропонувала Раді ЄС надати Україні макрофінансову допомогу у формі позики розміром до 500 млн. євро для подолання наслідків глобальної економічної кризи. Ця допомога має надаватись на підтримку реалізації програми, погодженої українським урядом з МВФ, за умови її виконання. Макрофінансова допомога є винятковим антикризовим інструментом ЄС, яким можуть скористатися країни-сусіди ЄС в рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства.⁷¹ Однак призупинення

⁷¹ http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2009_10_30_2_uk.htm

співробітництва з МВФ восени 2009 року ставить під сумнів можливість отримання Україною цієї фінансової допомоги ЄС найближчим часом.

Рисунок 6. Загальний обсяг торгів та індекс ПФТС в 2008-2009 роках

Джерело: ПФТС

Таким чином огляд ситуації на ринку капіталу показав, що, як і очікувалось, глобальна економічна та фінансова криза призвела до різкого скорочення надходжень іноземного капіталу в країни, що значно ускладнило виплати по раніше взятим зобов'язанням. В цій ситуації банки з іноземним капіталом, які представляють переважно європейський банківський капітал, змогли залучити додаткове фінансування, тоді як багато не фінансових компаній змогли реструктуризувати свої борги і перенести їх виплату на майбутні періоди. Тим не менш, чистий відтік середньо- і довгострокового позичкового капіталу становив 4,0 млрд. доларів США за перші дев'ять місяців 2009 року.

Ринок праці та допуск робочої сили/

Кінець 2008 року та початок 2009 рік відзначились наростанням світової фінансової кризи, що мало вплив на економіку України та її зовнішньоекономічних партнерів. Очікувалось, що погіршення економічного стану країн-реципієнтів українських мігрантів призведе до падіння попиту на робочу силу в цих країнах і, як результат,

спричинить хвилю повернень трудових мігрантів в Україну, збільшуючи тиск на внутрішній ринок робочої сили та на систему соціального захисту.

Відповідно до даних Держкомстату станом на 1 серпня 2009 року з України виїхало 10,8 тис. осіб, що на 10,2% менше за минулорічний показник і повністю відповідає концепції зниження попиту на робочу силу в країнах-реципієнтах українських трудових мігрантів. Однак кількість прибулих до України також скоротилась на 7,5% дпр до 19,1 тис. осіб. Також дещо зменшилась інтенсивність прибуття до 0,7 осіб на 1000 населення з 0,8 рік тому. Вочевидь, *хвилі повернень не відбулось*. Ті заробітчани, що перебували закордоном, не приїжджали до України, а таким чином і не мали їхати назад; ті ж, хто планував поїздку закордон вперше, відмовились від своїх планів, оскільки ситуація на ринках праці інших країн погіршилась. Притік зовнішніх мігрантів також впав на тлі поганої економічної ситуації як в Україні, так і в країнах, куди могли прагнути потрапили мігранти після перебування в Україні. В результаті позитивне сальдо міграції в січні-липні 2009 року незначно зменшилось в порівнянні з минулорічним показником та становило 8,2 тис. осіб.

Зауважимо, що вже другий рік поспіль сальдо міждержавної міграції з країнами СНД залишається додатнім, тоді як для інших країн воно є від'ємним. Зменшення позитивного сальдо зовнішньої міграції з СНД протягом перших семи місяців 2009 року відбувалося на фоні збільшення негативного сальдо міграції з іншими країнами, в першу чергу з країнами ЄС, в які їде більшість українських трудових мігрантів. Таким чином, кількість офіційних виїздів з України до країн ЄС навіть збільшилась, незважаючи на заходи країни ЄС, спрямовані на захист їх національних ринків праці під час кризи, як-то зменшення квот на трудову міграцію, посилення санкцій за незаконне перебування на території країни та встановлення додаткових вимог для отримання віз. Наприклад, зараз при подачі документів на отримання довгострокової візи в Чехію українські громадяни мають надати довідки про здоров'я, результати аналізів на ВІЛ/СНІД.

Започатковані в 2008 році спільні ініціативи України та ЄС щодо керування нелегальною міграцією почали приносити свої плоди. Так, відповідно до угоди про малий прикордонний рух між Україною та Польщею і Словенією, які були ратифіковані на початку 2009 року, дозволено вільне пересування мешканців населених пунктів вказаних держав, які проживають в 30-кілометровій прикордонній зоні. Раніше такий міграційний рух також існував, в тому числі з метою проведення підприємницької діяльності або роботи, проте вважався нелегальним перетином кордонів. Інший напрямок боротьби з нелегальною міграцією, реадмісія нелегальних мігрантів, також продовжує розвиватися.

Наразі завдяки фінансуванню ЄС працюють реадмісійні центри в Києві, Чернігові, Луцьку⁷², плануються до відкриття нові.

В рамках проекту «Розширення можливостей та технічна допомога органам влади України для ефективної боротьби з нерегульованою транзитною міграцією» до кінця року планується відкрити 5 мобільних центрів з тимчасового утримання нелегальних мігрантів (на 5-15 осіб), які заплановані у формі пересувних будинків.⁷³ Також було розпочато проект з інтеграції біженців до суспільства. Територіально проект охоплює Україну, Білорусь та Молдову. Реалізація покладена на Верховного комісара ООН у справах біженців. Вказані регіони є пріоритетними для ЄС, тому фінансування проекту склало 11млн. євро, 2 млн. євро з яких були надані ЄС⁷⁴.

Також покращується технічне оснащення кордонів. Україна на доданок до раніше переданих 20 приладів перевірки паспортних документів отримала 24 мобільних комплекси для тепловізійного контролю кордонів в рамках фінансованого ЄС проекту ВОРУК-4 вартістю в 12 млн. євро. Цей захід має на меті більшу інтеграцію України до європейського простору шляхом встановлення відкритих, але безпечних кордонів, а також реформування ДПСУ в межах концепції розвитку ДПСУ до 2015 року⁷⁵. Більше того, для реформування прикордонної служби також використовуються кошти проекту ЄС Нуремас-2 з бюджетом в 5,5 млн. євро, спрямованого на посилення системи управління людськими ресурсами ДПС України, другий етап якого було розпочато в березні 2008 року⁷⁶.

В 2009 році були надані перші оцінки наслідкам спрощення візового режиму. За офіційною інформацією, в 2008 році українцям було видано на 134% більше шенгенських віз (1 млн. 22 тис.) ніж в 2007 році, 6% з них були видані на довгостроковій основі, тоді як в 2007 році кількість довгострокових віз була незначною. Також вдвічі скоротився рівень відмов у видачі віз (до 5%). Проте досі для більшості населення отримання візи залишається проблематичним: перелік документів, які мають бути подані з заявою, залишається довгим і подеколи поповнюється; заяву на отримання візи в більшість країн ЄС можна подати тільки в Києві; управління потоками заявників в деяких консульствах та посольствах є доволі неефективним. Все це підвищує альтернативні витрати мігранта на отримання візи як офіційного дозволу на перетин кордону.

⁷² <http://borvisti.com.ua/index.php?read=36>, <http://borvisti.com.ua/index.php?read=36>

⁷³ Євробюлетень. Березень 2009. стор.13

⁷⁴ Євробюлетень. Травень 2009. стор.13

⁷⁵ Євробюлетень. Серпень-Вересень 2009. стор.9

⁷⁶ Євробюлетень. Червень 2009. стор.7

На початку переговорів про створення угоди про асоціацію між Україною та ЄС лунали заклики відмінити візовий режим для України. Проте фактично це питання залишається справою майбутнього.

Для вирішення проблем, пов'язаних з міграцією, в Україні був створений окремий орган виконавчої влади – Державна міграційна служба, яка є наступницею Міністерства внутрішніх справ і Державного комітету у справах національностей та релігій у частині наданих їм повноважень у сфері міграції, громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб (крім протидії нелегальній міграції та контролю за додержанням громадянами і службовими особами встановлених законодавством правил паспортної системи).⁷⁷ Основними цілями діяльності Комітету є участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері міграції, громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, виконання міжнародних угод про реадмісію і т.д.

Загалом значного поступу у відносинах між Україною та ЄС в питаннях міграційної політики цього року не спостерігалось. Основні зусилля були сконцентровані на підтримку діючих програм, більшість з яких була спрямована на боротьбу з нелегальною міграцією.

Спільні програми в сфері енергетики та транспорту

Співробітництво у сфері транспорту, енергетики, інформаційного суспільства та довкілля є одним з пріоритетних напрямів відносин між ЄС та Україною у відповідності з цілями, поставленими ще в Угоді про партнерство та співробітництво та Плані дій Україна - ЄС. Конкретні деталі та механізми реалізації своєї політики сусідства та партнерства ЄС прописав у Стратегії ЄС щодо України на 2007 – 2013 роки. Таким чином, у 2009 році, як і раніше, допомога ЄС у розвитку українських транспорту та енергетики реалізується здебільшого через проекти в рамках твіннінгу, TAIEХ (Інструмент технічної допомоги з обміну інформацією), Інструменту співробітництва щодо ядерної безпеки, співпраці з ЄІБ, ЄБРР та іншими міжнародними фінансовими організаціями стосовно розвитку інфраструктури та модернізації основних фондів.

У жовтні 2009 року завершилися переговори про приєднання України до Європейської енергетичної спільноти⁷⁸. Очікується, що після її підписання та ратифікації прискориться реформування енергетичного сектору України і, як наслідок, збільшиться обсяг інвестицій у цей сектор з боку ЄС.

⁷⁷ Положення КМУ про Державну Міграційну Службу України від 27.08.09

⁷⁸ <http://www.energy-community.org/pls/portal/docs/426177.PDF>

Важливою подією 2009 року в рамках співробітництва у енергетичній сфері стала Спільна міжнародна інвестиційна конференція з модернізації газотранспортної системи України, яка пройшла у березні в Брюсселі⁷⁹. На цій конференції обговорювалися конкретні заходи, які необхідно здійснити як з боку уряду України, так і з боку європейських інституцій для того, щоб забезпечити стабільну роботу і розвиток транзитних потужностей України, прозорий механізм діяльності оператора ГТС, рівний доступ третіх сторін до ГТС, проведення реформ у газовому секторі України. Зокрема було вирішено створити координаційну одиницю в структурі «Нафтогазу України», яка повинна підготувати бізнес-план модернізації ГТС України з переліком конкретних проектів і вивчити можливості інвестування в ці проекти. Європейська Комісія взяла на себе зобов'язання підтримати Україну в її зусиллях провести газові реформи та надати допомогу в пошуку інвесторів.

7 жовтня 2009 року у НКРЕ відбулося офіційне відкриття проекту Twinning, загальною метою якого є формування більш прозорого, ефективного і конкурентоспроможного ринку газу в Україні. Проект триватиме 27 місяців у партнерстві з Італією, Грецією, Угорщиною та Румунією. Фінансування проекту складає 1,2 млн. євро.

Зазначимо, що у 2009 році питання розвитку ринку газу в Україні та питання транзиту газу набули особливого значення як для України, так і для ЄС. На початку січня 2009 року стався гучний газовий конфлікт між Україною та Росією, який на кілька тижнів залишив європейських споживачів без постачання природного газу і навіть змусив деякі європейські країни ввести надзвичайний стан⁸⁰. Формальною причиною припинення поставок стала відсутність угоди НАК "Нафтогаз України" та ВАТ "Газпром" щодо умов постачання природного газу в Україну та транзиту газу через її територію у 2009 році⁸¹. Лише після трьох тижнів переговорів 19 січня "Нафтогаз " і "Газпром" підписали два довгострокові контракти на постачання природного газу до України і на транзит природного газу до європейських споживачів, що дозволило повністю відновити постачання газу.

Однак підписані угоди містять положення, виконання яких у період економічної кризи є надзвичайно складним, особливо зважаючи на вкрай поганий фінансовий стан «Нафтогазу». Це стосується в першу чергу зобов'язання «Нафтогазу» щорічно купувати 52 млрд. кубометрів природного газу по принципу "забирай або плати" протягом 2010-2019 років зі штрафними санкціями за недобір обсягів і забороненим реекспортом. Обсяг

⁷⁹ http://ec.europa.eu/external_relations/energy/events/eu_ukraine_2009/joint_declaration_en.pdf

⁸⁰ ІЕД (2009). Місячний економічний моніторинг України №2-2009. – www.ier.com.ua

⁸¹ ІЕД (2009) «2008 рік: Економічні підсумки року для України. Прощайте, добрі часи?». – www.ier.com.ua; ІЕД (2009). Місячний економічний моніторинг України №1-2009. – www.ier.com.ua

постачання газу в Україну може бути знижений на максимум 20%, однак лише за умови попередження за шість місяців та за згодою сторін. У 2009 році споживання імпортного газу в Україні скоротилось на третину, і не є очевидним, що попит повністю відновиться найближчими роками. Таке скорочення виходить за межі корекції, передбаченої в контракті. Вочевидь, активна участь ЄС у запобіганні виникненню газових конфліктів між Україною та Росією, у тому числі за рахунок сприяння реформуванню ринку газу та газотранспортної системи України, є вкрай необхідною.

У галузі ядерної безпеки, що становить сферу особливого інтересу ЄС, тривають кілька проектів на Рівненській, Південноукраїнській, Хмельницькій АЕС, спрямованих на посилення безпеки поводження з обладнанням та радіоактивними відходами⁸².

Також Європейська Комісія виділила 14 млн. євро на допомогу Україні у створенні Національного навчального центру для ядерного оператора на базі Запорізької АЕС впродовж наступних трьох років⁸³. У жовтні 2009 року Бюро співробітництва Європейської Комісії EuropeAid разом із Міністерством палива та енергетики України та НАЕК «Енергоатом» розпочали реалізацію першого етапу проекту. Після завершення всіх робіт в 2012 році Національний навчальний центр зможе забезпечувати проведення тренінгів світового рівня для управлінського і технічного персоналу «Енергоатому». Проект реалізовуватиме консорціум із AREVA NP (Німеччина), Інтелектуальні технології – Славутич (Україна), та CA&R Engineering GmbH (Німеччина), в межах Інструменту співробітництва з ядерної безпеки Європейської Комісії.

На Чорнобильській АЕС триває реалізація п'яти проектів, що фінансуються за рахунок коштів міжнародного Фонду «Укриття», Рахунку ядерної безпеки та ЄБРР. Серед них: будівництво сховища для опроміненого ядерного палива з ЧАЕС; сховище радіоактивних відходів на майданчику «Вектор»; завод з переробки рідких радіоактивних відходів і промисловий комплекс з поводження з твердими радіоактивними відходами; будівництво саркофагу – так зване «Укриття-2».

У квітні 2009 року завершився проект технічної допомоги Європейського Союзу Twinning «Посилення регуляторної та юридичної спроможності НКРЕ щодо регулювання енергетичного сектору»⁸⁴. Метою проекту було забезпечення необхідного рівня підготовки державних службовців та впровадження основного і допоміжного законодавства у відповідності з вимогами ЄС до органів регулювання та найкращою практикою, що застосовується на внутрішньому ринку електроенергії ЄС.

⁸² <http://www.jso.kiev.ua/>

⁸³ <http://www.jso.kiev.ua/>

⁸⁴ <http://twinning.com.ua/>

У липні 2009 року ЄС у рамках «Програми підтримки вугільного сектору України» виділив 8,9 млн. євро⁸⁵. Метою цього проекту є посилення безпеки та екологічності вугільних шахт; розв'язання соціальних проблем, включаючи створення Фонду соціального розвитку, для підтримки звільнених шахтарів; розробка стратегії розвитку українського вугільного сектору. Наразі, це найбільший проект технічної допомоги, фінансований ЄС. Проект планується завершити до кінця 2010 року.

Що стосується проектів європейських фінансових інституцій, то у портфелі ЄБРР є кілька проектів в енергетичній сфері України⁸⁶. Один з них уже остаточно погоджено: а влітку 2009 ЄБРР інвестував в акціонерний капітал ВАТ «Галнафтогаз» 50 млн. дол. США для пом'якшення впливу фінансової кризи та девальвації гривні на компанію, реалізації стратегії розширення та підвищення енергоефективності.

У стадії погодження перебувають ще три проекти ЄБРР в енергетичній сфері. Так, ЄБРР готує новий проект підтримки розвитку відновлювальних джерел енергії. Головною метою цього проекту є фінансування і технічна підтримка використання відновлювальних джерел енергії та заохочення політичного діалогу для створення сприятливої атмосфери реалізації таких ініціатив. Йдеться про підтримку компаній, що працюють з усіма видами відновлювальної енергії – вітру, сонця, води та біомаси. Частка фінансування ЄБРР – 50 млн. євро. Очікується, що ще близько 20% проекту на загальну суму 100 млн. євро профінансує Фонд чистих технологій Світового банку. Світовий фонд довкілля (GEF) має надати 5,8 млн. євро для підтримки уряду України у створенні сприятливої законодавчої атмосфери для реалізації проектів у цій сфері, надання відповідних ресурсів для поширення інформації і координації зусиль між урядом і компаніями.

Другий проект «Будівництво лінії електропередачі 750 кВ Запоріжжя-Каховка» передбачає підвищення загальної надійності, ефективності та безпеки функціонування енергосистеми країни, зокрема, покращення енергопостачання у південних областях країни. Загальна сума кредитування ЄБРР під державні гарантії – 175 млн. євро, у той час як повна вартість проекту оцінюється в 449 млн. євро. Бенефіціар коштів – НЕ «Укренерго».

Третій проект «Закупівля природного газу НАК «Нафтогаз України», розвиток інфраструктури та реформування галузі» передбачає надання допомоги у реформуванні діяльності та економічних засад української ГТС, яка управляється НАК «Нафтогаз України» для того, щоб зробити діяльність компанії прозорою, більш ефективною та самоокупною. ЄБРР надасть кредит на суму 300 млн. дол. США (209 млн. євро) для

⁸⁵ http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/20090710_01_en.htm

⁸⁶ <http://www.ebrd.com/projects/psd/country/ukraine.htm>

поповнення обігового капіталу з метою закупівлі природного газу, який має бути погашений в кінці зимового опалювального сезону. Після погашення, та у залежності від впровадження реформ, ЄБРР розгляне можливість розширення суми кредиту та залучення до фінансування проекту інших МФО.

До того ж, у 2009 році ЄБРР став донором чорнобильських фондів, надавши 135 млн. євро для реалізації згаданих проектів на ЧАЕС.

У сфері транспорту ЄС фокусується передусім на покращенні ефективності, безпеки транспорту та розвитку інтермодальності транспортних систем. Зусилля ЄС спрямовані здебільшого на посилення безпеки транспорту, інтеграції української інфраструктури в європейську через розвиток міжнародних транспортних коридорів, розширення членства України в європейських транспортних організаціях. Підтримка ЄС відбувається головним чином через організацію навчальних курсів для українських транспортних чиновників, фінансову участь в інфраструктурних проектах, допомогу в адаптації законодавства до європейських *acquis communautaire*.

Сферою транспорту, у якій найбільш інтенсивно відбувається співпраця України та ЄС, є авіаційна. Наразі тривають переговори щодо створення спільного авіаційного простору між Україною та ЄС. Для досягнення кінцевої мети цих переговорів потрібно щонайменше забезпечити надійність безпеки польотів. Тому переважно всі спільні проекти в цій сфері стосуються цього питання. Так, у червні 2009 року завершився проект Twinning «Гармонізація законодавчих норм та стандартів України з законодавчими нормами та стандартами ЄС у сфері цивільної авіації», реалізація якого тривала 21 місяць⁸⁷. У рамках проекту представники Державіадміністрації навчалися та проходили стажування в Україні, Франції та Польщі. Окрім того, фахівці Державіадміністрації розробили детальний план дій щодо імплементації європейських правил з безпеки польотів. Цей план включає графік імплементації, а також опис перехідного періоду та перехідні положення, підготовлені після консультацій з представниками авіаційної галузі.

У жовтні 2009 року відбувся семінар в рамках ще одного проекту – «Проекту TRACECA з безпеки цивільної авіації та навколишнього середовища», запровадженого ЄС⁸⁸. Метою проекту є гармонізація процедур у згаданих сферах з європейською практикою. Участь у проекті беруть чотири ключових експерти, які перебуватимуть у Києві протягом трьох років, і організовуватимуть процес навчання авіаційних чиновників країн, що беруть участь в проекті TRACECA. Завданням ж семінару було висвітлення

⁸⁷ <http://twinning.com.ua/>

⁸⁸ http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/20091026_1_en.htm

наступних трьох фаз проекту та розповсюдження інформації про розвиток співробітництва в інших сферах транспорту в рамках проекту TRACECA.

Розпочалася реалізація ще двох проектів Twinning у галузі транспорту. Один з них - «Надання підтримки в підвищенні безпеки вантажних перевезень і автотранспорту в Україні». Органами - бенефіціарами з української сторони виступають Міністерство транспорту і зв'язку України та Державна автомобільна інспекція Міністерства внутрішніх справ України. Партнери – Франція, Австрія, Польща. Термін реалізації проекту – 21 місяць, а сума – 1 млн. євро. Інший проект – «Підтримка формування політики в галузі транспорту». Органом-бенефіціаром з української сторони виступає Міністерство транспорту і зв'язку України. Партнери – Німеччина, Австрія. Термін реалізації проекту – 27 місяців, а сума – 1 млн. євро.

ЄС виступає ініціатором ще одного проекту, спрямованого на підвищення кваліфікації українських спеціалістів у сфері транспорту, – Спільного європейського проекту «Магістр: «Інтероперабельність/Безпека/Сертифікація» в галузі міжнародного залізничного транспорту в Україні та Центральній Азії» (MISCTIF) за програмою TEMPUS⁸⁹. Учасники цього проекту – провідні університети та національні залізниці шести країн-учасниць – Франції, України, Латвії, Казахстану, Киргизії та Польщі. На першому етапі реалізації проекту – орієнтовно до кінця 2010 року - буде здійснено підготовку десяти викладачів Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна та десяти залізничників-практиків з України. На другому етапі проекту – до кінця 2010 року відбуватиметься навчання українських студентів-залізничників. Вартість проекту – 1,3 млн. євро. Фінансування – повністю за рахунок ЄС.

Ще одним розпочатим у 2009 році проектом технічної допомоги ЄС Україні у транспортній сфері є проект «Підтримка інтеграції транспортної системи України до Транс-Європейської транспортної мережі ТЄМ-Т», спрямований на покращення діяльності транспортного сектору шляхом надання допомоги Міністерству транспорту та зв'язку України у розробці та впровадженні Стратегії та Плану дій інтеграції транспорту до Транс-Європейської транспортної мережі⁹⁰. Реалізація проекту відбуватиметься протягом 29 місяців, а бюджет складає 6 млн. євро.

Підтримка ЄС розвитку транспортної інфраструктури України відбувається здебільшого через фінансову підтримку відповідних проектів з боку ЄБРР. У січні 2009 року ЄБРР надав «Укрзалізниці» кредит на суму 62,5 млн. дол. США на купівлю

⁸⁹ <http://www.mintrans.gov.ua/>

⁹⁰ <http://www.mintrans.gov.ua/>

вантажних вагонів у рамках програми оновлення рухомого складу⁹¹. Однак надалі Банк відмовився розширювати кредитну лінію, як було погоджено наприкінці 2008 року, через відсутність реформ у залізничному секторі України.

Натомість в інших сферах транспорту співробітництво України та ЄБРР відбувалося більш активно. У травні 2009 року вступила в дію кредитна угода між ЄБРР та Іллічівськом морським торговим портом на суму 26 млн. євро, яка передбачає реконструкцію причалів порту та закупівлю перевантажувального обладнання. До того ж, у 2009 році було підписано ще два проекти ЄБРР у портовій галузі. Один з них передбачає кредитування з боку ЄБРР компанії «Odessa Terminal Holdco Ltd.» («OTHL») на суму 37 млн. дол. США та придбання 5% частки в її акціонерному капіталі. Кошти будуть спрямовані на збільшення пропускної спроможності порту через будівництво та розвиток нового контейнерного терміналу (загальна вартість якого – 130 млн. дол. США), оператором якого буде дочірня компанія «OTHL» - «Бруклін-Київ Порт». Іншим проектом ЄБРР є фінансування будівництва нового сухого портового терміналу у промисловій зоні міста Одеса, яке розраховане на 38 млн. дол. США. Проект реалізує ТОВ «Євротермінал», яке і виступає в якості позичальника 27 млн. дол. США кредитних коштів

Також влітку 2009 року ЄБРР прийняв рішення профінансувати проект відновлення автошляхів та управління дорожнім рухом Львова. Він є найбільшим пакетом муніципального фінансування, що надається Банком у Західній Україні і включає кредит на суму 12 млн. євро комунальному підприємству громадського транспорту «Львівелектротранс» («ЛЕТ») та кредит на суму 26 млн. євро комунальному підприємству «Львівавтодор», створюваному для будівництва і утримання доріг та управління дорожнім рухом у місті.

Таким чином, співпрацюючи з ЄС у 2009 році, Україна продовжила модернізувати свою інфраструктуру в рамках кількох проектів ЄБРР, підвищувати кваліфікацію державних службовців у енергетичній та транспортній сферах, а також завершила переговори щодо приєднання до Європейської енергетичної спільноти.

Висновки

Міжнародна та фінансова криза різко скоротили обсяги торгівлі та змінила напрямки потоків капіталу між Україною та країнами ЄС-27. Зокрема, більш ніж у вдвічі скоротився товарообіг між країнами та притік прямих іноземних інвестицій, майже на чверть впала торгівля товарами, а чисті середньо- і довгострокові запозичення стали від'ємними.

⁹¹ <http://www.ebrd.com/projects/psd/country/ukraine.htm>

В той же час принципових змін у економічному співробітництві з ЄС майже не відбулось. Зокрема, у 2009 році не були завершені переговори щодо створення поглибленої зони вільної торгівлі, яка могла б значною мірою змінити формат економічних відносин між країнами. Важливими досягненнями стали завершення переговорів щодо приєднання до Європейської енергетичної спільноти та домовленості щодо допомоги ЄС у модернізації української газотранспортної системи. Однак ці досягнення створюють нові можливості, але майже не змінюють поточний стан справ. У питаннях руху робочої сили тривала реалізація домовленостей минулих років. Важлива ініціатива ЄС – надання макрофінансової допомоги Україні – поки не може бути реалізована, оскільки умовою її надання є виконання програми реформ, погодженої з МВФ. Можливо, роком структурних змін у відносинах з ЄС стане 2010 рік. Це стане завданням для нового покоління політиків, які прийдуть до влади після президентських виборів в Україні в 2010 році.

РОЗДІЛ IV

**УКРАЇНА В ДВОСТОРОННІХ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИНАХ**

§ 1. УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В БАГАТОПОЛЯРНОМУ СВІТІ